

การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท
กับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

A COMPARATIVE STUDY OF BUDDHIST TEACHING METHODS IN THE
DHAMMAPADA COMMENTARY AND MODERN LEARNING PROCESS
AS CHILD-CENTERED

พระมหาทรรศน์ คุณทสฺสี (โพนดวงกรณ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๖

ISBN 974-364-098-3

A COMPARATIVE STUDY OF BUDDHIST TEACHING METHODS IN THE
DHAMMAPADA COMMENTARY AND MODERN LEARNING PROCESS
AS CHILD-CENTERED

PHRAMAHA TAS GUṄADASSĪ (PHONDUANGKORN)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

การศึกษาเปรียบเทียบพฤติกรรมการสอนในอรรถกถาธรรมบท
กับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

พระมหาทรรศน์ คุณทสฺสี (โพนดวงกรณ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๕๖

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท
กับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ
- ผู้วิจัย** : พระมหาทรรศน์ คุณทสุสี่ (โพนดวงกรณ์)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
	: พระมหาเทียบ สิริภาโณ	ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.
	: นายสนิท ศรีสำแดง	ป.ธ. ๙, พธ.บ., น.บ. (ม.ธ.),
M.Ed.
	: นางสมจิตรร์ คล้ายปั้น	ศษ.บ.
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๑๖ มีนาคม ๒๕๔๗

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เพื่อต้องการทราบว่ามึลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๕ บท ดังนี้

บทที่ ๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

บทที่ ๒ พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท

บทที่ ๓ กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

บทที่ ๔ เปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท กับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาเพิ่มเติมต่อไป

จากการศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ผู้วิจัยพบว่าพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท มีความสอดคล้องกับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ๕ ประการ คือ (๑) เรียนรู้อย่างมีความสุข (๒) เรียนรู้แบบองค์รวม (๓) เรียนรู้จากการคิด การปฏิบัติจริง และ

การสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง (๔) เรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น และ (๕) เรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นการสอนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของหลักการสำคัญ ๓ ประการ คือ เน้นความแตกต่างระหว่างบุคคล เน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการคิดการปฏิบัติจริงและสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง และมุ่งให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์สูงสุดจากการเรียนรู้

พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทเน้นให้ผู้เรียนได้เข้าใจตนเอง โดยเฉพาะด้านจิตใจของตน เพื่อให้ผู้เรียนได้ปรับปรุงแก้ไขตนเองจนได้บรรลุธรรมขั้นใดขั้นหนึ่งตามอุปนิสัยสมบัติที่เคยอบรมสั่งสมมา

ในขณะที่ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่แตกต่างกันนั้น ผู้วิจัยพบว่าแตกต่างกันอยู่เล็กน้อย คือกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง เพื่อให้ผู้เรียนได้เทคนิคและวิธีการในการแสวงหาความรู้ใหม่ๆ ต่อไป

Thesis Title : A Comparative Study of Buddhist Teaching Methods in the Dhammapada Commentary and Modern Learning Process as Child – Centered

Researcher : Phramaha Tas Guṇadassī (Phonduangkorn)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee 16 March 2004

: Phramaha Thiab Siriñāno Pali IX, M.A., Ph.D.

: Mr. Sanit Srisamdaeng Pali IX, B.A., LL.B., M.Ed.

: Mrs. Somjit Claipan B.Ed.

Date of Graduation : 25 Marh 2004

ABSTRACT

The main purpose of this research is to carry out a comparative study of the Buddhist teaching methods in the Dhammapada Commentary to Modern Learning Process as Child-Centered.

There are five chapters in this research, which are as follows :

Chapter 1: Background

Chapter 2: Buddhist teaching methods in the Dhammapada commentary

Chapter 3: Modern Learning Process as Child- Centered

Chapter 4: A comparative study of the Dhammapada Commentary and Modern Learning Process as Child-Centered

Chapter 5: The conclusion, discussion and guidelines for further studies.

The findings from this study revealed that both methods are the same in the following ways:1) The happiness in learning 2) Wholistic learning 3) Learning

by thinking and doing 4) Learning with other learners and 5) Learning the self-learning process.

Therefore, Buddhist training methods in the Dhammapada Commentary and the modern learning process as Child – Centered are the same. Both methods are based on 1) Individual difference 2) Participation learning and learners conclude knowledge by themselves 3) Learners get most benefit from learning.

The Buddhist training methods in the Dhammapada Commentary emphasize learning from within oneself to solve the problem until one can attain a certain stage of attainment, in accordance with one's accumulated character.

In contrast, the self-learning process of learning emphasizes finding the strengths and weaknesses of oneself and then the students realize how to get the knowledge.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดีเพราะอาศัยความช่วยเหลือจากคณาจารย์ที่ปรึกษา ๔ ท่าน คือ พระมหาเทียบ สิริธาดา โคนบตีคณะพุทธศาสตร์, นายสนิท ศรีสำแดง อาจารย์บรรยายพิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, นางสมจิตร คัล้ายปั้น ข้าราชการบำนาญ อดีตศึกษานิเทศก์ สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดบุรีรัมย์ และนายเกษม สุตตสันต์ ศึกษานิเทศก์ สำนักงานการประถมศึกษาอุทัยธานี ที่แนะนำตรวจแก้วิทยานิพนธ์ให้ด้วยความเมตตาอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระวิสุทธาธิบดี เจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม พระราชสุตถกวี เจ้าคณะ ๙ วัดสุทัศนเทพวราราม พระพิพิธธรรมสุนทร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม และพระพิจิตธรรมพาที ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาส ที่เมตตาอนุเคราะห์สนับสนุนทุนการศึกษาส่วนหนึ่งให้

ขอบพระคุณพระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโญ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระครูใบฎีกาสันนันทยกรุโฆ บรรณารักษ์ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัยที่ให้คำแนะนำและเอื้อเฟื้อช่วยเหลือการค้นคว้าข้อมูล

ขอบคุณ ดร. พีระพงษ์ สิทธิอมร ผู้อำนวยการฝ่ายต่างประเทศ สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว) ดร. วีระชาติ นิมนงค์ หัวหน้าภาควิชาปรัชญาศาสนา มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ นายไพศาล กุศลวัฒน์ ศึกษานิเทศก์ ๗ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาอุทัยธานี นายสุตสาคร สิงห์ตัน ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านค้อ นางวิไลวรรณ สิงห์ตัน อาจารย์ ๒ ระดับ ๗ โรงเรียนบ้านค้อ นายณรงค์ ศุภสาร อาจารย์ ๒ ระดับ ๗ โรงเรียนบ้านปางไม้ไผ่ นางมารยาท ศุภสาร อาจารย์ ๒ ระดับ ๗ โรงเรียนบ้านปางไม้ไผ่ นายรังษี สุทนต์ หัวหน้าฝ่ายวางแผนและวิชาการ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นายวุฒินันท์ กันทะเตียน และนางสาวนวรรตน์ คู่เจริญ ที่ให้ความช่วยเหลือด้านข้อมูลและให้คำปรึกษา

ขอบคุณคุณแม่บุญเจือ แซ่เจ็ง คุณแม่ณภา คุณรัชนี ลีวัณพันธ์พงศ์ และคุณแม่กิมเลี้ยง แซ่ไว้ว ที่ให้ความอุปถัมภ์ทุนการศึกษาจนสำเร็จการศึกษาตามหลักสูตร ด้วยดีตลอดมา

งานวิจัยเล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยอาศัยข้อมูลทางเอกสารที่รวบรวมจากหนังสือ
บทความอินเทอร์เน็ต เป็นต้น ขอขอบคุณอาจารย์เจ้าของผลงานวิชาการที่เกี่ยวข้องทุกท่าน
มา ณ โอกาสนี้

คุณความดีและประโยชน์ที่เกิดจากวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยขออุทิศเป็นเครื่องบูชา
คุณพระศรีรัตนตรัย คุณพ่อวาน คุณแม่ใส โพนดวงกรณ์ คุณแม่บุญเจือ แซ่เจ็ง และผู้มี
อุปการคุณทุกท่าน

พระมหาทรรศน์ คุณทสุดี

๑๖ มีนาคม ๒๕๔๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา และคัมภีร์อนุฎีกาที่ใช้อ้างอิงในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นหลัก และในการอ้างอิงที่เชิงอรรถไม่ได้ระบุฉบับไว้ท้ายคัมภีร์ แต่ให้ทราบว่าเป็นฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย และคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่ศึกษาครั้งนี้ได้ใช้ฉบับของมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งการอ้างอิงที่เชิงอรรถผู้วิจัยได้ระบุไว้ท้ายคัมภีร์ว่า ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำหรับอักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๐๐ เรียกว่า “ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก” และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในที่นี้ขอเรียกว่า “ฉบับมหาจุฬาฯ แปล” ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ม.มู.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก สํยุตฺตนิคาย สคาววคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาววรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก สํยุตฺตนิคาย สพายนวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
ช.ธ.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ช.ป.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)

ช.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ป.	(บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก ปุคฺคลปญฺจตติปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ป.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ปุคฺคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก สมฺมุตปาสาทิกา ปาราชิกกถุส-สังฆาติเสสาทิ- มหาวคฺคาทิกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก สมฺมุตปาสาทิกา ปาราชิกกถุส-สังฆาติเสสาทิ- มหาวรรคาคทิกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.สงฺคห.	(บาลี)	=	วินัยสงฺคหุฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

อง.เอกก.อ.	(บาลี)	=	องคุตตรนิกาย มโนรทปฺปฺรณี เอกกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.อ.	(บาลี)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรทปฺปฺรณี เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ช.ธ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ธมฺมปทฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ช.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธมฺมปทฏฐกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมงฺคฺลวิลาสิณี มหาวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมงฺคฺลวิลาสิณี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.มฺ.อ.	(บาลี)	=	มชฺฌนิมิกาย ปปฺปญฺจสุทฺธี มุลปณฺณาสกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)

ม.มู.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปกรณ์าสกัอรรคถา	(ภาษาไทย)
ลั.ส.อ.	(บาลี)	=	สังยุตตนิกาย สารตถุปปกาสนี สคาถวคคอุจกถา	(ภาษาบาลี)
ลั.ส.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สารัตถุปปกาสนี สคาถวรรคอรรคถา	(ภาษาไทย)

ฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตถุ.ฎีกา	(บาลี)	=	สารตถุที่ปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตถุ.ฎีกา	(ไทย)	=	สารัตถุที่ปนีฎีกา	(ภาษาไทย)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.สั.ฎีกา.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย ลินตถุปปกาสนี สัลขนุทธวุคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.สั. ฎีกา.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย ลินตถุปปกาสนี สัลขันธวรรคฎีกา	(ภาษาไทย)
ช.ธ.ฎีกา	(บาลี)	=	ธมฺมปทมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)

อนฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.อนฎีกา.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณั-วิภังค-ปญฺจปกรณอนฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.อนฎีกา.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณั-วิภังคั-ปญฺจปกรณอนฎีกา	(ภาษาไทย)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

มงฺคล.	(บาลี)	=	มงฺคลตถุที่ปนี	(ภาษาบาลี)
มงฺคล.	(ไทย)	=	มังคัลตถุที่ปนี	(ภาษาไทย)

วิธีอ่าน

๑. พระไตรปิฎก อัง เเล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ ตัวอย่าง ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๙/๓๐. หมายถึง สุตตปิฎก ขุททกนิกาย ฌมมปทปาติ เล่มที่ ๒๕ ข้อ ๑๙ หน้า ๓๐.
๒. พระไตรปิฎก อัง เเล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ ตัวอย่าง ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙/๓๐. หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ฌมมบพ เล่มที่ ๒๕ ข้อ ๑๙ หน้า ๓๐.
๓. อรรถกถา อัง เเล่ม/หน้า ตัวอย่าง ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๘๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. หมายถึง ขุททกนิกาย ฌมมปทฎกถา ภาค ๑ หน้า ๘๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.
๔. ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. หมายถึง ขุททกนิกาย พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค ๑ หน้า ๑๕๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.
๕. ฎีกา อัง เเล่ม/หน้า ตัวอย่าง สารตฺถ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๓๐. หมายถึง สารตฺถที่ปณีฎีกา เล่มที่ ๑ หน้า ๓๐.
๖. อนุฎีกา อัง เเล่ม/หน้า ตัวอย่าง อภิ.อนุฎีกา. (บาลี) ๑/๑๓. หมายถึง อภิธมฺมปิฎก ฌมมสงฺคณี-วิภงฺค-ปญฺจปกรณอนุฎีกา เล่มที่ ๑ หน้า ๑๓.

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๗)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๖
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๖ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๙
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท	๑๑
๒.๑ ความเป็นมาของอรรถกถาธรรมบท	๑๑
๒.๑.๑ ความหมายคำว่า “อรรถกถาธรรมบท” ตามรูปศัพท์	๒๓
๒.๑.๒ จำนวนวรรค	๒๔
๒.๑.๓ หลักธรรมแต่ละวรรค	๒๖
๒.๑.๔ การตั้งชื่อวรรค	๓๐
๒.๑.๕ รูปแบบการแต่ง	๓๒
๒.๒ ปรัชญาพื้นฐานการสอนในอรรถกถาธรรมบท	๓๗
๒.๒.๑ ความหมายของปรัชญา	๓๗
๒.๒.๒ ความหมายของความรู้	๓๘
๒.๒.๓ แหล่งเกิดความรู้	๓๙
๒.๓ จิตวิทยาการสอนในอรรถกถาธรรมบท	๔๒
๒.๓.๑ หลักคำสอนที่ว่าด้วยพฤติกรรมของบัณฑิต	๔๓
๒.๓.๒ หลักคำสอนที่ว่าด้วยพฤติกรรมของคนพาล	๔๔
๒.๓.๓ หลักคำสอนที่ว่าด้วยพฤติกรรมของคนผู้มีราคะจิต	๔๔

๒.๓.๔	หลักคำสอนที่ว่าด้วยความรู้เรื่องบุคลิกลักษณะ	๔๕
๒.๔	ลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท	๔๕
๒.๔.๑	สอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียน	๔๖
๒.๔.๒	สอนโดยปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียน	๕๖
๒.๔.๓	สอนโดยคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน	๖๕
๒.๔.๔	สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือกระทำด้วยตนเอง	๗๐
๒.๔.๕	สอนโดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม	๗๖
๒.๔.๖	สอนโดยให้ความสนใจผู้เรียนเป็นรายบุคคล	๗๙
๒.๔.๗	สอนโดยเอาใจใส่ผู้เรียนที่มีปัญหาพิเศษ	๘๒

บทที่ ๓ กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ๘๔

๓.๑	ความเป็นมาของกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ	๘๔
๓.๒	ปรัชญาพื้นฐานของหลักการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ	๘๕
๓.๒.๑	ปรัชญาพิพัฒน์นิยม	๘๕
๓.๒.๒	ปรัชญาปฏิรูปนิยม	๘๗
๓.๒.๓	ปรัชญาอัตถิภาวนิยม	๘๘
๓.๓	ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับหลักการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ	๘๙
๓.๓.๑	ทฤษฎีการสร้างความรู้	๙๐
๓.๓.๒	ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพ	๙๒
๓.๓.๓	ทฤษฎีปัญหา	๙๓
๓.๓.๔	ทฤษฎีการเรียนรู้อย่างมีความสุข	๙๕
๓.๓.๕	ทฤษฎีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม	๙๖
๓.๓.๖	ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิด	๙๙
๓.๓.๗	ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสุนทรียภาพและลักษณะนิสัย : การฝึกฝนกาย วาจา ใจ	๑๐๑
๓.๔	แนวคิดด้านจิตวิทยาเกี่ยวกับหลักการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ	๑๐๓
๓.๔.๑	แนวคิดของกลุ่มพฤติกรรมนิยม	๑๐๔
๓.๔.๒	แนวคิดของกลุ่มพุทธินิยม	๑๐๕
๓.๔.๓	แนวคิดของกลุ่มมนุษยนิยม	๑๐๕

๓.๕	กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ	๑๐๗
๓.๕.๑	ความหมายของการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ	๑๐๘
๓.๕.๒	ตัวบ่งชี้ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ	๑๐๙
๓.๕.๓	กระบวนการที่เอื้อต่อกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ	๑๑๑
๓.๕.๔	ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ	๑๑๔

**บทที่ ๔ ศึกษาผลการเปรียบเทียบหลักการสอนตามพุทธวิธีการสอน
ในอรรถกถาธรรมบทกับหลักการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน
ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ** ๑๒๒

๔.๑	ลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท	๑๒๒
๔.๒	ลักษณะของกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ	๑๒๔
๔.๓	เปรียบเทียบลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท กับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ	๑๒๕
๔.๓.๑	ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมือนกัน	๑๒๘
๔.๓.๒	ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน	๑๒๙

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ๑๓๑

๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๓๑
๕.๒	อภิปรายผล	๑๓๓
๕.๓	ข้อเสนอแนะ	๑๓๕

บรรณานุกรม ๑๓๖

ภาคผนวก ๑๔๓

ประวัติโดยพระพุทโธเมธาจารย์	๑๔๓
ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชั้นอรรถกถา	๑๔๗
ผลงานคัมภีร์อรรถกถาที่พระพุทโธเมธาจารย์รจนาไว้	๑๔๙
ลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท (สำนวนเดิม)	๑๕๐

ประวัติผู้วิจัย ๑๕๙

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ

(พระเมธีรัตนดิล)

..... กรรมการ

(พระมหาเทียบ สิริธาดา)

..... กรรมการ

(รศ.ดร. วิชัย วงษ์ใหญ่)

..... กรรมการ

(นายสนิท ศรีสำแดง)

..... กรรมการ

(นางสมจิตร์ คล้ายปั้น)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาเทียบ สิริธาดา

ประธานกรรมการ

นายสนิท ศรีสำแดง

กรรมการ

นางสมจิตร์ คล้ายปั้น

กรรมการ

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมทุกวันนี้เชื่อมโยงซับซ้อนเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว มนุษย์ไม่สามารถเผชิญกับความซับซ้อนและความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้จึงเกิดภาวะวิกฤต เช่น ไม่สามารถแก้ไขปัญหาความยากจน การไม่มีงานทำ ความเครียด ความรุนแรง ปัญหายาเสพติด ปัญหาโรคเอดส์ อุบัติเหตุ ความขัดแย้ง อาชญากรรม การทำลายสิ่งแวดล้อมและอื่นๆ จึงไม่สามารถจัดระบบชีวิต และสังคมให้อยู่เย็นเป็นสุขได้

การเรียนโดยการท่องหนังสือหรือเอาวิชาเป็นตัวตั้งไม่สามารถทำให้มนุษย์เผชิญและแก้ปัญหาเหล่านี้ได้เพราะโลกแห่งวิชากับโลกแห่งความจริงต่างกัน การเรียนโดยเอาวิชาเป็นตัวตั้งทำให้แยกตัวออกจากความเป็นจริงของชีวิตและสังคมที่ซับซ้อนและเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

สถานการณ์จริงจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร มนุษย์ก็อยู่ในความเปลี่ยนแปลงนั้นเรียนรู้ในความเปลี่ยนแปลงนั้นให้รู้พอ รู้ทัน รู้เผชิญ และรู้การจัดระบบชีวิตและสังคมให้อยู่ในดุลยภาพในท่ามกลางสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงได้

การเรียนรู้ที่ผู้เรียนเป็นตัวตั้งหรือยึดผู้เรียนสำคัญที่สุด หมายถึง การเรียนรู้ในสถานการณ์จริง สถานการณ์จริงของแต่ละคนไม่เหมือนกันจึงต้องเอาผู้เรียนแต่ละคนเป็นตัวตั้ง ครูจัดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์ กิจกรรม และการทำงานอันนำไปสู่การพัฒนาผู้เรียนครบทุกด้านทั้งทางกาย ทางจิตหรืออารมณ์ ทางสังคม และทางสติปัญญา ซึ่งรวมถึงพัฒนาการทางจิตวิญญาณด้วย^๑

^๑ ประเวศ วสี, “ปฐมกถา”, ใน ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยคณะกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๓), หน้า ก.

ดังนั้น จึงถึงจุดที่การศึกษาไทยจะต้องเปลี่ยนแปลง โดยต้องทบทวนทั้งระบบว่าต่อไประบบการศึกษาไทยจะต้องเตรียมคนสู่ยุคใหม่ให้สามารถตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีให้ได้ก่อนที่คนไทยจะตามโลกไม่ทัน

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ หมวด ๔ มาตรา ๒๒ ระบุว่า “การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่า ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ”^๒

ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ รัฐสภาได้ให้ความเห็นชอบพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้กำหนดความมุ่งหมาย แนวทาง โครงสร้าง และวิธีการจัดการศึกษาซึ่งมุ่งให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาอย่างจริงจัง

กฎหมายการศึกษาดังกล่าวเป็นผลจากความพยายามต่อเนื่องหลายปีของนักการศึกษาพร้อมกับนักวิชาการและนักการเมือง ซึ่งตระหนักถึงสภาพปัญหาของการจัดการศึกษาในประเทศไทย และเห็นพ้องกันว่าหากไม่เร่งดำเนินการโดยด่วนอย่างเป็นระบบแล้ว คุณภาพการศึกษาของเยาวชนไทยจะยิ่งด้อยลง จนไม่สามารถแข่งขันกับคุณภาพการศึกษาในประเทศอื่นได้ ซึ่งก็หมายถึงการตกต่ำไม่เพียงเกียรติภูมิของชาติ แต่จะนำไปสู่สภาวะความเสื่อมทุกด้านของประเทศไทย ซึ่งนับวันจะผูกพันแนบแน่นกับระเบียบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและเทคโนโลยีของโลกอย่างเลี่ยงไม่ได้ การปฏิรูปการศึกษาในประเทศไทยจึงเป็นพันธกิจสำคัญที่คนไทยทุกคนต้องให้ความสนใจ และผลักดันให้เกิดผลให้จงได้^๓

กฎหมายการศึกษาให้ความสำคัญกับผู้เรียนโดยถือว่าผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง การเรียนรู้ดังที่มาตรา ๒๒ กำหนดว่า การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่า ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ

^๒ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพฯ : บริษัท สยามสปอร์ต ซินดิเคท จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕-๒๖.

^๓ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **ประมวลบทความการปฏิรูปการศึกษา สาขาวิชาศึกษาศาสตร์**, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

แนวคิดเรื่องการจัดการศึกษาที่เน้นผู้เรียนนี้ถือเป็นการเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการเรียนการสอนอย่างสำคัญ แต่ก็เป็นเรื่องยากที่จะดำเนินการ เพราะต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติและวิธีการสอนของครูอย่างสำคัญ^๔

กฎหมายส่งเสริมให้มีการระดมทรัพยากรต่างๆ เพื่อการศึกษา ไม่ว่าจะป็นทรัพยากรการเงินวัสดุอุปกรณ์และทรัพย์สินอื่น ที่น่าสนใจคือระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา(มาตรา๕๗) บุคคลเหล่านี้อาจเรียกว่าครูภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งหากสามารถระดมทรัพยากรส่วนนี้ได้อย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ก็ย่อมทำให้มีการรับรู้ความสำคัญและนำความรู้ท้องถิ่นมาเสริมความรู้ปกติที่มีอยู่ อันจะช่วยให้เกิดความสมบูรณ์และความสมดุลย์ของการพัฒนาความรู้ที่จะเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนทุกระดับ^๕

แม้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติจะมีผลบังคับใช้แล้ว การปฏิรูปการเรียนรู้ตามแนวการจัดการศึกษาในหมวด ๔ สามารถดำเนินการได้ทันทีโดยไม่ต้องรอกฎหมายลูกมารองรับเหมือนหมวดอื่น แต่ก็ยังมีครู ผู้บริหาร และผู้ปกครองจำนวนมากที่ยังไม่เข้าใจหรือเข้าใจผิดจนเกิดความสับสนในเรื่อง “การเรียนรู้ที่ผู้เรียนสำคัญที่สุด”^๖

การจัดการศึกษาไม่ใช่ภาระของรัฐบาลหรือผู้ประกอบการเอกชนอีกต่อไป แต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนทุกคนทุกกลุ่มในสังคมได้แก่เอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้ปกครองนักเรียน องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ และรวมถึงสถาบันศาสนา

ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วการจัดการกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ จะเป็ความเชื่อ หลักการ และวิธีการที่ใหม่ ซึ่งทั้งครู ผู้ปกครอง ผู้บริหารจะมองว่าเป็นเรื่องแปลกใหม่ทำความเข้าใจได้ยาก แต่ถ้าจะพิจารณาอย่างละเอียดแล้วจะเห็นได้ว่าหลักความเชื่อและหลักการในการจัดการกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ มีส่วนที่

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^๖ รุ่ง แก้วแดง, “ปฐมภคตา”, ใน ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยคณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, หน้า ๕.

คล้ายคลึงกับพุทธวิธีการสอนที่พระพุทธองค์ได้ใช้สอนในสมัยพุทธกาล ดังตัวอย่างเช่นเรื่อง
ที่ทรงพิจารณาเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว ๔ เหล่าว่า^๑

พระผู้มีพระภาคทรงรับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะอาศัยกรุณาในหมู่
สัตว์ ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ^๒ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีฐลีในตาน้อย^๓ มีฐลีในตามาก
มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีพฤติกรรมดี มีพฤติกรรมทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้
ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่า
น่ากลัวก็มี

มีอุปมาเหมือนในกอบุบล ในกอบทุม หรือในกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม
ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ ดอกอุบล ดอก
ปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม
ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำ ไม่แต่น้ำ ฉันใด

สัตว์ทั้งหลายผู้มีฐลีในตาน้อย มีฐลีในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน
มีอาการ(พฤติกรรม)ดี มีอาการ(พฤติกรรม)ทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บาง

^๑ นอกจากบัวจมอยู่ในน้ำ บัวเสมอน้ำ และบัวพ้นน้ำ ๓ เหล่านี้ อรรถกถาได้กล่าวถึงบัวเหล่าที่ ๔
คือ บัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำเป็นภักษาของปลาและเต่า ซึ่งมีได้ยกขึ้นสู่บาฬี แล้วแบ่งบุคคลเป็น ๔ เหล่า คือ (๑)
อุคฆฏิตัญญู (๒) วิปจิตัญญู (๓) เนยยะ (๔) ปทปรมะ แล้วเปรียบอุคฆฏิตัญญู เป็นเหมือนบัวพ้นน้ำ ที่พอ
ต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้ เปรียบวิปจิตัญญู เป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำ ที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบ
เนยยะ เป็นเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำ ที่จะขึ้นมาบานในวันที่ ๓ ส่วนปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวที่มีโรค ยังไม่พ้นน้ำ
ไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน เป็นภักษาของปลาและเต่า (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๙/๖๕, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๘๓/๘๘-๘๙,
ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒/๑๙๐-๑๙๑.)

^๒ พุทธจักขุ หมายถึง (๑) อินทรีย์ปโรปริยัติญาณ คือ วิชาที่ยังรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่ง
อินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือรู้ว่า สัตว์นั้น ๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา แค่ไหน เพียงใด มีกิเลส
มาก กิเลสน้อย มีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่ (๒) อาสนยานุสยญาณ คือ วิชาที่ยังรู้ธรรมาศัย ความมุ่งหมาย
สภาพจิตที่นอนอยู่ (จุ.ป. (ไทย) ๑๑/๑๒๐/๓๑๐)

^๓ ตา ในที่นี้หมายถึง ปัญญาจักขุ (วิ.อ. (ไทย) ๔/๙/๓๗.)

พวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี ฉะนั้น °°

จากความคล้ายคลึงของหลักการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญกับหลักการสอนตามพุทธวิธีที่พระพุทธรองค์ทรงใช้ในสมัยพุทธกาล จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะทำการศึกษาเปรียบเทียบหลักการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญกับหลักการสอนตามพุทธวิธี ทั้งนี้ถ้าเราพิสูจน์ให้เห็นว่าลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญมีความสอดคล้องกับลักษณะของพุทธวิธีการสอนที่พระพุทธรองค์ใช้ในอดีตน่าจะเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยให้ครู ผู้ปกครอง ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องทำความเข้าใจหลักการความเชื่อของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ และมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการสนับสนุนกิจกรรม การเรียนการสอนตามหลักการดังกล่าวได้อย่างถูกต้องเหมาะสมยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงได้จัดให้มีการศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนกับหลักการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญในครั้งนี้ขึ้น

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักการสอนเป็นสำคัญตามแนวพุทธวิธีการสอนใน อรรถกถาธรรมบท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียน เป็นสำคัญ

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาผลการเปรียบเทียบหลักการสอนตามแนวพุทธวิธีการสอนใน อรรถกถาธรรมบทกับหลักการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้ แบ่งขอบเขตการวิจัยเป็น ๒ ประการ คือ

๑.๓.๑ ศึกษาวิเคราะห์หลักการสอนตามแนวพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทเฉพาะเรื่องที่มีพุทธวิธีการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญเท่านั้น ส่วนเรื่องใดที่ไม่เกี่ยวข้องผู้วิจัยจะไม่ทำการศึกษาในครั้งนี้

๑.๓.๒ ศึกษาวิเคราะห์หลักการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๔.๑ ศึกษาวิเคราะห์หลักการสอนตามแนวพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ศึกษาวิเคราะห์หลักการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

๑.๔.๓ นำข้อมูลจากข้อที่ ๑ และข้อที่ ๒ มาเปรียบเทียบกัน

๑.๔.๔ รายงานการวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์

๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชาติ แจ่มนุช ได้กล่าวถึงการพัฒนาแนวคิดการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ สรุปความว่า การเรียนรู้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่สังเกตได้ ดังนั้นถ้าต้องการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือคุณลักษณะใดๆ ที่พึงประสงค์จึงต้องให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้เรื่องนั้นๆ ก่อน และการเรียนรู้ต้องให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง อันหมายถึงการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ ที่ต้องพิจารณาให้ความสำคัญกับผู้เรียนเหนือสิ่งอื่นใด^{๑๑}

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ตราขึ้นเพื่อใช้เป็นกรอบในการจัดการศึกษาของชาติให้ดำเนินไปในทิศทางที่พึงประสงค์ สรุปความว่าการจัดการศึกษาในระบบใหม่นี้เป็นการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ผู้เรียนมีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด^{๑๒}

^{๑๑} ชาติ แจ่มนุช, การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐), หน้า ๑-๓.

^{๑๒} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๒๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงพุทธวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้า สรุปความว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระบรมศาสดา หรือพระบรมครูของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงแบ่งคนออกเป็น ๔ ประเภท และเปรียบด้วยบัว ๔ เหล่า ทรงจำแนกธรรมได้ ถูกจริตหรือภูมิปัญญาของผู้ฟังแต่ละประเภทอย่างได้ผลด้วยลีลาการสอนที่ว่าแจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ว่าเรื่อง^{๑๓} เช่นทรงโปรดพระจุฬีนก^{๑๔} แม้จะไม่รู้หนังสือแต่ก็ทรงสอนจนพระจุฬีนกบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ เป็นต้น

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ได้กล่าวไว้ในงานวิจัยเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบทว่าหลักธรรมคัมภีร์พระธรรมบทนี้เป็นหัวข้อสั้นๆ แต่ลึกซึ้งกินใจผู้ฟัง ส่วนใหญ่มักเตือนสติให้ไม่ประมาทในการบำเพ็ญความดี พระเจ้าอโศกมหาราชผู้ครองราชย์เมืองปาฏลีบุตร ประเทศอินเดีย ในพุทธศักราช ๒๑๘-๒๓๖ ทรงสดับพระคาถาธรรมบทว่า อปฺปมาโทมตฺปทํ^{๑๕} (ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งความไม่ตาย)^{๑๖} ได้ละความเห็นผิดและกลายเป็นศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่ในเวลาต่อมาพระเจ้าอโนรธามังช่อกษัตริย์เมืองพุกามประเทศเมียนมา (พม่า) ในพุทธศักราช ๑๕๖๐-๑๖๐๒ ทรงสดับพระคาถาดังกล่าวจากพระอโนมทัสสีเถระ แล้วเกิดความเลื่อมใสกลายเป็นศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่เช่นกัน^{๑๗}

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงการคณะสงฆ์กับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ สรุปความว่า การสอนนั้นไม่ควรสอนให้ท่องจำตำราเพียงอย่างเดียว การสอนที่ดีควรสอนให้ผู้เรียนรู้จักแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ๆ อยู่เสมอ ผู้เรียนจึงจะสามารถ

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๔๕.

^{๑๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๒๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๕} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๐/๑

^{๑๖} ราชบัณฑิตยสถาน, **พระธรรมบทจรุภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : หจก. อรุณการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๔๗.

^{๑๗} พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), **งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท ยมกวรรค-ชราวรรค ๑๕๖ พระคาถา เล่ม ๑**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), หน้า (๓)-(๔).

พัฒนาตนเองได้ ดังสุภาษิตจีนว่า “ถ้าท่านให้ปลาแก่คนจน เขาจะมีปลากินเพียงวันเดียว ถ้าท่านสอนวิธีจับปลาให้เขา เขาจะมีปลากินตลอดชีวิต”^{๑๘}

พระมหาแหวนทอง ปุณฺณาคโม ได้กล่าวถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระสูตรและพระวินัย สรุปความว่า วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าโดยทั่วไปแล้ว นับว่าเป็นวิธีการที่ดีที่สุดที่พระองค์คิดค้นขึ้นและได้ทดลองใช้เห็นผลมาแล้วแต่สมัยพุทธกาล แต่ปัจจุบันกระบวนการสอนการเรียนทางด้านศีลธรรมหรือหลักพุทธธรรมอื่นๆ ดูเหมือนว่าจะเป็นปัญหาใหญ่ เมื่อมองจากสายตาของผู้ให้การศึกษาและผู้เรียน ทั้งนี้ก็เพราะหลักการสอนอันยอดเยี่ยมนั้น มีลักษณะเป็นนามธรรมทั้งมีนัยลึกซึ้งมาก จึงต้องมีการตีความหรืออธิบายขยายความถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นที่กระจ่างชัดยิ่งขึ้น^{๑๙}

พระมหาทวี มหาปัญญา ได้กล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอนที่เหมาะสมแก่แต่ละบุคคล คือ ทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยทรงคำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟังเป็นเกณฑ์ ทรงปรับรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อมของผู้ฟังอยู่เสมอ คือพระองค์ทรงจัดรูปแบบการสอนให้เข้ากับจริตของผู้ฟังนั้นๆ เช่น ทรงรู้จักการเริ่มต้นในการสอนสร้างบรรยากาศในการสอน ทรงปรับปรุงรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของผู้ฟังนั้นๆ เช่น ทรงสอนแบบสนทนา แบบบรรยาย แบบตอบปัญหา แบบวางกฎข้อบังคับ เป็นต้น^{๒๐}

สนิท ศรีสำแดง ได้กล่าวไว้ในพุทธศาสนากับหลักการศึกษ สรุปความว่า มนุษย์มีเหตุผลมีสติปัญญา มีอารมณ์และมีร่างกาย ระบบการศึกษาที่มีเป้าหมายชัดเจน

^{๑๘} พระราชวรมานูณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การคณะสงฆ์ กับ พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖.

^{๑๙} พระมหาแหวนทอง ปุณฺณาคโม, วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระสูตรและพระวินัย, (กรุงเทพฯ : สภามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

^{๒๐} พระมหาทวี มหาปัญญา, “การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในธัมมปทัฏฐกถา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗.

สมบูรณจะต้องจัดเพื่อพัฒนาทั้งในแง่ของสติปัญญาเหตุผลอารมณ์และร่างกายของผู้เรียน

๒๑

คณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้ของคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติและกระทรวงศึกษาธิการ ได้กล่าวถึงผู้เรียนว่าเป็นผู้สำคัญที่สุด ดังความตอนหนึ่งว่า การเรียนรู้ตามแนวพุทธธรรมเน้น “คน” เป็นศูนย์กลาง กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการพัฒนา “คน” ทั้งในลักษณะที่เป็นปัจเจกชน (คือคนแต่ละคน) และการพัฒนา “กลุ่มคน” ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ เมื่อ “คน” มีความสำคัญที่สุดของการเรียนรู้ วิธีการฝึกฝนอบรมจึงเป็นการพัฒนาทุกองค์ประกอบของความเป็น “คน” ^{๒๒}

๑.๖ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

พุทธวิธีการสอนในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจะทำการศึกษาวิเคราะห์เฉพาะพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทที่มีลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญเท่านั้น

อรรถกถาธรรมบท หมายถึงคัมภีร์ที่อธิบายธรรมบทหรือข้อธรรมที่พระพุทธองค์สอนเวไนยชนในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ซึ่งผู้วิจัยใช้เป็นแหล่งศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับปรัชญาการสอน จิตวิทยาการสอน และลักษณะของพุทธวิธีการสอนพุทธวิธีการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ (Child-Centered) ในการศึกษาครั้งนี้ หมายถึง ลักษณะของกิจกรรมที่เน้นให้ผู้เรียนเรียนรู้อย่างมีความสุข เรียนรู้แบบองค์รวม เรียนรู้จากการคิด การปฏิบัติจริง และการสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง เรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น และเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง เพื่อพัฒนาให้ผู้เรียนเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข

^{๒๑} สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนากับหลักการศึกษ, (กรุงเทพฯ : นีลนาราการพิมพ์ ๒๕๓๔), หน้า ๑-๒.

^{๒๒} คณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้, “แนวคิด ความหมาย และแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนสำคัญที่สุด” ใน ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยคณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, หน้า ๑๘.

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ เพื่อให้ทราบความเหมือนและความแตกต่างของหลักการสอนตามแนว
พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับหลักการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนที่เน้นผู้เรียน
เป็นสำคัญ

๑.๗.๒ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนที่เน้นผู้เป็นสำคัญ
ตามแนวพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท

บทที่ ๒

พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท

หลักการสอนในสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาลหรือในงานวิจัยนี้เรียกว่า “พุทธวิธีการสอน” ซึ่งเป็นหลักการสอนที่นับว่ามีความสำคัญ เหมาะแก่การศึกษาวิเคราะห์ แม้ว่าจะไม่มีการจัดเป็นหมวดหมู่ให้เป็นหลักทฤษฎีเช่นกับศาสตร์อื่นๆ แต่ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์เพื่อเทียบเคียงกับหลักกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ (Child-Centered) ดังนั้นในบทนี้จึงเสนอถึงความเป็นมาของอรรถกถาธรรมบท เพราะต้องการทราบถึงที่มาของคัมภีร์ซึ่งเป็นแหล่งความรู้หลายด้าน คือ ด้านปรัชญาการสอน ด้านจิตวิทยาการสอน และลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทดังต่อไปนี้

๒.๑ ความเป็นมาของอรรถกถาธรรมบท

อรรถกถาธรรมบทเป็นคัมภีร์อธิบายความพระไตรปิฎกหมวดหนึ่งเรียกว่า ธรรมบท หรือธรรมบทปาติ มีอยู่ในสุตตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบทปาติ เล่มที่ ๒๕^๑ พระพุทธองค์ทรงแสดงเป็นคำประพันธ์เรียกว่าคาถา มี ๔๒๓ คาถา ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์รวบรวมแปลจากภาษาสิงหลมาสู่ภาษาบาลี^๒ มีนิทานประกอบจำนวน ๓๐๒ เรื่อง ซึ่งลักษณะการเล่าเรื่องแต่ละเรื่องจะมีเอกลักษณ์ประจำไปตลอดทุกๆ เรื่อง กล่าวคือ

ในส่วนต้นของเรื่อง (Introduction) จะยกพุทธพจน์มานำเรื่องก่อนโดยใช้รูปแบบเดียวกัน เช่น “อุฏจาเนนบุปผาเทนาติ อิมิ ธรรมเทศนํ สตุถา เวพฺพเวเน วิหรนฺโต จูฬปณฺณกตฺเตริ อารพุก กเถสิ.”^๓

^๑ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑-๔๒๓/๑๕-๑๖.

^๒ วิ. สจฺคห. (บาลี) ๑/(๑๔).

^๓ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๗๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ส่วนของเนื้อเรื่อง (Body Text) จะสร้างตัวละคร หรือสร้างโครงเรื่องให้เหมาะกับคาถาที่จะนำมาเข้ากับเรื่อง หรือยกเป็นอดีตนิทานมาเป็นตัวนำ เช่น ราชคเห กิรณเสฏฐิกุลสุส ธิดา วรปุปุตตกาเล มาตาปิตุหิ สตุตถุมิกสุส ปาสาทสุส อุปริตเล อติวิยรกุชียมานา^๔ ฯลฯ แปลว่า ดั่งได้สดับมา ธิดาแห่งสกุลของธนเศรษฐีในพระนครราชคฤห์ ในเวลาเธอเจริญวัย มารดาบิดารักษาไว้อย่างกวดขันที่ชั้นบนแห่งปราสาท ๗ ชั้น ฯลฯ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความไม่ประมาท (อัปมาทวรรค) เรื่องจิต (จิตตวรรค) ฯลฯ เนื้อหาก็จะเล่าอย่างสัมพันธ์กลมกลืนกับความหมายของคาถาหรือพระบาลี โครงเรื่องมาจากพระไตรปิฎกบ้าง ประพันธ์ขึ้นเองบ้าง ในหนึ่งเรื่องอาจจะมีพระบาลีรับประกอบหลายคาถา หลังจากจบคาถาก็จะเป็นการขยายความในรูปของคำศัพท์ความหมายอธิบายแต่ละคำศัพท์อีกครั้งหนึ่ง

ส่วนสุดท้ายของเรื่อง (Conclusion) จะกล่าวสรุปว่า บุคคลหรือตัวละครที่แสดงในเรื่องได้รับผลอย่างไรบ้าง เช่น คาถาวสานเน พหุ โสตาปนุนาโท อเหตุ, เหว เทสนา สมุปุตตปริสาย สาทุถิกา ซาตาดิ.^๕ แปลว่า ในเวลาจบคาถาชนเป็นอันมากได้เป็นอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้นแล้ว เทศนามีประโยชน์แก่บริษัทผู้ประชุมกันแล้ว ดังนี้แล.

แต่ละเรื่องประกอบด้วยหลักกรรมคติธรรมและพุทธวิธีการสอนอันเป็นหัวใจของพุทธจริยศาสตร์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างครอบคลุม เหมาะแก่คนทุกเพศทุกวัยง่ายต่อการเข้าใจ มีเนื้อความที่ไม่ลึกลับซับซ้อน เป็นคำสอนเรื่องบุญ บาป กรรมดี กรรมชั่ว กิเลส ตัณหาที่ใกล้ตัว เช่นคำสอนสำคัญที่ว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตให้ผ่องแผ้ว คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”^๖ ทุกคาถาตั้งแต่คาถาแรกถึงคาถาสุดท้ายล้วนมีคุณค่าทางศีลธรรม จรรยา ที่สำคัญคือสอดคล้องกับตัวละครเอกในเรื่องนั้นๆ ดังเช่น:-

^๔ ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๗๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^๕ ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๘๘.

^๖ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๕๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย., ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

คาถาที่ ๑ คือ

มโนปุพฺพพฺพคฺมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทฺฐุเจเน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ ทุกฺขมเนวติ จกฺกํว วหโต ปทํ^{๘๕}

สิ่งทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จจากใจ
ถ้าคนมีใจชั่วเสียแล้ว จะพูดหรือทำก็พลอยชั่วไปด้วย
เพราะการพูดชั่วทำชั่วนั้น ทุกข์ย่อมตามสนองเขา
เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไปฉะนั้น.^{๘๖}

คาถาสุดท้าย

ปุพฺพเพนิวาสิ โย เวทิตฺติ สคฺคาปายญฺจ ปสฺสูสติ
อโถ ชาติกุขยํ ปตฺตโต อภิญญา โวสิโต มุณี
สพฺพโวสิตโอสานํ ตมเหํ พุรุหิ พุราหมณฺโณ^{๘๗}

มุณีผู้รู้อดีตชาติของตนเอง เห็นสวรรค์และอบาย
ไม่ต้องเกิดอีกต่อไป และหมดภารกิจเพราะรู้ยิ่ง
ผู้บำเพ็ญหน้าที่ทุกอย่างบริบูรณ์เช่นนี้ เรียกว่า “พราหมณ์”.^{๘๘}

ตอนสุดท้ายมีคาถาแสดงจำนวนคาถาและจำนวนเรื่องว่า

คาถาสตานิ จตฺตารี เตวีสา จ ปุณาปเร
ธมฺมปเท นิปาตฺตมฺหิ เทสิตาทิจฺจพฺพนุญฺญา^{๘๙}

^{๘๕} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑/๑๕.

^{๘๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พระธรรมบทจตุรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : หจก. อรุณการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๕.

^{๘๗} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๔๒๓/๙๐.

^{๘๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พระธรรมบทจตุรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๘๖๗.

^{๘๙} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑-๔๒๓/๑๕-๙๒.

รวมพระคาถาทิ้งหมดที่พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
ทรงแสดงไว้ในนิบาต ในธรรมบทนี้ ๔๒๓ พระคาถา^{๑๒}

นักวิชาการเชื่อว่าธรรมบทสี่บทมาตั้งแต่พุทธกาลพระพุทธเจ้าตรัสไว้ด้วย
พระองค์เอง^{๑๓} และคัมภีร์ธรรมบทได้รับความนิยมอย่างมากเพราะว่ามีคุณสมบัติพร้อม
ทั้งอรรถและรสอย่างน้อย ๓ ประการ^{๑๔} คือ

๑. สาระทางธรรมที่สั้น เรียบง่าย ชัดเจน ลึกซึ้ง สะท้อนหลักพุทธธรรมที่แท้
ช่วยให้จดจำได้ง่าย และสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ เช่น

ตุมเหหิ กิจจํ อาตปฺปํ อุกขาตาโร ตถาคตา
ปฏิปฺนุณา ปโมกฺขนฺติ ฌายิโน มรรพฺพณา^{๑๕}

พวกท่านพึงพยายามทำความเพียรเถิด
พระตถาคตทั้งหลายเป็นเพียงผู้ชี้บอกทางเท่านั้น
ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินตามทางนี้แล้ว
จักพ้นจากเครื่องพันธนาการของพญามาร.^{๑๖}

๒. แม้ข้อธรรมสั้น เรียบง่าย แต่ทว่าลึกซึ้งถึงแก่นพุทธธรรม ได้นำมาจัดรวมเป็น
หมวดหมู่อย่างเหมาะสม ทำให้ผู้สนใจสามารถเลือกอ่านได้ตามความสนใจ เช่น

พหุมุปี เจ สหิตํ ภาสฺมาโน
น ตกฺกโร โหติ นโร ปมตฺโต
โคโปว คาโว คณฺยํ ปเรสํ

^{๑๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑-๔๒๓/๒๓-๑๗๐.

^{๑๓} S. Radhakrishnan ed, The Dhammapada, (Delli : Oxford University, Press, 1996),
p.2.

^{๑๔} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, (กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖) หน้า ๘๐-๘๒.

^{๑๕} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๖/๖๔.

^{๑๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พระธรรมบทจตุรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๕๖๓.

น ภาควา สามถุณสุส โหติ^{๑๗}

ผู้สามารถท่องจำพระพุทพจนได้มาก
แต่มีวประมาท ไม่ปฏิบัติตาม
ก็ยอมไม่ได้รับผลที่พึงได้จากการบวช
เหมือนคนรับจ้างเลี้ยงโค ได้แต่นับโคให้คนอื่นอยู่.^{๑๘}

อปฺปมฺปิ เจ สหิตํ ภาสมาโน
ธมฺมสุส โหติ อนุธมฺมจารี
ราคญฺจ โทสญฺจ ปหาย โมหํ
สมฺมปฺปชาโน อิท วา หุริ วา
ส ภาควา สามถุณสุส โหติ^{๑๙}

ผู้ที่ท่องจำพระพุทพจนได้น้อย
แต่ประพฤติธรรมอันสมควรแก่ตนอยู่เป็นนิจ
ละราคะ โทสะ และโมหะได้
รู้ดีรู้ชอบ มีจิตหลุดพ้นจากกิเลสแล้ว
ไม่ยึดติดในโลกนี้หรือโลกหน้า
เขาย่อมได้รับผลที่พึงได้จากการบวช.^{๒๐}

๓. วิธีการสอนธรรมที่เด่นที่สุด คือ การใช้บทอุปมาอุปไมยอย่างคมคายชัดเจน

เช่น

ยาวชีวมฺปิ เจ พาโล ปณฺหิตํ ปยฺรุปาสติ
น โส ธมฺมํ วิชานาติ ทพฺพิ สุปรสํ ยถา^{๒๑}

^{๑๗} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๙/๑๘.

^{๑๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พระธรรมบทจรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๔๑.

^{๑๙} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๐/๑๙.

^{๒๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พระธรรมบทจรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๔๓.

^{๒๑} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๖๔/๒๘.

คนโง่แม้จะอยู่ใกล้บัณฑิต จวบจนชีวิตจะหาไม่
ก็ไม่รู้แจ้งพระสัทธรรม เหมือนทัพพีไม่รู้รสแกงฉะนั้น.^{๒๒}

คำประพันธ์เริ่มต้นอันเป็นบทนมัสการพระรัตนตรัย (บทไหว้ครู) เรียกว่าบท
ปณามคาถา ในอรรถกถาธรรมบทมีข้อความระบุว่า พระพุทธโฆษาจารย์^{๒๓} ได้รวบรวม
แปลจากภาษาสิงหลมาสู่สันติภาษาหรือภาษามคธแล้ว ดังหลักฐานว่า

มหาโมหตโมนุเต	โลเก โลกนุตทสุลีนา
เยน สทฺธมฺมปชฺโชโต	ชฺลิตโต ชฺลิตฺติทฺธินา
ตสฺส ปาเท นมฺมสุลิตฺวา	สมฺพุทฺธสฺส สิริมโต
สทฺธมฺมญฺจสฺส ปุชฺเชตฺวา	กตฺวา สงฺฆสฺส จญฺชฺลิตฺตี
ตี ตี การณมคฺคม	ธมฺมาธมฺเมสุ โกวิท
สมฺปนฺนสทฺธมฺมปโต	สตุถา ธมฺมปทํ สุภี
เทเสสิ กรุณาเวค-	สมฺมสุสาหิตมานโส
ยํ เว เทวมนุสฺसानํ	ปีติปาโมชฺชชวฑฺฒนํ
ปรมฺปรภกตา ตสฺส	นิปฺปณา อตฺตถวณฺณนา
ยา ตามุพฺปณฺณิทีปฺมุหิ	ทีปภาสาย สณฺฐิตา
น สาธยติ เสसानํ	สตุตฺตานํ หิตสมฺปทํ
อปฺเปว นาม สาธเยย	สพฺพโลกสฺส सा हितं
อิติ อาสีสมานน	ทนฺเตน สมจารินา
กุมารกสฺสเปนาหิ	เถเรน ธิรเจตสา
สทฺธมฺมฏฺฐิติกาเมน	สกุจฺจํ อภียาจิต

^{๒๒} ราชบัณฑิตยสถาน, **พระธรรมบทสุตฺตภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, หน้า ๑๓๗.

^{๒๓} พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นอรรถกถาจารย์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดและมีผลงานมากที่สุด ชาวลังกา
เชื่อกันว่าท่านได้เกิดมาในโลกนี้เพื่อทำประโยชน์อันยิ่งใหญ่โดยเฉพาะนั่นคือ การเขียนอรรถกถาภาษาบาลี
อันเป็นหนทางสำคัญที่ช่วยผดุงปริยัติศาสนา หรือการศึกษาในพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่และพัฒนาจนถึงขีด
สุด (E.W. Adikaram, *Early History of Buddhism in Ceylon*, p. 2) อ้างใน สุภาพรณ ฦ บางช้าง,
ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๗๙.

ตี ภาส อติวิตุถาริ	คตญจ วจนุกุมิ
ปหายาโรปิตุวาน	ตनुตี ภาส มโนรมิ
คากานัน พุยณชนปท	ยัม ตตุถ น วิภาวิต
เกวณุตติ วิภาเวตุวา	เสสนุตเมว อตุถโต
ภาสนุตเรน ภาสิสุล	อวหนุโต วิภาวินิ
มนโส ปิติปาโมชุฑ	อตุถมมุปนินิสิตินุตติ ^{๒๔}

คาถาว่าด้วยความนอบน้อม

ข้าพเจ้า^{๒๕} อันพระกุมารกัสสปเถระ^{๒๖} ผู้ฝึกตนเรียบร้อยแล้วประพาศิสมมาเสมอโดยปกติ มีจิตมั่นคงใคร่ความดำรงมั่นแห่งพระสังฆธรรม ผู้หวังอยู่ว่า “พระอรชกถาอันพรรณนาอรชแห่งพระธรรมบทอันงามที่พระศาสดาผู้ฉลาดในสภาพที่เป็นธรรมและมีใช้ธรรม มีบทคือพระสังฆธรรมถึงพร้อมแล้ว มีพระอัยยาศัยอันกำลังแห่งพระกรุณาให้อุตสาหะด้วยดีแล้ว ทรงอาศัยเหตุอื่นๆ แสดงแล้ว เป็นเครื่องเจริญปีติปราโมทย์ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นคำที่สุขุมละเอียดน่าสืบๆ กันมา ตั้งอยู่แล้วในตามพินณทวิป^{๒๗} โดยภาษาของชาวเกาะยังไม่ทำความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ให้สำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายที่เหลือได้ ไฉนพระอรชกถาแห่งพระธรรมบทนั้น จะทำประโยชน์ให้สำเร็จแก่โลกทั้งปวงได้” ดังนี้ อารชนาโดยเคารพแล้ว จึงขอมัสถการพระบาทแห่งพระสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสิริ ทรงแลเห็นที่สุดโลกได้ มีพระฤทธิรุ่งโรจน์ ทรงยังประทับคือพระสังฆธรรมให้รุ่งโรจน์ในเมื่อโลกอันมีดีคือโมหะใหญ่ปกคลุมแล้ว บุษบาพระสังฆธรรมแห่งพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น และทำอัญชลีแต่พระสงฆ์แห่งพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแล้ว จักกล่าวอรชกถาอันพรรณนาอรชแห่งพระธรรมบทนั้น ด้วยภาษาอื่นโดยอรชไม่ให้เหลือเลย ละภาษานั้น และลำดับคำอันถึงความพิสดารเกินเสีย ยกขึ้นสู่ภาษาอันเป็นแบบที่ไพเราะ อธิบายบทพยัญชนะแห่งคาถาทั้งหลายที่ท่านยังมีได้

^{๒๔} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๒๕} หมายถึง พระพุทธโฆษาจารย์.

^{๒๖} เป็นนามพระสังฆเถระองค์หนึ่ง ในสมัยพระพุทธโฆษาจารย์ ไม่ใช่พระกุมารกัสสปในสมัยพุทธกาล.

^{๒๗} เกาะเป็นที่อยู่ของชาวชนที่มีฝ่ามือแดง คือเกาะลังกา (Ceylon).

อธิบายไว้แล้วในอรรถกถานี้ให้สิ้นเชิง นำมาซึ่งปิตีปราโมทย์ อิงอาศัยอรรถและธรรมแก่นักปราชญ์ ทั้งหลาย.^{๒๘}

คำอุทิศของพระพุทธโฆสาจารย์ ตอนจบท้ายอรรถกถาธรรมบท

ปตฺตํ ฐมฺมปทํ เยน	ฐมฺมราเชนฺนุตฺตรํ
คาถา ฐมฺมปเท เตน	ภาสิตา ยา มहेสินา
สเดวีสา จตฺตฺสตา	จตฺตฺสจฺจวิภาวินา
สत्ตตฺตยมุหิ วตฺถุนํ	เอเกนฺเน สมฺภูจिता
วิหาเร อธิราเชน	การิตฺมุหิ กตฺตญฺญา
ปาสาทะ สิริภูฏสฺส	รญฺโถ วิหฺรตา มยา
อตุตฺตพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ	อตุตฺตาย จ หิตาย จ
โลกสฺส โลกนาถสฺส	สทฺตมฺมภูจิติกามตา
ตาสํ อญฺจกถํ เอตํ	กโรนฺเตน สุนิมฺมลํ
ทฺวาสตฺตติปฺปมาณาย	ภาณฺวาเรหิ ปาลิยา
ยํ ปตฺตํ กุสลํ เตน	กุสลา สพฺพปาณินํ
สพฺเพ อิชฺฌนฺตุ สกฺกปฺปา	ผลฺลนฺตา มจฺจํ ผลฺลนฺติ ^{๒๙}

ธรรมบทอันยอดเยี่ยมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดผู้พระธรรมราชา ทรงบรรลุแล้ว, พระคาถาเหล่านี้ได้ในพระธรรมบทมี ๔๒๓ พระคาถา ตั้งขึ้นแล้ว ในเพราะเรื่อง ๒๙๙ เรื่อง อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้แสวงหาคุนอันใหญ่ ทรงยังสัจจะทั้ง ๔ ให้แจ่มแจ้งทรงภาษิตไว้แล้ว, ข้าพเจ้าผู้อยู่ในปราสาทของพระเจ้าสิริภูฏ ในวิหารอันพระอธิราชเจ้าผู้มีกตัญญู ตรัสให้สร้างไว้แล้ว เรียบเรียงอรรถกถานี้ แห่งพระคาถาเหล่านั้น ให้ถึงพร้อมด้วยอรรถะและพยัญชนะ ให้หมดมลทินด้วยดี ตามพระบาลีมีประมาณ ๗๒ ภาณวาร^{๓๐} เพื่อประโยชน์และเพื่อเกื้อกูลแก่โลก เพราะความที่ข้าพเจ้าเป็นผู้ใคร่เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระ

^{๒๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑-๒ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^{๒๙} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๙๓-๑๙๔ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^{๓๐} หมายถึง วาระแห่งการสวด

สัทธรรมของพระโลกนาถเจ้า ได้บรรลุกุศลไฉไลแล้ว, ด้วยอำนาจกุศลนั้น ขอความดำริอัน เป็นกุศลทั้งปวง จงแผ่ผลที่น่าจับใจ สำเร็จแก่สัตว์ทั้งปวง ด้วยประการฉะนี้.^{๓๑}

จากการศึกษาอรรถกถาธรรมบทพบว่า พระพุทธโฆษาจารย์ท่านเพียงแต่ ดำเนินการรวบรวมแปลจากภาษาสิงหลกลับเป็นภาษามคธ ดังหลักฐานปรากฏว่า

“ปรมฺปรามาตา ตสฺส นิบุณา อตุถวณฺณนา
ยา ตามุพฺพณฺณิที่ปฺมุหิ ที่ปภาสาย สณฺจิตา
.....
ตํ ภาสํ อิติวิตฺถารํ คตญฺจ วจนฺกมํ
ปหายาโรปยิตฺวาน ตนฺตํ ภาสํ มโนรมํ
.....
ภาสนุตเรน ภาสิสุตฺตํ อวหนฺโต วิภาวินํ
มนโต ปิตฺติปาโมชฺชํ อตุถมฺมุปฺนิสุตฺตํ”^{๓๒}

“พระอรรถกถาอันพรรณนาอรรถแห่งพระธรรมบทอันงาม...เป็นคำที่สุขุมละเอียด นำสืบๆ กันมา ตั้งอยู่แล้วในตามพจน์ที่ปี โดยภาษาของชาวเกาะ ...

จักกล่าวอรรถกถาอันพรรณนาอรรถแห่งพระธรรมบทนั้นด้วยภาษาอื่นโดยอรรถ ไม่ให้เหลือเลย ละภาษานั้นและลำดับคำอันถึงความพิสดารเกินเสีย ยกขึ้นสู่ภาษาอันเป็น แบบที่ไพเราะ อธิบายบทพยัญชนะแห่งคาถาทั้งหลายที่ท่านยังมีได้อธิบายไว้แล้วในอรรถ กถานั้นให้สิ้นเชิง นำมาซึ่งปิตฺติปาโมชฺชํอสังคยอรรถและธรรมแก่นักปราชญ์ทั้งหลาย.^{๓๓}

พระพุทธโฆษาจารย์เพียงดำเนินการแปลอรรถกถาที่มีอยู่ ท่านมิได้รจนา นิทาน แต่ละเรื่องนั้นล้วนเป็นอุปัติเหตุ คือ เหตุเกิดพระสูตรทั้งนั้น อรรถกถานั้นท่านทรงจำสืบ

^{๓๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/หน้าคำอุทิศของผู้เรียบเรียง ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๓๒} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑-๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๓๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑-๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ต่อกันมา (ปรมุปรากตา) จนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้วพระมหินทเถระนำมาเผยแผ่ที่ศรีลังกา ต่อมาพระสงฆ์ชาวศรีลังกาแปลเป็นภาษาสิงหล^{๓๔}

อรรถกถาทั้งหมดที่อธิบายพระไตรปิฎก มีมาแต่สมัยพุทธกาลแล้วมาเพิ่มเติมอีก บางส่วน ซึ่งพระธัมมपालเถระชาวชมพูทวีปผู้รจนาคัมภีร์ฎีกาอธิบายอรรถกถาหลายคัมภีร์ ก็ได้กล่าวไว้ว่า

“ปจฺมสฺงคฺคีตฺยํ ยา อญฺจกถา สฺงคฺคีตาติ วจเนน สา ภควโต ธรรมานกาเลปิ อญฺจกถา สํวึชฺชติ”^{๓๕}

อรรถกถาที่พระสังคีตีกาจารย์ร้อยกรองไว้เมื่อคราวปฐมสังคายนา คือ อรรถกถาที่มีมาแต่สมัยที่พระผู้มีพระภาคทรงพระชนม์อยู่^{๓๖} และพระพุทธโฆษาจารย์ก็เชื่อว่าเป็นพระบรมพุทธานุญาตขององค์พระผู้เป็นเจ้าของพระธรรม^{๓๗}

หมายความว่า การอธิบายพระไตรปิฎกมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล สมัยที่พระสาวกทรงจำสืบท่องพระธรรมวินัยด้วยวิธีมุขปาฐะคือทรงจำด้วยใจ สั่งสอนสืบทอดกันด้วยปากเปล่า นั่น พระสาวกผู้ทรงจำพระไตรปิฎกจะต้องทรงจำอรรถกถาให้ได้ด้วย

ในส่วนแห่งพระไตรปิฎกที่เป็นประเภทคาถาจัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือซึ่งไม่มีเรื่องเล่าอันเป็นเหตุเกิดพิมพ์รวมอยู่ด้วย ในสมัยก่อนพระสาวกผู้ทรงจำจะต้องทรงจำอรรถกถาด้วย ดังที่ท่านวางหลักการไว้ว่า

ชาตกภาณเคน สาญฺจกถํ ชาตกํ อุกฺคฺคเหตุพฺพํ, ตโต โอรํ น วญฺญติ. ธมฺมปทฺมปิ สห วตุฏฺฐนา อุกฺคฺคเหตุ วญฺญติ.^{๓๘}

^{๓๔} อ.จ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑.

^{๓๕} อภ.อนฎีกา (บาลี) ๑/๑๓.

^{๓๖} รัชชี่ สุทนต์, “คัมภีร์เรียนภาษาบาลีและผู้รจนา” ใน **อบรมบาลีก่อนสอบ ภาค ๒ : สำนักงานเจ้าคณะภาค ๒**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย พระมหาประสิทธิ์ พุทธิมรดี, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๘๓.

^{๓๗} ดูในภาคผนวก. หน้า ๑๔๕.

^{๓๘} วิ.สงคห. (บาลี) ๑/๑๙๐.

ผู้จะ (ทรงจำ) กล่าวสั่งสอนชาดก ต้องเรียนชาดก (พระไตรปิฎกเล่ม ๒๗-๒๘) พร้อมทั้งอรรถกถา (อรรถกถาชาดก ๑๐ เล่ม) ต่ำกว่านั้นใช้ไม่ได้ ธรรมบท (พระไตรปิฎกเล่ม ๒๕ ส่วนหนึ่ง) ควรจะเรียนพร้อมกับเรื่อง (ธัมมบทอรรถกถา ๘ เล่ม)^{๓๙}

ข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าสมัยทรงจำแบบมุขปาฐะพระไตรปิฎกกับอรรถกถาอยู่รวมกันคือทรงจำอยู่ในบุคคลเดียวกัน มาแยกจากกันสมัยเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร พระไตรปิฎกเขียนแยกไว้ส่วนหนึ่ง อรรถกถาเขียนแยกไว้ส่วนหนึ่ง พอเมื่อคราวที่พระพุทธโฆษาจารย์มาแปลอรรถกถากลับเป็นภาษามคธ ก็เลยตีตราให้ท่านว่าเป็นผู้รจนาอรรถกถา^{๔๐}

อรรถกถานั้นจำแนกตามยุคได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑. ไปราณอรรถกถา

(ก) หมายถึงพุทธสังวัณณิตอรรถกถา กับอนุพุทธสังวัณณิตอรรถกถา ซึ่งเป็นอรรถกถาที่อธิบายพุทธพจน์ด้วยภาษามคธที่พระสังคีติกาจารย์ได้ยกขึ้น ทำการสังคายนาถึง ๓ ครั้ง ซึ่งต่อมาพระมหามหินทเถระผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราชได้นำอรรถกถาดังกล่าวจากชมพูทวีป มาเผยแพร่ที่เกาะสิงหลหรือประเทศศรีลังกา ภายหลังพระมหาเถระชาวสิงหลได้แปลอรรถกถานั้นเป็นภาษาสิงหล เพื่อหลีกเลี่ยงการกลืนจากลัทธินิกายอื่น^{๔๑}

(ข) หมายถึง มหาอรรถกถา หรือมูลอรรถกถา หรือที่นิยมเรียกกันว่า สิงหลอรรถกถา ซึ่งได้รับการแปลไว้เป็นภาษาสิงหลในภายหลัง^{๔๒}

๒. อภินวอรรถกถา

^{๓๙} รัชสี สุทนต์, “คัมภีร์เรียนภาษาบาลีและผู้รจนา” ใน **อบรมบาลีก่อนสอบ ภาค ๒ : สำนักงานเจ้าคณะภาค ๒, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย พระมหาประสิทธิ์ พุทธิมรรณี, หน้า ๘๓.**

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๔๑} พระสารีบุตรเถระ ชาวลังกา, **พระคัมภีร์สารัตถทีปนี (แปล) ภาค ๑**, แปลโดย นายสิริเพ็ชรไชย ป.ธ. ๙, (กรุงเทพฯ : หจก. ทีพยวิสุทธิ, ๒๕๔๒), หน้า ๓๒-๓๓.

^{๔๒} วิ.สงฺคห. (บาลี), ๑/(๑๔).

หมายถึง อรรถกถาที่พระพุทโธมชาจารย์แต่งไว้และที่แปลจากมหาอรรถกถา และมูลอรรถกถา ซึ่งบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหล^{๕๓}

อรรถกถาธรรมบทเท่าที่รู้จักในปัจจุบันเป็นอรรถกถาที่เกิดจากผลงานของพระพุทโธมชาจารย์และพระเถระอื่นๆ ในพุทธศตวรรษที่ ๕ ตามประวัติซึ่งปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์และสังฆมสังคหะ ได้บันทึกไว้ว่าอรรถกถาเดิมนั้นพระมหินทเถระโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช ได้เป็นผู้นำมาสู่ประเทศศรีลังกาและได้ทำการแปลสู่ภาษาสิงหล อรรถกถาที่มีอยู่ในอินเดียได้สูญหายหรือมีอยู่แต่ไม่สมบูรณ์ ท่านพระเวระตะได้แนะนำให้พระพุทโธมชาจารย์เดินทางไปประเทศศรีลังกาเพื่อทำการศึกษาและแปลกลับสู่ภาษามคธตามเดิมอีก^{๕๔}

อรรถกถาธรรมบทได้มาปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรในประเทศไทยที่พอมียุคหลักฐานประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๐ คือ เมื่อพระสิริมังคลาจารย์รจนาคัมภีร์มังคลัตถที่ปนี ท่านได้อ้างข้อความจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท^{๕๕} ได้รับการจารจารึกเป็นอักษรล้านนาในใบลานบ้าง เป็นอักษรขอมบ้างในกาลต่อๆ มา จนมาได้รับการคัดลอกเปลี่ยนจากอักษรขอมเป็นอักษรไทยจัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือตามที่ปรากฏในสถิติการพิมพ์ประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๙ เป็นฉบับของมหาหมกุฎราชวิทยาลัยและได้รับการจัดพิมพ์เรื่อยมา^{๕๖}

ความเป็นมาแห่งอรรถกถาธรรมบทนั้นหากยอมรับว่าอรรถกถาได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล อรรถกถาก็เป็นคัมภีร์ร่วมยุคเดียวกับพระไตรปิฎก แต่ถ้ายึดตามประวัติของวรรณคดีบาลีอรรถกถาก็เป็นอีกยุคหนึ่งที่สืบต่อจากยุคพระไตรปิฎก^{๕๗}

^{๕๓} วิ.สงคห. (บาลี), ๑/(๑๔).

^{๕๔} พระมหาทวี มหาปัญญา, “การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในอัมมปัทฏฐกถา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖.

^{๕๕} มงคค. (บาลี) ๑/๒๔-๒๕. :- เช่น เรื่อง “สกุเทวินุทตถุ” จากสุขวรรค.

^{๕๖} รังษี สุทนต์, “คัมภีร์เรียนภาษาบาลีและผู้รจนา” ใน **อบรมบาลีก่อนสอบ ภาค ๒ : สำนักงานเจ้าคณะภาค ๒**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย พระมหาประสิทธิ์ พุทธิมรดี, หน้า ๘๔.

^{๕๗} กรมการศาสนา, **ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑**, (กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ จัดพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๒๖๕, ๒๖๗.

อย่างไรก็ตามเมื่อทราบถึงที่มาของอรรถกถาธรรมบทแล้ว จำเป็นต้องทราบถึงความหมายของคำๆ นี้ เพื่อความชัดเจนในการศึกษาวิเคราะห์ต่อไป

๒.๑.๑ ความหมายคำว่า “อรรถกถาธรรมบท” ตามรูปศัพท์

คำว่า ธมฺม หรือ ธรรม หมายถึงคุณความดี เช่นเป็นคนมีธรรมะ เป็นคนมีศีลธรรม, หมายถึงความจริง เช่นได้ดวงตาเห็นธรรม, หมายถึงความถูกต้อง ความยุติธรรม เช่นความเป็นธรรมในสังคม, หมายถึงคำสั่งสอนในศาสนา เช่นแสดงธรรม ฟังธรรม ธรรมของพระพุทธเจ้า, หมายถึงหลักปฏิบัติในศาสนา เช่นปฏิบัติธรรม ประพฤติธรรม, หมายถึงกฎ กฎเกณฑ์ เช่นธรรมแห่งหมู่คณะ, หมายถึงกฎหมาย เช่นธรรมระหว่างประเทศ, หมายถึงสิ่งทั้งหลาย หมายถึงสิ่งของ เช่นไทยธรรม^{๔๘}

คำว่า ธรรมบท นั้น พระวรสัมโพธิมหาเถระ ผู้แต่งคัมภีร์ธรรมบทมหาฎีกาได้อธิบายความหมายไว้ ๓ นัย ดังนี้ คือ

(๑) คัมภีร์ที่มีธรรมทั้งหลายที่ควรทราบหรือควรเรียนรู้^{๔๙}

(๒) คัมภีร์ที่มีบทคือส่วนแห่งธรรมทั้งหลายที่ควรรู้^{๕๐}

(๓) คัมภีร์ที่มีบทคือส่วนแห่งธรรมคือพระบาลีที่ฟังเล่าเรียนซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้^{๕๑}

คำว่า ธรรมบท หมายถึง “หมวดธรรม” กล่าวคือ กลุ่มธรรมต่างๆ ที่ศาสนิกชนฟังปฏิบัติเพื่อขัดเกลาจิตใจ เป็นพระธรรมเทศนาประเภทร้อยกรองที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่เวไนยสัตว์ต่างชั้นต่างระดับมี ๕ จำพวก คือ ภิกษุ สามเณร คฤหัสถ์ เทวดา และนาค เนื้อหาธรรมะจึงมีหลายระดับทั้งสูงและต่ำผสมกันไปตามผู้ฟังในแต่ละโอกาส คัมภีร์นี้มี

^{๔๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๔๒๐.

^{๔๙} ชุ.ธ.ฎีกา (บาลี) ๑/๗. :- ธรรมมา ปชฺชนุตเต ฌายนฺตเต เอตฺต เอเตนาคี วา ธรรมปทํ.

^{๕๐} ชุ.ธ.ฎีกา (บาลี) ๑/๗. :- ปทนฺติ โภฏฺจาสํ ธรรมานํ เวยฺยธฺมมานํ ปทํ โภฏฺจาสํ อสฺส อสฺมึ วา วิชฺชตีติ ธรรมปทํ.

^{๕๑} ชุ.ธ.ฎีกา (บาลี) ๑/๗. :- ธรรมานํ “มโนมฺพฺพชฺคมา” ตฺยาคีคาถาพฺนฺธวเสน ภควตา วุตฺตํ ปรียตฺติปาฬิธฺมมานํ ปทํ โภฏฺจาสํ อสฺส อสฺมึ วา วิชฺชตีติ ธรรมปทํ.

พระคาถา ๔๒๓ บท ในสมัยปฐมสังคายนาพระธรรมสังคาหาคารยได้นำหมวดธรรมต่างๆ มารวมไว้เป็นหมวดหมู่ในสุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย มีชื่อเรียกว่า ฌมฺมปท^{๕๒}

คำว่า อฏฺฐกถา (อรรถกถา) หมายถึง เนื้อความอันท่านยกกล่าวด้วยถ้อยคำนั้น เหตุุนั้น ถ้อยคำนั้น ชื่อว่ากล่าวเนื้อความ คือถ้อยคำอธิบายเนื้อความ^{๕๓}

คำว่า อฏฺฐกถา (อรรถกถา) หมายถึง คำประพันธ์เรื่องต้นเหตุที่อธิบาย พระไตรปิฎกคล้ายตามเนื้อหาที่พระธรรมสังคาหาคารยทั้งหลายมีพระธรรมเสนาบดีเป็น ต้นผู้ทราบพุทธประสงค์แสดงไว้ และเป็นคำประพันธ์ที่เป็นของเถรวาทและอากัจฉาวาทซึ่ง สมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ^{๕๔}

ดังนั้น คำว่า ฌมฺมปทฏฺฐกถา จึงหมายถึง ถ้อยคำที่ท่านกล่าวอธิบายธรรม ที่ควรรู้และถ้อยคำที่ท่านกล่าวอธิบายหัวข้อธรรมที่ควรเรียนรู้ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง แสดงไว้

เมื่อทราบถึงความหมายของอรรถกถาแล้ว จำเป็นต้องทราบถึงจำนวนวรรคของ คัมภีร์เพื่อความชัดเจนในการวิเคราะห์ถึงเนื้อหาที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทนี้

๒.๑.๒ จำนวนวรรค

คัมภีร์พระธรรมบท มีทั้งหมด ๔๒๓ บท การนับเป็นบทนับตามจำนวนพระคาถา คือ พระคาถา ๑ คาถา หรือพระคาถา ๑ คาถากับอีกกึ่งคาถา นับเป็น ๑ บท ในอรรถกถา ธรรมบทท่านรวบรวมไว้เป็นเรื่องๆ มีชื่อเรื่องปรากฏตามสภาวะธรรมหรือบุคคลที่ทรงปรารภถึง บางเรื่องไม่ปรากฏบุคคลชัดเจน ท่านก็ใช้คำว่าบุคคลใดบุคคลหนึ่งบ้าง ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง บ้าง รวมได้ ๓๐๒ เรื่อง แต่ละเรื่องจัดไว้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า วรรค รวมเป็น ๒๖ วรรค แต่ละวรรคมีชื่อปรากฏตามอำนาจเนื้อหาสาระของธรรมบทนั้นๆ และเรื่องนั้นๆ กล่าวคือ ธรรมบทใดๆ และเรื่องใดๆ ที่มีเนื้อหาสาระสัมพันธ์กันโดยเหมือนกันคล้ายกันหรือตรงกัน-

^{๕๒} พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปลโม), งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท ยมกวรรค-ชราวรรค ๑๕๖ พระคาถา เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), หน้า (๒).

^{๕๓} สารตุฎ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๕. :- อตุโถ กถียติ เอตายาติ อตุถกถา.

^{๕๔} ขุ.ธ.ฎีกา (บาลี) ๑/๓.

ข้าม ท่านก็จัดธรรมบทนั้นๆ และเรื่องนั้นๆ เป็นหมวดหมู่เดียวกัน หรือวรรคเดียวกัน ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ชื่อวรรค	ว่าด้วยเรื่อง	จำนวนคาถา
๑. ยมกวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยธรรมเป็นคู่กัน มี ๑๔ เรื่อง	๒๐
๒. อัปปมาทวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยความไม่ประมาท มี ๙ เรื่อง	๑๒
๓. จิตตวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยการฝึกจิต มี ๙ เรื่อง	๑๑
๔. ปุပ္ผวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยดอกไม้ มี ๑๒ เรื่อง	๑๖
๕. พาลวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยคนพาล มี ๑๕ เรื่อง	๑๖
๖. ปัณชิตวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยบัณฑิต มี ๑๑ เรื่อง	๑๔
๗. อรหันตวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยพระอรหันต์ มี ๑๐ เรื่อง	๑๐
๘. สหัสสวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยหนึ่งในพัน มี ๑๔ เรื่อง	๑๖
๙. ปาปวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยบาป มี ๑๒ เรื่อง	๑๓
๑๐. ทัณชวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยการลงทัณฑ์ มี ๑๑ เรื่อง	๑๗
๑๑. ชราวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยความชรา มี ๙ เรื่อง	๑๑
๑๒. อิตตวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยตน มี ๑๐ เรื่อง	๑๐
๑๓. โลกวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยเรื่องโลก มี ๑๑ เรื่อง	๑๒
๑๔. พุทธวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้า มี ๙ เรื่อง	๑๘
๑๕. สุขวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยความสุข มี ๘ เรื่อง	๑๒
๑๖. ปิยวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยสิ่งที่เป็นที่รัก มี ๙ เรื่อง	๑๒
๑๗. โภจวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยความโภรม มี ๘ เรื่อง	๑๔
๑๘. มลวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยมลทินทางใจ มี ๑๒ เรื่อง	๒๑
๑๙. ทัมมัญญวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยผู้ตั้งอยู่ในธรรม มี ๑๐ เรื่อง	๑๗
๒๐. มัคควรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยมรรค มี ๑๐ เรื่อง	๑๗
๒๑. ปกิณณกวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด มี ๙ เรื่อง	๑๖
๒๒. นิรยวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยคนทำกรรมชั่วตกนรก มี ๙ เรื่อง	๑๔
๒๓. นาควรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยช้าง มี ๘ เรื่อง	๑๔
๒๔. ตัณหาวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยตัณหา มี ๑๒ เรื่อง	๒๖
๒๕. ภิกขุวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยภิกษุ มี ๑๒ เรื่อง	๒๓
๒๖. พราหมณวรรค	พรรณนาความหมวดว่าด้วยพราหมณ์ มี ๓๙ เรื่อง	๔๑
รวม	๓๐๒	๔๒๓

รวมพระบาลี ๗๒ ภาควาร (วาระแห่งการสวด) มีทั้งหมด ๓๐๒ เรื่อง (ในคำอุทิศ กล่าวว่ามี ๒๙๙ เรื่อง แต่นับจริงได้ ๓๐๒ เรื่อง) แก่ธรรมบท ๔๒๓ คาถา^{๕๕}

๒.๑.๓ หลักธรรมแต่ละวรรค

เมื่อได้ศึกษาวิเคราะห์หรือรรถกถาธรรมบท พบว่าแต่ละคาถาแต่ละวรรคผู้แต่งเน้นหลักธรรมต่างกันออกไป ได้แก่^{๕๖}

๑. ยมกวรรค วรรคนี้พระพุทธรูปของศรัทธาสอนธรรมในลักษณะเป็นคู่ๆ เช่น เรื่อง คนใจดีกับคนใจชั่ว เรื่องผู้ผูกเวรกับผู้ไม่ผูกเวร เรื่องความสามัคคีกับความแตกสามัคคี ทรงชี้ให้เห็นคุณของธรรมฝ่ายดี และชี้ให้เห็นโทษของธรรมฝ่ายชั่ว พร้อมทั้งแนวทางในการทำดีละเว้นชั่ว

๒. อัปมาทวรรค วรรคนี้ทรงสอนให้ทำความดีตามแนวอัปมาทธรรม คือ ความไม่ประมาท ความไม่ประมาทนี้ถือว่าเป็นยอดแห่งธรรม เพราะธรรมทั้งหมดรวมลงใน ความไม่ประมาท เหมือนรอยเท้าของสัตว์ทุกชนิดรวมลงในรอยเท้าช้าง

๓. จิตตวรรค วรรคนี้ทรงสอนให้ปฏิบัติโดยการควบคุมจิต เพราะธรรมชาติของจิตคือดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก ต้องควบคุมให้ตรง เหมือนช่างครัดดลูกศรให้ตรง จิตนี้มักดิ้นรนไปมาเหมือนปลาที่ถูกจับขึ้นมาไว้บนบก เปลี่ยนแปลงได้ง่าย เทียวไปไกล เทียวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในถ้ำ (คือกาย)

๔. ปุပ္ผวรรค วรรคนี้ทรงสอนโดยเปรียบเทียบกับธรรมชาติ คือดอกไม้งามเปรียบเทียบกับดอกไม้กับกิเลสบ้าง เปรียบอาการเกิดดอกไม้กับอาการในการปฏิบัติธรรมบ้าง ธรรมบทแต่ละบทสามารถนำมาเป็นแนวทางในการทำความดีได้อย่างชัดเจน

^{๕๕} พระมหาอรุณ อรุณธมฺโม (สุภะโกศล), “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, หน้า ๑๙-๒๐.

^{๕๖} พระมหาสุเทพ อคฺคเมธี, “พุทธวิธีในการสอนตามแนวธรรมบท”, ใน *เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก*, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๕-๑๙๕.

๕. พาลวรรค วรรคนี้ทรงสอนเรื่องคนพาล คือคนโง่ไม่มีปัญญา ไม่รู้จักประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า ไม่รู้จักพระสัจธรรม ทรงเน้นให้เห็นโทษของความเป็นคนพาล และวิธีปฏิบัติต่อคนพาล ทรงเปรียบเทียบระหว่างคนพาลกับบัณฑิต

๖. บัณฑิตวรรค วรรคนี้ทรงสอนให้เป็นบัณฑิต ให้คบบัณฑิต คำว่า บัณฑิต หมายถึงผู้ปฏิบัติตามธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ โดยสรุปก็คือ ผู้คิดดี ทำดี พูดดี ถ้าพบบัณฑิตเช่นนี้ให้คบท่านไว้ ก็จะมีแต่ความเจริญ ไม่มีเสื่อมเลย ถึงแม้ท่านจะชี้โทษก็ให้ถือว่าท่านเป็นผู้ชี้ทุกข์ภัย

๗. อรหันตวรรค วรรคนี้ทรงแสดงคุณสมบัติของพระอรหันต์ ซึ่งควรถือเป็นเยี่ยงอย่างที่ดี และควรปฏิบัติตามแนวทางของท่าน คุณสมบัติของพระอรหันต์ในที่นี้ คือไม่มีความเร่าร้อนกระวนกระวาย ไม่ติดอาลัย บรรลุนิพพาน เป็นที่รักของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอารมณ์ที่น่าปรารถนาหรือไม่ปรารถนา จะอยู่ ณ สถานที่ใดๆ จะเป็นบ้านหรือป่าก็ตาม สถานที่นั้นๆ ย่อมเป็นที่รื่นรมย์ เพราะท่านไม่แสวงหากามอีกต่อไป

๘. สหัสสวรรค วรรคนี้ทรงสอนให้ทราบว่าจะไร้อะไรคือสาระของชีวิต อะไรคือความไร้สาระของชีวิต การกระทำอย่างไรมีสาระ อย่างไม่ไร้สาระ ทรงเปรียบเทียบชีวิตหรือการกระทำที่มีสาระจำนวน ๑ ครั้ง ว่ามีคุณค่ามากกว่าชีวิตหรือการกระทำที่ไร้สาระจำนวน ๑,๐๐๐ ครั้ง

๙. ปาปวรรค วรรคนี้ทรงสอนให้รู้จักบุญและบาป รวมทั้งผลของบุญและบาป ว่า มีความแตกต่างกัน ให้พยายามรีบเร่งทำบุญละเว้นบาป บุญต้องหาบ บาปต้องละ ถ้าทำบุญช้า บาปมักจะเข้ามาแทนที่

๑๐. ทัณตวรรค วรรคนี้ทรงสอนเกี่ยวกับการลงทัณฑ์ คือ การใช้กำลังทำร้าย เช่นฆ่าหรือเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน หรือพูดจาหยาบค้ายให้ร้ายป้ายสี ทรงชี้ให้เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายรักสุขเกลียดทุกข์ด้วยกันทั้งนั้นไม่ควรเบียดเบียนกัน ผู้ที่เบียดเบียนผู้อื่น จะได้รับโทษต่างๆ เช่น ได้รับทุกข์เวทนาอย่างแรงกล้า เสื่อมทรัพย์ ถูกทำร้าย

๑๑. ชร้าววรรค วรรคนี้ทรงสอนเรื่องความชรา คือ ความแก่ ความทรุดโทรม ซึ่งเป็นเสมือนไฟเผาผลาญชีวิตสรรพสัตว์อยู่เป็นนิตย์ ความแก่ชราแม้จะเป็นความจริงด้านหนึ่งของชีวิต แต่ก็ไม่เป็นที่น่าปรารถนาของมนุษย์ไม่ว่าหญิงหรือชาย หากสอนเรื่องนี้ด้วยวิธีการธรรมดา อาจไม่เป็นที่พอใจของผู้ฟังและไม่เกิดประโยชน์มากนัก

๑๒. อัตตวรรค วรรคนี้ทรงสอนเรื่องตน คำว่า ตน ในที่นี้ หมายถึงผู้กระทำ (สยกตฺตา) โดยทั่วไป ไม่ได้หมายถึง อัตตา หรือ อาตมัน ในศาสนาพราหมณ์ พระองค์ ทรงสอนให้รู้จักรักษาตนด้วยการทำดีให้รู้จักวางจังหวะของชีวิต ในทำนองที่ว่า วัยแรกเรียน วิชา วัยต่อมาสร้างหลักฐาน วัยแก่ทำบุญจะเกิดคุณตลอดกาล ทรงสอนให้ฝึกฝนตนและทำ ตนให้เป็นที่พึ่ง

๑๓. โลกวรรค วรรคนี้ทรงสอนเรื่องเกี่ยวกับโลก คำว่า โลก ในที่นี้มีความหมาย หลายอย่าง คือ โลกคือหมู่สัตว์ โลกคือแผ่นดิน โลกคือภพนี้และภพหน้า โลกคือชั้น ๕ โลกคือชาวโลก โลก คือวัฏฏทุกข์ ทรงสอนให้อยู่ในโลกอย่างไม่ประมาท ไม่ควรเป็นคนรก โลก ให้อยู่อย่างมีคุณธรรมจึงจะมีความสุข

๑๔. พุทธวรรค วรรคนี้ ทรงสอนเรื่องพระพุทธเจ้า พุทธภาวะ และคำสั่งสอน คำว่า พระพุทธเจ้าคือผู้ที่ตรัสรู้หลุดตรัสมาสัมผัสโพธิญาณด้วยพระองค์เอง และทรงสามารถ สอนผู้อื่นให้รู้ตาม การอุปบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่หาได้ยากยิ่ง ผู้ที่จะมาเกิดเป็น พระพุทธเจ้าได้นั้น ถ้าต้องการเกิดเป็นพระพุทธเจ้าผู้เลิศทางปัญญา ต้องบำเพ็ญบารมี ๓๐ ประการ เป็นเวลานานถึง ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป

๑๕. สุขวรรค วรรคนี้ทรงสอนวิธีสร้างความสุขที่แท้จริงให้แก่ชีวิต โดยสรุป คือ

(๑) ไม่ก่อเวร	(๒) ไม่ทำตนให้เดือดร้อน
(๓) กำจัดความกังวล	(๔) ละความชนะและความฟ่ายแพ้
(๕) แสวงหาความสงบ	(๖) คบหาพระอริยะอยู่ร่วมกับนักปราชญ์
(๗) ไม่คบคนพาล	

๑๖. ปิยวรรค วรรคนี้ทรงสอนวิธีที่ควรปฏิบัติต่อสิ่งอันเป็นที่รัก คำว่า สิ่งอันเป็นที่รักมี ๒ ประเภท คือ

(๑) ทางโลก หมายถึง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่มากกระทบ) และธรรมารมณ์ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หรือหมายถึงกิเลสตัณหา

(๒) ทางธรรม หมายถึง ศีล สมาธิ ปัญญา นิพพาน บุญกุศล ผู้ที่ ประกอบด้วยคุณธรรมเหล่านี้ย่อมจะเป็นที่รักของทุกคน เมื่อจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้าย่อมจะมีบุญคอยต้อนรับ

๑๗. โภทวรรค วรรคนี้ทรงสอนวิธีละความโกรธ โทษแห่งความโกรธ ประโยชน์ของการละความโกรธ

๑๘. มลวรรค วรรคนี้ทรงสอนเรื่องความเศร้าหมอง เรียกว่า มลทิน กล่าวคือ

มลทินของชีวิต	ได้แก่	กิเลสและอกุศลกรรม
มลทินของมนต์	ได้แก่	การไม่ท่องบ่น
มลทินของบ้านเรือน	ได้แก่	ความไม่ขยัน
มลทินของผิวพรรณ	ได้แก่	ความเกียจคร้านชำระร่างกาย
มลทินของผู้รักษา	ได้แก่	ความประมาท
มลทินของคู่สามีภรรยา	ได้แก่	การนอกใจกัน

๑๙. ถัมมัญญวรรค วรรคนี้ทรงสอนเรื่องคุณธรรมที่ทำให้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม ทรงแสดงไปตามหน้าที่ของแต่ละบุคคลที่ตรัสถึง เช่น คุณธรรมของผู้พิพากษา คือ วินิจฉัยคดี และสาเหตุแห่งคดีทั้งฝ่ายที่เป็นจริงและไม่เป็นจริง วินิจฉัยโดยไม่ผลิผลามเที่ยงธรรม และโดยสม่ำเสมอ เป็นต้น

๒๐. มัคควรรค วรรคนี้ทรงสอนเรื่องหนทางอันประเสริฐ คืออริยมรรค ทรงย้ำว่า ทางเพื่อความหมดจดแห่งทรรคนะ มีทางนี้ มิใช่ทางอื่น ทรงสอนว่า เหตุที่ทำให้พบอริยมรรค คือรักษากาย วาจา ใจ ไม่ทำความชั่วทางกาย ชำระกาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์หมดจด

๒๑. ปกิณณกวรรค วรรคนี้ทรงสอนหลักธรรมเบ็ดเตล็ดทั่วไป

๒.๒ นิรยวรรค วรรคนี้ทรงสอนเรื่องนรก หรือเรื่องสุคติภูมิ

๒๓. นาคววรรค วรรคนี้ทรงสอนเรื่องวิธีฝึกตนเอง เปรียบเหมือนการฝึกช้างในสมรภูมิ ช้างศึกเมื่อได้รับการฝึกดี ย่อมเป็นสัตว์ฉลาด มีความอดทน แต่ผู้ที่ฝึกตนได้แล้ว ประเสริฐกว่าช้างศึกที่ฝึกแล้ว

๒๔. ตัณหาวรรค วรรคนี้ทรงสอนให้รู้จักตัณหา คือ ความทะยานอยาก ๓ ประการ ได้แก่

(๑) กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม

(๒) ภวตัณหา ความอยากมีอยากเป็น

(๓) วิภวตัณหา ความอยากจะไม่มีอยากจะไม่เป็น

ตัณหา ๓ เปรียบเหมือนเถาย่านทรายเจริญอยู่ในป่าเตปโตโอบรัดต้นไม้อื่นๆ

๒๕. ภิกขุวรรค วรรคนี้ทรงแสดงธรรมที่ทำให้เป็นภิกษุ ทรงสอนว่า สิ่งที่เป็นภิกษุในศาสนานี้ต้องกระทำ คือสำรวมอินทรีย์ มกน้อยสันโดษ ระมัดระวังในวินัยบัญญัติ คบ

กัลยาณมิตร มีอาชีพสะอาด ทรงสอนไม่ให้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย มุ่งเจริญกรรมฐานไม่ถือ
มั่นในรูป ไม่ประมาท รู้จักเตือนตนเอง รู้จักฟังตนเอง

๒๖. พราหมณวรรค วรรคนี้ทรงแสดงคุณสมบัติของพราหมณ์ พราหมณ์ในที่นี้
ก็คือพระชีนาสพ คุณสมบัติของพราหมณ์หรือพระชีนาสพที่ทรงแสดงเป็นคุณสมบัติและ
ปฏิบัติของพระสาวก เช่น ไม่ทำกรรมชั่วทางกาย วาจา ใจ มีความสำรวมระวัง มีศีลจะมีธรรม
เป็นผู้สะอาด ทรงแสดงเพื่อให้เป็นเยี่ยงอย่างในการนำไปปฏิบัติ

๒.๑.๔ การตั้งชื่อวรรค (ตอน)

เนื้อหาในอรรถกถาธรรมบทที่ผู้แต่งจัดเป็นวรรคเป็นหมวดหมู่ ท่านจัดไว้อย่างมี
กฎเกณฑ์ มี ๓ ลักษณะ คือ

๑. เรียกตามชื่อสาระทางธรรมที่กล่าวในวรรค เช่น หมวดที่วิเคราะห์เรื่องจิตก็
เรียกว่า จิตวรรค หมวดที่กล่าวถึงเรื่องความรัก ก็เรียกว่า ปิยวรรค เช่น

ทุนฺนิคฺคหฺสุสฺส ลหฺุโน ยตฺถ กามนิปาติโน
จิตฺตสุสฺส ทมโถ สาธุ จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหิ^{๕๗}

การฝึกจิตที่ข่มได้ยาก เปลี่ยนแปลงง่าย
ชอบใฝ่หาอารมณ์ที่ปรารถนาอยู่เสมอ
นับว่าเป็นการดี
(เพราะ) จิตที่ฝึกได้แล้วย่อมนำสุขมาให้^{๕๘}

๒. เรียกตามลักษณะวิธีการเปรียบเทียบ เช่น หมวดคาถาที่กล่าวเปรียบเทียบ
แนวทางการประพฤติปฏิบัติธรรมกับดอกไม้ ก็เรียกว่า ปุปฺพวรรค หมวดที่กล่าวเปรียบเทียบ
กับช้างก็เรียกว่า นาควรรค เช่น

ยถาปี รมโร ปุปฺผํ วณฺณคณฺฐิ อหฺเจยํ
ปเลติ รสมาทาย เหวํ คาเม มฺหิ จเร^{๕๙}

^{๕๗} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๕/๒๒.

^{๕๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พระธรรมบทจตุรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๗๗.

^{๕๙} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๔๙/๒๕.

ภมรเกล้าดอกไม้น้ำ นำเอาน้ำหวานไป
โดยไม่ทำลายสีและกลิ่นฉันใด
ภิกษุพึงเที่ยวไปในบ้าน
โดยไม่ทำลายศรัทธาและทรัพย์สินของชาวบ้านฉันนั้น.^{๖๐}

๓. เรียกชื่อตามลักษณะวิธีการจัดรวมบทคาถา กล่าวคือ หมวดที่มีการรวมบทคาถา ที่กล่าวถึงสิ่งตรงกันข้ามกันเป็นคู่ๆ ก็เรียกว่า ยมกวรรค^{๖๑} เช่น
คาถาแรกของยมกวรรคกล่าวถึงเรื่องทุกข์ว่า

มโนปุพฺพุทฺถคมา ฐมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทฺฐุเจเนน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ ทุขมเนวติ จกฺกัว วหโต ปท^{๖๒}

สิ่งทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จจากใจ
ถ้าคนมีใจชั่วเสียแล้ว จะพูดหรือทำก็พลอยชั่วไปด้วย
เพราะการพูดชั่วทำชั่วนั้น ทุกข์ย่อมตามสนองเขา
เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไปฉะนั้น.^{๖๓}

คาถาที่ ๒ กล่าวถึงเรื่องสุข คู่กับคาถาแรกว่า

มโนปุพฺพุทฺถคมา ฐมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปสนฺนเนน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ สุขมเนวติ ฉายาว อนุปายินี^{๖๔}

สิ่งทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จจากใจ
ถ้าคนมีใจบริสุทธิ์แล้ว จะพูดหรือทำก็พลอยดีไปด้วย

^{๖๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พระธรรมบทจรุภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๑๐๗.

^{๖๑} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, หน้า ๗๘.

^{๖๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑/๑๕.

^{๖๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พระธรรมบทจรุภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๕.

^{๖๔} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒/๑๕.

เพราะการพูดดีทำดีนั้น สุขย่อมตามสนองเขา
เหมือนเงาติดตามตนไปฉะนั้น.^{๖๕}

๒.๑.๕ รูปแบบการแต่ง

ลักษณะการประพันธ์และวิธีดำเนินเรื่องในอรรถกถาธรรมบท ดังนี้

๑) ภาษา

พระพุทธโฆษาจารย์ให้ทัศนะเกี่ยวกับเรื่องภาษาที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระพุทธองค์ตรัสภาษามาคี^{๖๖} ภาษามาคีเป็นภาษาโบราณของสามัญชน มีวิวัฒนาการมาโดยลำดับจนเป็นภาษามีไวยากรณ์ เป็นภาษาพระไตรปิฎก เรียกกันว่าภาษามคธ ภาษามคธมีรูปแบบการประพันธ์ ๒ ลักษณะ คือ ร้อยแก้วกับร้อยกรอง

ร้อยแก้ว คือลักษณะภาษาที่ใช้คำเรียงกันเข้าตามหลักไวยากรณ์ให้ได้ความหมายตามต้องการ เช่น คำอธิบายคาถา คำเล่านิทานตามท้องเรื่องต่างๆ คำพูดที่เป็นร้อยแก้วอย่างนี้เรียกว่า คำนาม คุณนาม สัพพนาม กิริยา คำเหล่านี้ต้องประกอบให้ถูกต้องตามไวยากรณ์คือ ลิงค์ วจนะ วิภัติ กาล บท บุรุษ และวาจก

ร้อยกรอง หรือคาถา คือคำประพันธ์ที่เน้นพยางค์หนัก เบา เรียกว่า ครุ ลหุ มีกฎเกณฑ์จำกัดคำ กำหนดคำหนัก คำเบา ปัจจุบันเรียกว่าคณะฉันท ร้อยกรองเป็นบทบาทคาถา บางที่เรียกว่ากาพย์ กลอน โคลง ฉันท ที่ เป็นภาษามคธ มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก คำสอนของพระพุทธเจ้าส่วนมากเป็นคำประเภทร้อยกรองหรือคติพจน์สั้นๆ เช่นธรรมบทล้วนเป็นคาถาทิ้งสั้น ไม่มีร้อยแก้วเจือปนเลย^{๖๗}

๒) การดำเนินเรื่อง

โครงสร้างหรือลักษณะการแต่งอรรถกถาธรรมบท มี ๒ ลักษณะ ได้แก่

^{๖๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พระธรรมบทจตุรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๗.

^{๖๖} วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๘๕/๓๑๗ :- สมุมาสมพุทฺเฐน วุตตปฺปกาวโร มาคฺคิกโวหาโร.

^{๖๗} พัฒน์ เพ็งผลา, ประวัติวรรณคดีบาลี, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘), หน้า

แบบที่ ๑ มีโครงสร้าง ๖ อย่าง ประกอบด้วย

- (๑) คาถาด้านเรื่อง
- (๒) ปรรณบุคคลที่กล่าวถึง
- (๓) การดำเนินเรื่อง
- (๔) คาถาในเรื่อง
- (๕) คำอธิบายคาถา
- (๖) สรุป

แบบที่ ๒ โครงสร้าง ๘ อย่าง ประกอบด้วย

- (๑) คาถาด้านเรื่อง
- (๒) ปรรณบุคคลที่กล่าวถึง
- (๓) การดำเนินเรื่อง
- (๔) คาถาในเรื่อง
- (๕) คำอธิบายคาถา
- (๖) สรุป
- (๗) เรื่องในอดีตชาติ
- (๘) บทบาทของตัวละครในอดีตชาติเชื่อมโยงกับตัวละครในปัจจุบัน^{๖๔}

โครงสร้างแบบที่ ๑ ประกอบด้วยคาถาด้านเรื่อง ปรรณบุคคลที่กล่าวถึง การดำเนินเรื่อง คาถาในเรื่อง คำอธิบายคาถา ตัวอย่างเช่น เรื่องพระเมษิยะ^{๖๕}

- ๑) คาถาด้านเรื่อง คือ ผนฺทณฺ จปลํ จิตฺตํ
- ๒) บุคคลที่ถูกกล่าวถึงในเรื่อง คือ พระเมษิยะ
- ๓) การดำเนินเรื่อง ผู้แต่งเล่าไว้ ดังนี้

พระเมษิยะถูกวิตก ๓ อย่างครอบงำ จึงไม่สามารถประกอบความเพียรได้ พระพุทธองค์จึงตรัสสอนว่า เมษิยะเธอได้ละทิ้งเราให้อยู่แต่ผู้เดียว แม้เราอ่อนวอนเธออยู่ว่า เมษิยะเธอจงอยู่เป็นเพื่อนเราจนกว่าภิกษุรูปอื่นจะมา ชื่อว่าเธอได้ทำกรรมหนักยิ่ง ภิกษุไม่

^{๖๔} Eugene Wetsow Burlingame, *Buddhist Legends* Vol. I, p. 33.

^{๖๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๗๕ ฉบับมหมกุฏราชวิทยาลัย.

ควรประพฤติตามใจตนอย่างนี้ เพราะธรรมชาตินี้เป็นธรรมชาติแล่นไปเร็ว การยังจิตนั้นให้
เป็นไปในอำนาจของตน จึงจะสมควร^{๗๐}

๔) คาถาในเรื่อง (คำประพันธ์) คือ

ณฺทหนํ จปลํ จิตฺตํ	ทฺรทฺทํ ทฺนฺนินฺวารยํ
อฺชฺชํ กโรติ เมธาวิ	อฺสฺสกาโรว เตชนํ
วาริไซว ธเล ชิตฺโต	โอกโมกตอฺพฺภโต
ปริณฺททิตํ จิตฺตํ	มารเชยฺยํ ปหาตเว ^{๗๑}

จิตที่ตื่นรน วอกแวก ระวังยาก ห้ามยาก
ผู้มีปัญญาสามารถควบคุมให้แน่วแน่ได้
เหมือนช่างศร ดัดลูกศรให้ตรงแน่วได้ฉะนั้น.
จิตนี้ยอมตื่นรน (ไปหากามคุณ)
ดุจดั่งปลาที่ถูกยกขึ้นจากน้ำ
โยนไปบนบก (ยอมตื่นรนไปหาน้ำ) ฉะนั้น
(ดังนั้น) จึงควรละบ่วงแห่งมาร (กามคุณ) เสีย.^{๗๒}

๕) คำอธิบายคาถา (เรียกว่า “แก้อรธ”)

ตตฺถ ณฺททนนฺติ : รุปาทีสุ อารมฺมณฺสุ วิปฺณฺทมานํ.

แปลว่า บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ณฺททหนํ คือ ตื่นรนอยู่ในอารมณ์ทั้งหลายมี
รูปเป็นต้น

จปลนฺติ. เอกอริยาปเถน อสฺสฺสจฺจหนฺโต คามทารโก วีย เอกสฺมึ อารมฺมณฺ
อสฺสฺสจฺจหนฺโต จปลํ.

แปลว่า บทว่า จปลํ ความว่า ไม่ดำรงอยู่ในอารมณ์เดียวได้ เหมือนทารกใน
บ้าน ผู้ไม่นั่งอยู่ด้วยอริยาบทหนึ่งฉะนั้น จึงชื่อว่า กลับกลอก.

^{๗๐} พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๗๕-๑๗๖ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๗๑} พ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๖๖ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๗๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พระธรรมบทจตุรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๗๓-๗๕.

๖) สรุปรูป (สรุปรูปผลที่เกิดขึ้นในเรื่อง) คือ

ในกาลจบเทศนา พระเมษิยะ ได้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล แม้ชนพวกอื่นเป็นอันมาก ก็ได้เป็นอริยบุคคล มีพระโศดาบันเป็นต้น ดังนี้แล.

โครงสร้างแบบที่ ๒ ประกอบด้วยคาถาด้านเรื่องปรารภบุคคลที่กล่าวถึง การดำเนินเรื่อง คาถาในเรื่อง คำอธิบายคาถา สรุปรูปเรื่องในอดีตชาติ และบทบาทของตัวละครในอดีตชาติเชื่อมโยงกับตัวละครในปัจจุบัน ตัวอย่างเช่นเรื่องพระนันทะ^{๗๓}

๑) คาถาด้านเรื่อง คือ ยถา อคาริ ทุจฺจนฺนํ

๒) ปรารภบุคคลที่กล่าวถึง คือ ท่านพระนันทะ

๓) การดำเนินเรื่อง

พระนันทพุทธอนุชาออกบวชเพราะความเกรงพระทัยพระพุทธเจ้า จึงไม่มีศรัทธาที่จะประกอบความเพียร จิตใจนึกถึงพระนางชนบทกัลยาณีที่เพิ่งจะประกอบพิธีอภิเสกสมรสกัน พระพุทธองค์ทรงทราบสภาพจิตของพระนันทะ จึงใช้ฤทธิ์บันดาลให้พระนันทะได้เห็นนางฟ้าบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๕๐๐ นาง และนางสิงลุนตัวหนึ่งซึ่งมีหูจุมุกและหางขาดั่งเจ้าอยู่บนปลายดอกไม้ที่ไฟไหม้ในนาที่ไฟไหม้แห่งหนึ่ง จากนั้นจึงตรัสถามพระนันทะว่า ระหว่างพระนางชนบทกัลยาณีกับนางฟ้า เหล่านี้ใครสวยกว่ากัน พระนันทะทูลว่าพระนางชนบทกัลยาณีสวยได้เพียง ๑ ใน ๑๖ เลี้ยวของนางฟ้าเหล่านั้น เมื่อพระนันทะชอบใจในความงามของนางฟ้าเหล่านั้น พระพุทธองค์จึงตรัสสอนพระนันทะให้ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อจะได้นางฟ้าเหล่านั้นมาครอบครอง แต่หลังจากได้ประพฤติพรหมจรรย์ จิตของท่านก็หลุดพ้นจาก

อาสวะทั้งปวงบรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๗๔}

๔) คาถาในเรื่อง (คำประพันธ์) คือ

ยถา อคาริ ทุจฺจนฺนํ

วฺภูจฺจि สมตฺติวชิฺณฺมตฺติ

เอวํ อภาวิตํ จิตฺตํ

ราโค สมตฺติวชิฺณฺมตฺติ

^{๗๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕๓ ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์.

^{๗๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕๓-๑๖๑ ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์.

ยถา อคารํ สุจฺจนฺนํ วุฏฺฐิจิ น สมตฺติวิชฺฌตฺติ
เอวํ สุภาวิตฺตํ จิตฺตํ ราโค น สมตฺติวิชฺฌตฺติ^{๗๕}

ราคะย่อมนเสียดแทงจิต ที่ไม่ได้อบรม
เหมือนฝนร่ำรดเรือนที่มุงไม่ดี ฉะนั้น
ราคะย่อมนเสียดแทงจิตที่อบรมแล้วไม่ได้
เหมือนฝนร่ำรดเรือนที่มุงไม่ได้ ฉะนั้น.^{๗๖}

๕) คำอธิบายคาถา (ไวยากรณ์ที่ผู้แต่งอธิบายคาถา เรียกว่า “แก้อรธ”)

ตตฺถ อคารนฺนฺติ : ยงฺกิญฺจิ เคหิ.

แปลว่า บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อคารํ คือซึ่งเรือนชนิดใดชนิดหนึ่ง.

ทฺวจฺจนฺนฺติ : วิรลฺจฺจนฺนํ ฉิทฺทาวจิทฺทํ.

แปลว่า บทว่า ทฺวจฺจนฺนํ คือที่เขามุงห่างๆ มีช่องเล็กช่องน้อย.

อภาวิตฺตฺติ : ตํ อคารํ วุฏฺฐิจิ วิย ภาวนารหิตตฺตฺตา อภาวิตฺตํ จิตฺตํ ราโค สมตฺติวิชฺฌตฺติ,
น เกวลํ ราโคว, โทสโมหมานาทโย สพฺพุกฺกิลเสสา ตถารูปี จิตฺตํ อตฺติวิชฺฌนฺตฺติเยว.

แปลว่า บทว่า อภาวิตฺตํ เป็นต้น ความว่า ราคะย่อมนเสียดแทงจิตที่ชื่อว่าไม่ได้
อบรม เพราะเป็นธรรมชาติเห็นห่างภาวณา รวากะว่าฝน (ร่ำรด) เรือนฉะนั้น, ใช่แต่ราคะ
อย่างเดียวเท่านั้นหาไม่ได้, สรรพกิลเลสทั้งหลายมีโทสะ โมหะ และมานะเป็นอาทิ ก็เสียดแทง
จิตเห็นปานนั้นเหมือนกัน.

๖) สรุปล (สรุปผลที่เกิดขึ้น) คือ

ในกาลจบคาถา ชนเป็นอันมากได้บรรลุอุรียผลทั้งหลายมีโสดาปัตตผลเป็นต้น
เทศนาได้สำเร็จประโยชน์แก่มหาชนแล้ว.

๗) เรื่องในอดีตชาติ (เรื่องในอดีตชาติของบุคคลที่ถูกกล่าวถึงในที่นี้ได้แก่พระ
นันทะ) คือ

^{๗๕} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๑๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๗๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พระธรรมบทจตุรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๒๙-๓๑.

ในอดีตกาล พระนันทะได้เป็นพ่อค้าชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่ง ชื่อว่ากัปปกะ มีฟ้าผู้ตัวหนึ่งสำหรับใช้เป็นพาหนะขนสินค้าต่างเมือง อยู่มาวันหนึ่งฟ้าของเขาได้ติดใจ ในกามคุณที่นางฟ้าอีกตัวมายั่วชวน ฟ้าผู้นั้นจึงไม่ยอมกลับไปเมืองพาราณสีพร้อมกับนาย กัปปกะ นายกัปปกะทราบเหตุจึงรับปากจะหานางฟ้าที่สวยกว่านางฟ้าตัวนี้ให้ เมื่อกลับไป ถึงเมืองพาราณสีแล้ว ฟ้าผู้จึงยอมกลับไป แต่พอกลับไปเมืองพาราณสีแล้วนายกัปปกะได้ พุดกับฟ้าผู้ว่ายินดีที่จะนำนางฟ้ามาให้ แต่ว่าจะให้อาหารแก่ฟ้าเพียงตัวเดียวเท่านั้น เพราะ อาหารแต่ละวันก็มีน้อยอยู่แล้ว อีกทั้งเมื่อฟ้าผู้มีภรรยาแล้วนางฟ้าก็จะให้กำเนิดลูกน้อย ตามมา แล้วฟ้าผู้จะทำอย่างไร เมื่อฟ้าผู้ได้ยิน ดังนั้นจึงหมดหวังที่จะมีภรรยา ^{๗๗}

๘) บทบาทของตัวละครในอดีตชาติเชื่อมโยงกับตัวละครในปัจจุบัน ^{๗๘} คือ

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว เมื่อชาดกให้จบลงทรง เทียบเคียงว่า นางฟ้าในคราวนั้น ได้เป็นนางชนบทกัลยาณี ฟ้าผู้ได้เป็นนันทะ พ่อค้าได้เป็น เราเอง แม้ในกาลก่อนนันทะนี้ เราก็ได้ล่อด้วยกามคุณแนะนำแล้วด้วยประการอย่างนี้ ^{๗๙}

ก่อนจะกล่าวถึงพุทธวิธีการสอน ผู้วิจัยเห็นควรศึกษาเรื่องต่างๆ อันเกี่ยวข้องกับ การเรียนการสอนตามที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทพอสังเขป ดังนี้

๒.๒ ปรัชญาพื้นฐานการสอนในอรรถกถาธรรมบท

๒.๒.๑ ความหมายของปรัชญา

ปรัชญา แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า “Philosophy” ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษา กรีกว่า “Philosophia” แปลว่า ความรักในการแสวงหาความรู้ หรือความรักความรู้ (love of wisdom) ความรักเป็นของมนุษย์ ความรู้เป็นของพระเป็นเจ้า มนุษย์มีความรักแต่ไม่มี ความรู้ในตัวของตัวเอง แหล่งความรู้คือพระเจ้า ^{๘๐}

^{๗๗} ชู.ธ.ธ. (ไทย) ๑/๑๖๔-๑๖๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๗๘} Eugene Wetsow Burlingame, *Buddhist Legends* Vol. I, p. 28.

^{๗๙} ชู.ธ.ธ. (ไทย) ๑/๑๖๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๘๐} สนิท ศรีสำแดง, *พุทธปรัชญาเถรวาท*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

แต่โดยทั่วไปปรัชญา หมายถึง เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของเรื่อง และใน ความหมายอย่างแคบ ปรัชญา คือ “การค้นหาความจริง หรือหลักเกณฑ์ว่าด้วยภาวะ (being), ว่าด้วยความรู้ หรือความประพฤติด้วยเหตุผล” ตามคำนิยามนี้ปรัชญา คือการ แสวงหาเรื่องสำคัญ ๓ เรื่อง คือ

๑. การใช้เหตุผลค้นหาความจริง สิ่งมีจริง (being) (อภิปรัชญา)
๒. กฎเกณฑ์ว่าด้วยความรู้ (ญาณวิทยา)
๓. หลักเกณฑ์ของความดี (จริยศาสตร์)^{๔๑}

ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะกฎเกณฑ์ว่าด้วยความรู้ เพราะเกี่ยวกับการศึกษาโดยตรง เท่านั้น

๒.๒.๒ ความหมายของความรู้

คำว่า “ความรู้” ในพระพุทธศาสนามีศัพท์ทางวิชาการที่ใช้แทนกันได้หลายคำ เช่น ญาณ, ปัญญา, วิชา, เมธา, วิปัสสนา ฯลฯ และแต่ละคำมีความหมายว่า “ความรู้” แม้จะมีลักษณะพิเศษที่ใช้แตกต่างกันอยู่บ้าง ความแตกต่างปลีกย่อยสามารถสังเกตได้จาก ประโยคหรือเนื้อเรื่องที่ใช้คำๆ นั้น ในอรรถกถาธรรมบทใช้ศัพท์นี้ทุกคำในเรื่องและในภาษา ต่างกัน

คัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงคำว่า “รู้” ไว้ ๓ คำ คือ

๑. สัญชาตญาณ คือ ความรู้ขั้นต้นแต่ที่รู้รูปอารมณ์ที่มากกระทบ เช่นรู้ว่า เขียว, เหลือง เป็นต้น แต่ไม่ถึงกับเข้าใจถึงสภาวลักษณะหรือสามัญลักษณะว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นความรู้ระดับสัญชาตญาณ (สัญญา) เปรียบเหมือนเด็กไร้เดียงสาไม่รู้เหรีญ กษาปณ์ รู้เพียงความงาม ความยาว ความกลม เป็นต้น ของเหรีญกษาปณ์เท่านั้น แต่ไม่รู้ว่ากษาปณ์ถูกสมมติให้เป็นรัตนะสำหรับจับจ่ายเครื่องอุปโภคบริโภคของมนุษย์ได้

๒. วิชาตญาณ คือความรู้ระดับแจ่มชัดขึ้น คือ ทั้งรู้อารมณ์ที่มากกระทบว่า เขียว เหลือง และเข้าใจสามัญลักษณะของสิ่งนั้นตลอดว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แต่ไม่

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน.

อาจทำมัจฉญาณให้เกิดคือไม่อาจเข้าถึงปัญญาสูงสุดที่กำจัดกิเลสเป็นเหตุให้เป็นพระ
อริยบุคคลเหมือนความรู้หรือญาณของชาวบ้านที่รู้ว่าหรือญาณของบัณฑิต เป็นตัน
ทั้งรู้ว่าสามารถจับจ่ายซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภคได้ แต่ไม่รู้จักดูเปรียบเทียบว่าหรือญาณไหน
ปลอมเป็นตัน จัดเป็นความรู้ขั้นวิชานัน (วิญญาน)

๓. ปชานัน คือ ความรู้ระดับตลอด หรือครบวงจร คือ รู้อารมณ์ที่มากกระทบ
ตามทีกล่าวแล้ว เข้าใจสามัญลักษณะได้ตลอด และสามารถทำมัจฉญาณให้เกิด เหมือน
การรู้เรื่องหรือญาณของเจ้าหน้าที่การเงิน (หรือญาณ) เป็นความรู้ระดับปชานัน
(ปัญญา)^{๔๒}

๒.๒.๓ แหล่งเกิดความรู้ :

ความรู้หรือปัญญาในพุทธปรัชญาเกิดจากแหล่ง ๓ ประการ^{๔๓} ดังนี้

๑. สุตมยปัญญา หมายถึงความรู้รอบและรู้ลึกที่เกิดจากสุตะคือการรับข้อมูล
จากแหล่งความรู้ภายนอกตัวเราคือจากปรโตโฆสะ คนที่มีสุตมยปัญญามากจัดว่ามีความ
จำดี เป็นพหูสูต คือ ผู้คงแก่เรียน

ในอรรถกถาธรรมบทปรากฏหลายเรื่องว่าผู้เรียนเกิดความรู้หรือเกิดการเรียนรู้ได้
จากการฟังพระพุทธรองค์บรรยายบ้าง เล่านิทานบ้าง เช่นทรงสอนพวกภิกษุที่พากันตำหนิ
พระจักขุบาลเถระว่า พระจักขุบาลเถระขยันไม่ถูกกาลเทศะ เพราะเวลาตายยังไม่บอดพระ
จักขุบาลเถระไม่ปฏิบัติธรรม แต่เมื่อตาบอดแล้วเกิดขยันขึ้นมาจึงเหยียบแมลงค่อมทองให้
ตายเป็นจำนวนมาก พระพุทธรองค์ทรงทราบเรื่องจึงตรัสว่า พระจักขุบาลเถระไม่มีเจตนาที่
จะเหยียบแมลงค่อมทองให้ตาย เวลานี้พระจักขุบาลเถระก็บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์แล้ว
แต่ที่ตาบอดเพราะในอดีตชาติท่านเคยเป็นหมอปรงยาพิษทำให้ตาบอดแก่ผู้หญิงคนหนึ่ง
ด้วยวิบากกรรมนั้นในชาตินี้พระจักขุบาลเถระจึงตาบอด เพื่อให้ความรู้เรื่องบอดเกิดของความ
ชั่ว ความดีที่ถูกต้องได้ตรัสพระคาถาว่า

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๒-๒๐๓.

^{๔๓} พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ :
กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐-๑๑.

สิ่งทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จจากใจ
ถ้าคนมีใจชั่วเสียแล้ว จะพูดหรือทำก็พลอยชั่วไปด้วย
เพราะการพูดชั่วทำชั่วนั้น ทุกข์ย่อมตามสนองเขา
เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไปฉะนั้น.^{๔๔}

หลังจากฟังจบภิกษุสามพันรูปเข้าใจหลักการได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อม
ด้วยปฏิสัมภิทา

๒. จินตามยปัญญา หมายถึงความรู้รอบและรู้ลึกที่เกิดจากการคิดซึ่งเป็น
กระบวนการทำงานของจิตภายในตัวเรา มีโยนิโสมนสิการเป็นจุดเริ่มต้นของการคิดถูกทาง
คนที่มีจินตามยปัญญาจะฉลาดในการวิเคราะห์ข้อมูล เขาเน้นการคิดวิเคราะห์มากกว่าการ
จดจำ

ในอรรถกถาธรรมบท ปราภุหลายเรื่องว่า ผู้เรียนเกิดความรู้ หรือเกิดการเรียนรู้
ได้จากการคิดใคร่ครวญตามที่พระพุทธองค์ทรงสอน เช่น ทรงสอนพระวักกलिที่ออกบวชเพื่อ
จะได้อยู่ใกล้พระพุทธองค์ เพราะชื่นชอบความงามในพระรูปของพระพุทธองค์ พระพุทธองค์
ทราบวาระจิตของพระวักกलि จึงตรัสให้คิดเพื่อได้สติว่า “วักกलि ประโยชน์อะไรของเธอด้วย
การเฝ้าดูกายเน่านี้, วักกलि ผู้ใดแลเห็นธรรม, ผู้ นั้น ชื่อว่าเห็นเราตถาคต, ผู้ใดเห็นเรา
ตถาคต, ผู้ นั้น ชื่อว่าเห็นธรรม”^{๔๕}

๓. ภาวนามยปัญญา หมายถึงความรู้รอบและรู้ลึกที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติ
ซึ่งผ่านขั้นตอนการลองผิดลองถูก ผู้มีทักษะในเรื่องต่างๆ จัดว่ามีภาวนามยปัญญา

ในอรรถกถาธรรมบท ปราภุหลายเรื่องและผู้เรียนเกิดความรู้หรือเกิดการเรียนรู้
จากประสบการณ์ตรงของผู้เรียน เช่น ทรงสอนพระจูฬปันถก ความว่า พระจูฬปันถกออก
บวชในสำนักของพระศาสดา ท่องคาถาเพียงบทเดียวแต่ใช้เวลา ๔ เดือน ก็ยังท่องไม่ได้
พระมหาปันถก ซึ่งเป็นพี่ชายของท่าน จึงไล่ให้ลาสิกขา ท่านเสียใจ จึงร้องไห้และตัดสินใจ
จะลาสิกขา พระพุทธองค์ ทรงทราบเรื่องทั้งหมด จึงตรัสว่า “จูฬปันถก เธอชื่อว่าบรรพชา

^{๔๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พระธรรมบทจรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๕.

^{๔๕} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๒๓-๑๒๕ ฉบับมหาวิทยาลัย.

ในสำนักของเรา แม้ถูกพี่ชายขับไล่ ทำไม จึงไม่มาสู่สำนักของเรา? มาเถิด เธอจะต้องการอะไรด้วยความเป็นคนฤๅษี เธอต้องอยู่ (ต่อไป) ในสำนักของเรา” ดังนี้แล้ว เฝ้าพระเจ้าหัตถ์อันมีพื้นวิจิตรไปด้วยจักรลูปเธอที่ศีรษะแล้ว พาไปให้นั่งที่หน้ามุขพระคันธกุฎี ประทานท่อนผ้าที่สะอาด ซึ่งทรงบันดาลขึ้นด้วยฤทธิ์ ด้วยตรัสสั่งว่า “ลูฟ้านถก เธอจงผินหน้าไปทางทิศตะวันออก ลูปผ้าท่อนนี้ ด้วยปริกรรมว่า ‘รโฆหรณั รโฆหรณั’ (ผ้าเช็ดธุลีฯ) อยู่ที่นี่แหละ... เฝ้าพระเจ้าลูฟ้านถก นั่งแลดูพระอาทิตย์พลางลูปผ้าท่อนนั้นปริกรรมว่า “รโฆหรณั รโฆหรณั.” เมื่อท่านลูปท่อนผ้าอยู่นั้นอยู่ ท่อนผ้าได้ เสร้าหมองแล้ว ลำดับนั้น จึงคิดว่า “ท่อนผ้านี้สะอาดแท้ๆ แต่อาศัยอัตภาพนี้ จึงละปกติเดิมเสียกลายเป็นของเส้าหมองอย่างนี้ไปได้ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ? (ครั้นแล้ว) เริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อม เจริญวิปัสสนา^{๖๖} มองเห็นตามกฎไตรลักษณ์

ในที่สุดท่านก็บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย.

โดยสรุป ความรู้เกิดจาก (๑) ปริยัติ เรียนทฤษฎี โดยผ่านทางสุตะ (การฟัง) และจินตะ (การคิด) (๒) ภาวนา คือการลงมือกระทำ (ปฏิบัติ หรือพัฒนา) และ (๓) ปฏิเวธ คือผลได้จากการนำทฤษฎีมาปฏิบัติ ดังจะเห็นได้จากธรรมบทหลายเรื่อง เช่น

“หากว่า นรชนกล่าวพระพุทฺธพจน์อันมีประโยชน์

เกื้อกูลแม้มาก แต่เป็นผู้ประมาทแล้ว

ไม่ทำตามพระพุทฺธพจน์นั้นไซ้, เขาย่อม

ไม่เป็นผู้มีส่วนแห่งสามัญผล(ผลคือคุณเครื่องเป็นสมณะ)เหมือนคนเลี้ยงโค

นับโคทั้งหลายของชนเหล่าอื่น ย่อมเป็นผู้ไม่มี

ส่วนแห่งปัญจโครส^{๖๗} ฉะนั้น

หากว่า นรชนกล่าวพระพุทฺธพจน์อันมีประโยชน์เกื้อกูลแม้น้อย

แต่เป็นผู้ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมไซ้,

เขาละราคะ โทสะ และโมหะแล้วรู้ชอบ

มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว หมดความยึดถือในโลกนี้หรือ

^{๖๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๗-๑๑๘ ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย .

^{๖๗} ปัญจโครส ได้แก่ รสอันเกิดแต่โค ๕ อย่าง คือ นมสด, นมส้ม, เปรี้ยว, เนยใส และเนยข้น.

ในโลกหน้า, เขาย่อมเป็นผู้ส่วนแห่งสามัญผล”^{๘๘}

ดังนั้น จุดมุ่งหมายของพุทธปรัชญาไม่ได้อยู่ที่ปัญญาแต่อยู่ที่การหลุดพ้น เพราะปัญญานั้นเป็นเพียงเครื่องมือให้ลด ละ เลิก หลุดพ้นจากกิเลส (วิมุตติ) แต่ถ้าปัญญานั้นไม่ได้นำไปสู่การหลุดพ้น ถือว่าปัญญาเป็นเพียงอุปกรณ์ที่ยังไม่เกิดประโยชน์โดยสมบูรณ์

๒.๓ จิตวิทยาการสอนในอรรถกถาธรรมบท

ความหมายของจิตวิทยา

จิตวิทยา ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Psychology มีรากศัพท์มาจากภาษากรีก ๒ คำ คือ Psyche แปลว่า วิญญาณ (Soul) และ Logos แปลว่า การศึกษาหรือความรู้ (Study) ดังนั้น เมื่อรวมกันเข้าเป็น Psyche+Logos จึงหมายถึง A Study of Soul คือ การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องวิญญาณ พยายามเข้าใจเรื่องวิญญาณ พยายามเข้าใจเรื่องวิญญาณ ซึ่งเกี่ยวข้องกับอำนาจจิตใจ สิ่งศักดิ์สิทธิ์เทพเจ้า และเชื่อว่าวิญญาณนี้เป็นอิสระสามารถ บันดาลให้มนุษย์มีอันเป็นไปต่างๆ กัน^{๘๙}

แต่ในปัจจุบัน จิตวิทยาหมายถึง “ศาสตร์ที่ศึกษาพฤติกรรมและกระบวนการทางจิต” (Feldman, 1992 : 2) โดยเน้นความสำคัญของการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์และ สัตว์ที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์เป็นสำคัญ^{๙๐}

Horace B. English & Ava C. English (1970) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “จิตวิทยาเป็นสาขาหนึ่งของวิทยาศาสตร์ ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรม (behavior) การกระทำ (acts) หรือกระบวนการคิด (mental process) ไปพร้อมๆ กับการศึกษาถึงเรื่อง

^{๘๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒๑๒ ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

^{๘๙} อารี พันธุ์มณี, จิตวิทยาการเรียนการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : บริษัท ต้นอ่อน แกรมมี่ จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓.

^{๙๐} วรวิณี ลิ้มอักษร, จิตวิทยาการศึกษา, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

สติปัญญา ความคิด ความเข้าใจ การใช้เหตุผล (mind) เรื่องของตนเอง (self) หรือเรื่องราวของบุคคล (person) ของผู้ซึ่งแสดงพฤติกรรมดังกล่าวข้างต้น”^{๑๑}

สรุปได้ว่า คำว่า “จิตวิทยา” เป็นวิชาที่ว่าด้วยข้อเท็จจริง หลักเกณฑ์การทดลอง ค้นคว้า และผลของการทดลองค้นคว้าที่ทำให้เข้าใจมนุษย์และพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า “จิต” นั้นเอง^{๑๒} และในอรรถกถาธรรมบทมีศาสตร์ด้านพฤติกรรมว่าด้วยการกระทำของมนุษย์อยู่มากมาย เช่น ระดับของเขาวัวปัญญา และจิต ๖ เป็นต้น พระพุทธเจ้าทั้งรู้อาตมมโนสยอย่างไร หรือมีจิตอย่างไร จึงตรัสสอนให้ผู้ฟังเข้าใจได้เร็ว รู้ว่าคนประเภทนี้ควรจะพูดอย่างไร การฟังธรรมสมัยนั้นจึงได้ผลดี^{๑๓} ซึ่งจะได้ศึกษาเท่าที่พอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๒.๓.๑ หลักคำสอนที่ว่าด้วยพฤติกรรมของบัณฑิต เช่น ทรงปรารภพระราชนิพนธ์ ซึ่งออกบวชเมื่อมีอายุมากแล้ว แต่กลับเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย จึงได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ในเวลาไม่นาน ตรัสพระคาถาว่า

“บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญาใด ซึ่งเป็นผู้กล่าว
นิคคหะ ชีโฆส ว่าเป็นเหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้,
พึงคบผู้มีปัญญาเช่นนั้น ซึ่งเป็นบัณฑิต, (เพราะว่า)
เมื่อคบท่านผู้เช่นนั้น มีแต่คุณอย่างประเสริฐ
ไม่มีโทษที่ลามก.”^{๑๔}

๒.๓.๒ หลักคำสอนที่ว่าด้วยพฤติกรรมของคนพาล เช่น ทรงปรารภโจรคนหนึ่งซึ่งเลี้ยงชีพด้วยการขโมยทรัพย์สินของผู้ไปปฏิบัติธรรมที่วัดพระเชตุพน และมีความภูมิใจ

^{๑๑} พรรณี ชูทัย เจนจิต, จิตวิทยาการเรียนการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : บริษัท ต้นอ่อน แกรมมี่ จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๑๒} บุญมี แทนแก้ว และคณะ, ปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๗.

^{๑๓} จักรภัทร จิรัฏฐธรรม, หลักการพูดของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นคิด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕.

^{๑๔} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔/๕ ฉบับมหาวิทยาลัย.

ที่ตนทำใจกรรมสำเร็จ ตรัสพระคาถาว่า

“บุคคลใดใจ ย่อมสำคัญความที่แห่งตนเป็นคนใจ,
บุคคลนั้นจะเป็นบัณฑิตเพราะเหตุนั้นได้บ้าง,
ส่วนบุคคลใดเป็นคนใจ มีความสำคัญตนว่าเป็น
บัณฑิต บุคคลนั้นแล เราเรียกว่า ‘คนใจ’^{๙๕}

๒.๓.๓ หลักคำสอนที่ว่าด้วยพฤติกรรมของบุคคลผู้มีราคะจริต^{๙๖} เช่น ทรงสอนพระนางรูปนันทาเถรี ผู้มีความหลงใหลในความงามของตน โดยทรงเนรมิตรหญิงงามคนหนึ่งให้มีสังขารร่างกายเปลี่ยนแปลงไปตามวัย คือ วัยรุ่น วัยกลางคน วัยชรา จนถึงเสียชีวิตลงเหลือแต่กองกระดูก เพื่อให้พระนางคลายความยึดติดหลงใหลในความงามของตน และตรัสพระคาถาว่า

“นันทา เธอจงดูกายอันกรรมยกขึ้น อันอาดูร
ไม่สะอาด เปื่อยเน่า ไหลออกอยู่ข้างบน
ไหลออกอยู่ข้างล่าง ที่พาลชนทั้งหลายปรารณากันนัก,
สรีระของเธอนี้ ฉันทไค, สรีระของหญิงนั้น
ก็ฉันทนั้น, สรีระของหญิงนั้น ฉันทไค สรีระของ

^{๙๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๘๘-๑๘๙ ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

^{๙๖} จริต หมายถึง ความประพฤติ, ความประพฤติซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่งอันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน, พื้นเพของจิต, อุปนิสัย, พื้นนิสัย, แบบหรือประเภทใหญ่ๆ แห่งพฤติกรรมของคน คือ (๑) ราคะจริต ได้แก่ผู้มีราคะเป็นความประพฤติ หรือประพฤติตัวหนักไปทางรักสวยรักงาม (๒) โทสะจริต ได้แก่ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติ หรือประพฤติหนักไปทางใจร้อนหงุดหงิด (๓) โมหะจริต ได้แก่ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติ ปกติ ประพฤติหนักไปทางเขลา เงาซึ่ม เงื่องง หรือมงาย (๔) สัทธาจริต ได้แก่ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติ ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ซึ้นบาน หรือน้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย (๕) พุทธิจริต หรือ ญาณจริต ได้แก่ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติ หรือประพฤติหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา และ (๖) วิตกจริต ได้แก่ผู้มีความวิตกเป็นความประพฤติ หรือประพฤติหนักไปทางนึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ: รัชต์ สื่อตะวันออกจำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘๙-๑๙๐.

เธอนี้ ก็ฉันนั้น, เธอจึงเห็นธาตุทั้งหลายโดย
ความเป็นของศูนย์. อย่างกลับมาสู่โลกนี้อีก,
เธอคือคล้ายความพอใจในภพเสียแล้ว
จักเป็นอุปสันตบุคคลเที่ยวไป.”^{๙๗}

๒.๓.๔ หลักคำสอนที่ว่าด้วยความรู้เรื่องบุคลิกลักษณะ เช่น นางพราหมณี
ผู้มารดาของนางมาคันทิยา ผู้มีความรู้เป็นแตกฉานในลักษณะมนต์ คือ มนต์สำหรับทำนาย
ลักษณะ ได้ทำนายรอย พระพุทธรูปของพระพุทธองค์ว่า “รอยเท้านี้ไม่ใช่รอยเท้าของผู้เสพ
กามคุณ ๕” แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

“ก็คนเจ้าราคะ ฟุ้งมีรอยเท้ากระหย่ง (เหว้ากลาง),
คนเจ้าโทสะ ย่อมมีรอยเท้าอันสั้นปีบ (ลงสั้นเท้า),
คนเจ้าโมหะ ย่อมมีรอยเท้าจิกลง (หนักทางปลายนิ้วเท้า),
คนมีกิเลสเครื่องมุงบังอันเปิดแล้ว มีรอยเท้าเช่นนี้ นี้.”^{๙๘}

ดังนั้น พระพุทธองค์ทรงมีจิตวิหยาการสอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่าง
บุคคล หรือความพร้อมของผู้รับคำสอนหรือผู้เรียนเป็นสำคัญ การที่จะรู้ได้ว่าผู้เรียนพร้อมที่
จะรับคำสอนหรือไม่ ก็ทรงพิจารณาถึงความพร้อมทุกด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านสติปัญญา
จริตนิสัย และพื้นเพภูมิหลังของผู้เรียน ดังปรากฏหลักฐานในอรรถกถาธรรมบท

๒.๔ ลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท

พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท ผู้วิจัยพบว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนทั้งในรูปแบบ
ของกลุ่มและในรูปแบบของการสอนแบบตัวต่อตัว ในรูปของกลุ่มทรงใช้โอกาสสอนในตอนเย็น
(สอนบริษัททั่วไป) ตอนย่ำค่ำ (สอนพระภิกษุ) รวมทั้งทรงสอนในสถานการณ์ที่มีปัญหา
เฉพาะหน้า ซึ่งพระภิกษุประชุมตั้งวงสนทนากัน พระองค์จะเสด็จไปร่วมสัมมนาตรัสถาม
เรื่องที่สนทนากัน ทรงสดับการวิพากษ์การแสดงความคิดเห็นของที่ประชุมแล้วทรงตะล่อมเข้าสู่
ประเด็น จะสอนในลักษณะใดก็ตามทรงเน้นความสำคัญของผู้เรียนที่มีไม่น้อยกว่า

^{๙๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๕๙-๑๖๕ ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

^{๙๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๘ ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

ความสำคัญของผู้สอนกล่าวคือผู้สอนต้องมีความรู้และคุณสมบัติที่ดีและเหมาะสม หรือผู้เรียนก็ต้องมีความพร้อม ผู้เรียนต้องได้รับความสนใจดูแลเอาใจใส่ ตลอดจนเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ มีบทบาทร่วมกับผู้สอน โดยผู้สอนต้องเข้าใจถึงความแตกต่างทางเชื้อชาติ วัฒนธรรมและจิตหรือนิสัยของผู้เรียน ครูผู้สอนจึงต้องรู้จักปรับแนวการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียนเป็นรายบุคคล เพื่อให้ผู้เรียนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นและได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง

อนึ่ง ในพุทธวิธีการสอนที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท กนกวรรณ โภมลิตธิพงค์ ได้จัดหมวดหมู่การสอนของพระพุทธองค์ไว้ ๗ ด้าน^{๙๙} ดังจะอธิบายพร้อมยกตัวอย่างเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับพุทธวิธีการสอนทั้ง ๗ ด้าน ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ สอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียน

จากการศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท ผู้วิจัยพบว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียน ๓ ด้าน คือ (๑) ความแตกต่างในด้านภูมิปัญญา (๒) ความแตกต่างในด้านจิตนิสัย (๓) ความแตกต่างในด้านพื้นเพภูมิหลัง ดังนั้น ก่อนเสด็จไปสอนใครพระพุทธองค์จะทรงตรวจดูอุปนิสัยของผู้เรียนก่อนว่า ผู้เรียน มีอุปนิสัยโน้มเอียงไปด้านใด แล้วจึงเสด็จไปแสดงธรรมให้สอดคล้องกับอุปนิสัยของผู้เรียน^{๑๐๐} เกือบจะกล่าวได้ว่าแทบทุกครั้งที่พระองค์กระทำเช่นนั้นนั้น อาจเป็นเพราะว่าพระองค์ทรงมุ่งสอนให้เกิดผลดีกับผู้เรียนอย่างแท้จริงและทำให้พระองค์ทรงวางแผนการสอนได้อย่าง ถูกต้องและแม่นยำ^{๑๐๑}

^{๙๙} กนกวรรณ โภมลิตธิพงค์, “พุทธวิธีการสอนกับการเรียนรู้แบบเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง”, สารนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗.

^{๑๐๐} พุทธา จ นาม ธมฺมํ เทเสฺนฺตา, สรณสีลปพฺพชฺชาทีนํ อุปนิสฺสุยํ โยโลกเตฺวา อชฺชฺมาสยวเสน ธมฺมํ เทเสฺติ (ขุ.ธ.อ. ๑/๕)

^{๑๐๑} พระมหาทวี มหาปญฺโญ, “การศึกษาวเคราะห์พุทธวิธีการสอนในอัมมปัทฏฐกถา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๘๐.

การสอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล มีเนื้อหาที่ปรากฏในอรรถกถา
ธรรมบทตามลำดับต่อไปนี้

(๑) เรื่องพระจักขุปาลเถระ

ดำเนินความว่า โดยปกติของพระพุทธเจ้า ก่อนจะทรงแสดงธรรมโปรดเวไนย
สัตว์ จะทรงตรวจดูอุปนิสัยแห่งคุณธรรมมีสละละและบรรพชาเป็นต้นเสียก่อนแล้วจึงทรง
แสดงธรรมตามอำนาจอัธยาศัย” (ในเรื่องนี้) พระศาสดาได้ทอดพระเนตรอุปนิสัยของกุฎุมพี
มหาปาละแล้ว ทรงแสดงธรรมเรื่องอนุப்புฬิกถา^{๑๐๒} คือ ทานกถา (พรรณนาทาน) สีกถา
(พรรณนาศีล) สักคกถา (พรรณนาสวรรค์) กามาทีนวกถา (พรรณนาโทษ ความต่ำทรามและ
ความเศร้าหมองแห่งกามทั้งหลาย) และเนกขัมมกถา (พรรณนาอนิสงส์การออกไปจากกาม
ทั้งหลาย) ซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาที่มีเนื้อหาอธิบายลุ่มลึกลงไปตามลำดับ^{๑๐๓}

กุฎุมพีมหาปาละหลังจากได้สดับพระอนุப்புฬิกถาเทศนาจบ ก็ทูลขออุปสมบท
เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาและได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมกับได้ฉายาว่า
จักขุปาลเถระ ในเวลาต่อมา

ดำเนินเรื่องถึงพระจักขุปาลเถระ ซึ่งเป็นบุตรคนโตของเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถี
ท่านมีชื่อว่ามหาปาละ เพราะก่อนที่มารดาของท่านตั้งครรภ์นั้น บิดาได้ไปบนเทวดาที่รักษา
ต้นไทรใหญ่ในเมือง ดังนั้น เศรษฐีจึงได้ดูแลรักษาต้นไทรใหญ่นั้น หลังจากบิดามารดา
เสียชีวิตแล้ว มหาปาละและจุฬปาละน้องชายได้ทำธุรกิจสืบทอดต่อจากพ่อแม่ ต่อมาวัน
หนึ่ง มหาปาละได้ไปฟังธรรมของพระศาสดา มีจิตศรัทธาได้ออกบวช แต่เนื่องจากท่านบวช
เมื่ออายุมากแล้วจึงได้เร่งปฏิบัติกัมมัญฐานอย่างหนึ่ง เรียกว่าเนสัชชิก คือ ปฏิบัติธรรมโดย
การถืออริยาบถนั่งอย่างเดียวเท่านั้นไม่ยอมนอน ท่านปฏิบัติธรรมด้วยอริยาบถนั้นจน
ดวงตาทั้งสองข้างอักเสบก็ไม่ยอมเลิก จนในที่สุดดวงตาทั้งสองของท่านก็บอดสนิท และ
ท่านก็ได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมกันกับที่ดวงตาบอดสนิทลง ดังนั้น ท่านจึงได้
ชื่อว่าจักขุปาลเถระ

^{๑๐๒} อนุப்புฬิกถา หมายถึง ธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อความลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ.

^{๑๐๓} ชู.ธ.ธ. (ไทย) ๑/๑-๓๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

(๒) เรื่องมัจฉานุคนชาติ

ดำเนินความว่า ในเวลาจวนสว่างของวันหนึ่ง พระพุทธรองค์ได้เสด็จออกจากพระมหากรุณาสมบัติ ทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ เพื่อทอดพระเนตรเหล่าสัตว์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ที่พอจะแนะนำได้ที่มีความดีพร้อมและได้ตั้งความปรารถนาไว้ตั้งแต่พระพุทธรเจ้าในปางก่อน ได้ทรงแผ่ข่ายพระญาณไปในหมื่นจักรวาล ปรากฏว่ามีมัจฉานุคนชาติมาณพ ได้เข้ามาในตาข่ายพระญาณในขณะที่นอนป่วยอยู่ที่ระเบียงข้างนอกบ้าน^{๑๐๔}

หลังจากนั้น พระพุทธรเจ้าก็ได้เสด็จไปโปรดมัจฉานุคนชาติ จนมัจฉานุคนชาติเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธรเจ้า มัจฉานุคนชาติ (หลังจากเสียชีวิต) ได้เกิดเป็นเทพบุตรบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ด้วยอานิสงส์เพียงทำจิตให้เลื่อมใสในพระพุทธรเจ้า

ดำเนินเรื่องถึงมัจฉานุคนชาติ ซึ่งเป็นบุตรของอทินนกะบุพผกพราหมณ์ หรือพราหมณ์ชื่อนั้นชาวเมืองสาวัตถีคนหนึ่ง เมื่อบุตรชายโตขึ้นพราหมณ์ผู้เป็นพ่อได้หาเครื่องประดับให้ โดยได้นำแผ่นทองคำมาทุบให้กลมและขัดให้เกลี้ยงเพื่อทำเป็นตุ้มหูให้บุตรชาย เพราะถ้าให้ช่างที่มีฝีมือทำ ก็จะได้เสียค่าจ้างค่าแรง ดังนั้น บุตรชายของเขาจึงได้ชื่อว่ามัจฉานุคนชาติ (ผู้มีต่างหู หรือตุ้มหูเกลี้ยง) พอมีมัจฉานุคนชาติอายุได้ ๑๖ ปี ก็ป่วยหนัก ในเวลาจะสิ้นใจได้ทำจิตให้เลื่อมใสในพระศาสดา ด้วยจิตที่ผ่องใสนั้นจึงมีผลทำให้ไปเกิดเป็นเทพบุตรบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

(๓) เรื่องโกสิยเศรษฐี

ดำเนินความว่า ตอนใกล้รุ่งของวันหนึ่ง พระศาสดาเสด็จออกจากสมบัติอันประกอบด้วยความกรุณาใหญ่ ทรงตรวจดูหมู่สัตว์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พอแนะนำในการตรัสรู้ได้ในสกลโลกธาตุ ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นอุบนิสัยสมบัติแห่งโสดาปัตติผลของเศรษฐีพร้อมทั้งภรรยา^{๑๐๕}

^{๑๐๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๓๗ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^{๑๐๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๔๖ ฉบับมหาวิทยาลัย.

เมื่อทรงทราบถึงอุปนิสัยแห่งโศดาปัตติผลของเศรษฐีและภรรยาแล้วพระพุทธเจ้า จึงได้ส่งพระมหาโมคคัลลานะไปทรมาน(โปรด)เศรษฐี ในที่สุดเศรษฐีและภรณาก็ได้บรรลุนิธรรมเป็นพระโศดาบัน

ดำเนินเรื่องถึงตำบลๆ หนึ่ง ชื่อว่าสักกระ ซึ่งตั้งอยู่ในเมืองราชคฤห์ มีเศรษฐี หนึ่งเห็นยวนคนหนึ่งชื่อว่าโกสิยะ มีเงินทองมากมายถึง ๘๐ โกฎิ หรือประมาณ ๘๐๐ ล้านบาท (๑ โกฎิ=๑๐ ล้าน) แต่ก็ไม่ยอมทำบุญกุศล แม้จะจับจ่ายใช้สอยในบ้านก็จ่ายยาก ดำเนินชีวิตอยู่อย่างนี้ ต่อมาวันหนึ่งเขาคิดอยากกินขนมเบื้องขึ้นมา จึงให้ภรรยานำอุปกรณ์สำหรับทำขนม มีงา ข้าวสาร เนยใส น้ำอ้อย เป็นต้น ที่จะทำขนมเบื้อง แต่ก็เอามาพอประมาณ สำหรับตัวเองคนเดียวเท่านั้น มิหนำซ้ำยังขึ้นไปทำขนมถึงบนปราสาทชั้นที่ ๗ เพราะกลัวคนอื่นมาขอส่วนแบ่ง เพราะกลัวขนมจะหมด แต่ถึงกระนั้นเศรษฐีหนึ่งเห็นยวนคนนี้ก็ยังมิอุปนิสัยที่จะบรรลุนิธรรมได้ พระศาสดาได้ทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยแห่งโศดาปัตติผลของเศรษฐีกับภรรยา จึงส่งพระมหาโมคคัลลานะไปทรมาน (ใช้กลอุบายให้เศรษฐียอมจำนน) และนำตัวมาเข้าเฝ้าที่พระเชตวันวิหาร พระศาสดาทรงแสดงธรรมโปรด ในที่สุดเศรษฐีและภรณาก็ได้บรรลุนิธรรมชั้นโศดาบัน

(๔) เรื่องนางวิสาขา

ดำเนินความว่า พระศาสดา ทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยของบุตรเศรษฐีคนหนึ่งชื่อว่าภักทียะ ผู้จุติจากเทวโลกแล้วเกิดในตระกูลเศรษฐีในภักทียนคร หลังจากเสวยภัตตาหารในเรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐีแล้ว ก็เสด็จบายพระพักตร์ไปยังประตูด้านทิศอุดร ในการเสด็จครั้งนี้คือเสด็จจากเมืองสาวัตถิไปยังภักทียนคร เพราะพระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงประโยชน์ของผู้เรียนเป็นสำคัญ^{๑๐๖}

(๕) เรื่องชานนา

ดำเนินความว่า ในเวลาใกล้รุ่งของวันหนึ่ง พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลก และปรากฏว่า ชานนาคนหนึ่งได้เข้ามาในข่ายพระญาณของพระองค์ ได้ทรงเห็นว่า ชานนาคนนี้จักไปไถนาแต่เช้าตรู่ พบสิ่งของที่โจรลักมาทิ้งไว้ เจ้าของไล่ตามโจรมาพบถู่ที่บรรจุนิพัทธ์

^{๑๐๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๐๖ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พันหนึ่งในนาของชาวนาแล้ว ก็ช่วยกันจับชาวนา ถ้าไม่มีเราก็คงไม่มีใครเป็นพยานของชาวนานั้นแน่ อนึ่ง อุปนิสัยของชาวนาที่จะบรรลุนิรันดร์ชั้นโสดาบันก็มีอยู่ ควรจะไปทีนั้น^{๑๐๗}

ดำเนินเรื่องถึงชาวนาคนหนึ่งในเมืองสาวัตถี ได้พบอุทกภัยที่พวกโจรหนีการตามจับของเจ้าของทรัพย์นำมาทิ้งไว้ในนาของตน เกิดความโลภอยากได้ จึงเอาดินกลบอุทกภัยนั้นไว้ พวกเจ้าของทรัพย์ตามมาและค้นพบอุทกภัยของพวกตน จึงเข้าใจว่าชาวนาเป็นโจร ได้จับกุมตัวไปส่งเจ้าหน้าที่ โชคดีที่พระศาสดาทรงทราบเหตุการณ์ล่วงหน้า จึงได้เสด็จไปเป็นพยานให้พร้อมกับพระอานนท์ หลังจากที่พระราชาทรงสดับพุทธดำรัสรับรองว่าชาวนาไม่ใช่โจรแล้วจึงได้แสดงธรรมปวารณาเหตุนี้แล้ว พอพระธรรมเทศนาจบชาวนาก็บรรลุนิรันดร์ชั้นโสดาบัน

(๖) เรื่องขัมพุกาชีวิต

ดำเนินความว่า การตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่งนั้น ถือเป็นพุทธกิจ^{๑๐๘} ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะไม่ทรงละ เพราะฉะนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่งของวันหนึ่ง ขัมพุกาชีวิตได้ไปปรากฏภายในข่ายพระญาณของพระองค์^{๑๐๙} จึงทรงพิจารณาว่าจะมีเหตุอันใดหนอ ? ทรงเห็นอุปนิสัยการบรรลุนิรันดร์ของชีวิตคนนั้น และก็ทรงทราบว่า อาศัยเหตุที่ทำให้ขัมพุกาชีวิตบรรลุนิรันดร์ สัตว์อื่น ๆ อีก ๘ หมื่น ๔ พัน ก็จักตรัสรู้ธรรม^{๑๑๐}

ในเวลาเย็นของวันรุ่งขึ้น พระศาสดาจึงได้ทรงแสดงอนุปุกกาโปรดขัมพุกาชีวิต ในเวลาจบเทศนาเขาได้บรรลุนิรันดร์สำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา

^{๑๐๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๐๐-๒๐๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๐๘} พุทธกิจประจำวัน คือ กิจที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญ การงานที่ทรงบำเพ็ญเป็นประจำในแต่ละวัน มี ๕ คือ (๑) ปุพฺพญเห ปิณฺฑุชปาตญฺจ เวลาเช้าเสด็จบิณฑบาต (๒) สายณฺเห ธมฺมเทศนํ เวลาเย็นทรงแสดงธรรม (๓) ปโทเส ภิกฺขุโฆวาทํ เวลาค่ำประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ (๔) อหฺมรตฺเต เทวปญฺหํ เที่ยงคืนทรงตอบปัญหาเทวดา (๕) ปจฺจุเสว คเต กาเล ภพฺพทาพฺเพ วิโลกนํ จวนสว่างทรงตรวจพิจารณาสัตว์ที่สามารภและที่ยังไม่สามารถบรรลุนิรันดร์อันควรจะเสด็จไปโปรดหรือไม่ อ้างใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๙-๑๙๐.

^{๑๐๙} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๒๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๒๕.

ดำเนินเรื่องถึงข้ามพูกาซิวกเป็นชาวเมืองราชคฤห์ มีอุปนิสัยพิสดาร คือชอบกิน อุจจาระเป็นอาหาร และเปลือยกายโงๆ พ่อแม่จึงได้นำไปบวชเป็นอาชีวก แม่เมื่อบวช เป็นอาชีวกแล้ว ก็ได้ไปพำนักอาศัยที่หินดาดซึ่งเป็นที่ถ่ายอุจจาระของชาวบ้าน แต่หลังจาก ได้ฟังอนุพุพิกิตจากพระศาสดาแล้ว เขาก็ได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วย ปฏิสัมภิทา

(๗) เรื่องพระวนวาสีตีสสเถระ

ดำเนินความว่า ในเวลาใกล้รุ่งของวันหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรวจดู สัตว์โลก ทอดพระเนตรเห็นพวกอุปัฏฐากของสามเณรวนวาสีตีสสะ มาปรากฏในข่ายพระ ญาณของพระองค์ ทรงทราบพวกอุปัฏฐากของสามเณรวนวาสีตีสสะ บางพวกโกรธ บางพวกยินดี พวกที่โกรธสามเณรจะตกรอก เราควรไปที่นั่นทำให้คนเหล่านั้นมีเมตตาจิต ในสามเณรแล้วจักพ้นจากทุกข์^{๑๑๐}

ดังนั้น พระศาสดาจึงได้เสด็จจากกรุงสวตถิ ไปสู่สำนักของสามเณรซึ่งอยู่ไกลถึง ๑๒๐ โยชน์ ได้ทรงแสดงธรรมโปรดพวกอุปัฏฐากของสามเณรจนได้บรรลุธรรมชั้นโสดาบัน เป็นต้น

ดำเนินเรื่องถึงสามเณรวนวาสีตีสสะซึ่งเป็นบุตรในตระกูลอุปัฏฐากของพระ สารีบุตรในกรุงสวตถิ มีรูปร่างหน้าตาดี พออายุครบ ๗ ปี ก็ได้ออกบวชเป็นสามเณร เมื่อบวชแล้วได้เรียนกัมมัฏฐานจากพระศาสดาและได้ปลีกวิเวกไปปฏิบัติตามลำพัง ใช้เวลา ๓ เดือนก็บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา

(๘) เรื่องพระราธเถระ

ดำเนินความว่า วันหนึ่ง พระศาสดาได้ทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์นั้นแล้วทรงพิจารณาอยู่ว่า จะมีเหตุอันใดหนอ ? ทรงทราบว่า ราธพราหมณ์ มีอุปนิสัยได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๑๑๑}

^{๑๑๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๗๖ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๑๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ดำเนินเรื่องถึงพราหมณ์คนหนึ่งชื่อว่าวาระ เป็นคนยากจนในกรุงสาวัตถี มีอาชีพรับจ้างแลกอาหารไปวันๆ เมื่ออายุมากขึ้นจึงคิดออกบวชเป็นพระภิกษุ พระสารีบุตรนึกถึงคุณความดีของวาระพราหมณ์ที่เคยตัดบาตรด้วยข้าวสวยเพียงทัพพีเดียว จึงได้ทำพิธีบวชให้บวชได้ ๒-๓ วัน ท่านก็ได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์

(๙) เรื่องพระมหากัปปินเถระ

ดำเนินความว่า ในวันหนึ่ง ขณะที่พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้ามหากัปปินะพร้อมทั้งบริวาร ทรงทราบว่า พระเจ้ามหากัปปินะนี้ได้ทรงสดับคำบอกเล่าจากพวกพ่อค้าว่าพระรัตนตรัยบังเกิดขึ้นแล้ว (เกิดปีติศรัทธา) ทรงพระราชทานพระราชทรัพย์ถึง ๓ แสน เพื่อบูชาคำของพ่อค้าทรงสละราชสมบัติมีอำมาตย์หนึ่งพันคนแวดล้อมแล้ว ประสงค์เพื่อจะผนวชอุทิศเรา เราออกไปหาทำวเธอในวันพรุ่งนี้ ทำวเธอพร้อมทั้งบริวารจักบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย^{๑๑๒}

(๑๐) เรื่องบัณฑิตสามเณร

ดำเนินความว่า วันหนึ่ง พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลก ในเวลาใกล้รุ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นนายมหาทศคตะมาปรากฏในภายในข่ายพระญาณของพระองค์ ทรงทราบว่านายมหาทศคตะคิดว่า จักเลี้ยงภิกษุรูปหนึ่ง จึงได้ทำงานรับจ้างกับภรรยาแล้วในวันวาน เขาจักได้เลี้ยงภิกษุรูปไหนหนอ ? ธรรมดาพระพุทเจ้าทุกพระองค์ ทรงอนุเคราะห์คนเข็ญใจ เพราะเหตุนี้ พระศาสดาทรงทำสรีริกขแต่เข้าตรู่ เสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี ประทับนั่ง ทรงดำริเรื่องที่จะสงเคราะห์นายมหาทศคตะ^{๑๑๓}

ดำเนินเรื่องถึงในสมัยของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่เมืองพาราณสีได้มีชายยากจนคนหนึ่งชื่อมหาทศคตะ ได้ถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสงฆ์เป็นเวลา ๗ วัน หลังจากนั้นเขาเกิดเสียลง และในสมัยของพระโคตมพุทธเจ้า (พระพุทเจ้าองค์ปัจจุบัน) เขาได้กลับมาเกิดเป็นลูกของอุบาสิกาผู้เป็นโยมอุปัฏฐากของพระ

^{๑๑๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๒๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๑๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๔๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

สารีบุตรที่เมืองสาวัตถี มีชื่อว่าบัณฑิต เขาได้บวชเป็นสามเณรตั้งแต่อายุได้ ๗ ขวบ หลังจากบวชได้ ๘ วันเท่านั้น ก็ได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์

(๑๑) เรื่องพระขทิวรนิยเรวตเถระ

ดำเนินความว่า ในวันหนึ่ง พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้นแล้ว ทรงทราบวาระจิตของภิกษุเหล่านั้นแล้ว ประทับอยู่ในที่นั้นเป็นเวลาหนึ่งเดือนแล้ว วันที่จะเสด็จไปทรงอธิษฐานให้ภิกษุเหล่านั้นลืมหลดน้ำมัน ลักกะจันน้ำ และรองเท้าของตนไว้ เมื่อเสด็จไปไกลแล้วจึงคลายฤทธิ์^{๑๑๔}

ในเวลาจบเทศนา มหาชนบรรลุนิพพานเป็นต้น

(๑๒) เรื่องนางลาชเทวธิดา

ดำเนินความว่า ท่านพระมหากัสสปอยู่ในนิปปลิคุหาเข้ามานเป็นเวลาถึง ๗ วัน หลังออกจากมานแล้วก็ตรวจดูที่ที่จะไปบิณฑบาตโปรดสัตว์ด้วยตาทิพย์ ได้เห็นหญิงสาวไร่ ข้าวสาลีคนหนึ่งเด็ดรวงข้าวสาลีมาคั่วเป็นข้าวตอกอยู่ รู้ว่านางมีศรัทธา เพื่อจะสงเคราะห์ นางจึงครองจีวรถือบาตรไปยืนอยู่ที่ใกล้ข้าวสาลีของนาง^{๑๑๕}

ในเวลาจบเทศนา นางลาชเทวธิดาบรรลุนิพพาน

(๑๓) เรื่องนายพรานกุกกุฏมิตร

ดำเนินความว่า วันหนึ่ง พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นนายพรานกุกกุฏมิตรกับบุตรและสะใภ้ เข้ามาปรากฏภายในข่ายพระญาณของพระองค์ ทรงทราบว่า คนเหล่านั้นมีอุปนิสัยสมบัติที่จะได้บรรลุนิพพานชั้นโสดาบัน จึงทรงถือบาตรและจีวร เสด็จไปยังที่ดักบ่วงของนายพรานนั้นแต่เข้าตรู^{๑๑๖}

ในเวลาจบเทศนา นายพรานกุกกุฏมิตรพร้อมบุตรและสะใภ้ ๑๕ คน และมหาชนบรรลุนิพพานเป็นต้น

^{๑๑๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๒๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๑๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๙๙ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๑๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๓๕๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

(๑๔) เรื่องธิดานายช่างหูก

ดำเนินความว่า ขณะที่พระศาสดาประทับอยู่ที่พระเชตวันวิหารได้ทรงตรวจดูสัตว์โลก ในเวลาใกล้รุ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นเด็กสาวคนหนึ่งเข้ามาปรากฏในข่ายพระญาณของพระองค์ฯ ทรงทราบว่า เด็กสาวคนนี้ได้เจริญมรณสติ (สติระลึกถึงความตาย) มาถึง ๓ ปี ตั้งแต่วันที่พึงกรรมเทศนาของเรา ตอนนี้นำไปในที่นั้นแล้ว ถ้ามปัญญา ๔ ข้อของเด็กสาวคนนี้ และพอจบการสนทนาถามตอบแล้ว เด็กสาวคนนี้ก็จะมีบรรลุนิพพานชั้นโสดาบัน ส่วนประชาชนทั้งหลายก็จะได้รับประโยชน์จากการสนทนาธรรมครั้งนี้ด้วย ^{๑๑๗}

ในเวลาจบเทศนา นางกุมารีกาบรรลุนิพพาน พุทธบริษัทได้รับผลจากพระธรรมเทศานี้

(๑๕) เรื่องมารธิดา

ดำเนินความว่า ตอนใกล้รุ่งของวันหนึ่ง พระศาสดาได้ทรงตรวจดูสัตว์โลก ทอดพระเนตรเห็นมาคันทียพราหมณ์เข้ามาปรากฏในข่ายพระญาณของพระองค์ฯ ทรงทราบว่า ทั้งพราหมณ์และนางพราหมณ์มีอุปนิสัยสมบัติที่จะบรรลุนิพพาน คือ มรรคและผลทั้ง ๓ ^{๑๑๘}

ในเวลาจบเทศนา เทวดาจำนวนมากบรรลุนิพพาน สองสามีภรรยาบรรลุนาคามี

(๑๖) เรื่องนาคราชชื่อเอรภักดิ์

ดำเนินความว่า ตอนใกล้รุ่งของวันหนึ่ง พระศาสดาก็ได้ทรงตรวจดูสัตว์โลกมีเอรภักตนาคราชเป็นต้น ทอดพระเนตรเห็นมาณพคนหนึ่งชื่อว่าอุตตระ เข้ามาปรากฏภายในข่ายพระญาณของพระองค์ฯ ได้ทรงทราบว่า วันนี้เป็นวันที่เอรภักตนาคราชให้ลูกสาวพ่อนอยู่บนพังพาน อุตตระมาณพนี้จะร้องเพลงขับแก้ที่เรียนไปจากเราจนบรรลุนิพพานชั้นโสดาบัน ครั้นแล้ว ก็จะไปสู่สำนักของนาคราช ไปขับเพลงขับจนทำให้พระยานาคราชเข้าใจความหมาย และทราบว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้ว หลังจากนั้นก็จะมาสู่สำนักของเรา

^{๑๑๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๔๖ ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

^{๑๑๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๙๖-๙๗ ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

เมื่อนาคราชนั้นมาแล้ว เราจะถือโอกาสกล่าวคาถาแสดงธรรม ในสมาคมอันใหญ่ พอจบ การแสดงธรรม สัตว์ประมาณ ๘ หมื่น ๔ พัน ก็จะได้ตรัสรู้ธรรม^{๑๑๙}

ในเวลาจบเทศนา สัตว์จำนวน ๘๔,๐๐๐ บรรลุธรรม

(๑๗) เรื่องปุโรหิตชื่ออัคคิทัต

ดำเนินความว่า ตอนใกล้รุ่งของวันหนึ่ง พระศาสดาได้ทรงตรวจดูสัตว์โลก ได้ทอดพระเนตรเห็นอัคคิทัตพราหมณ์พร้อมด้วยเหล่าลูกศิษย์ (อันเตวาลิก) เข้ามาปรากฏ ภายในข่ายพระญาณของพระองค์แล้ว ทรงทราบว่า ชนเหล่านี้มีอุปนิสัยสมบัติที่จะบรรลุ ธรรมเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น^{๑๒๐}

ในเวลาจบเทศนา ฤๅษีทั้งหลายบรรลุพระอรหันต์

(๑๘) เรื่องระงับความทะเลาะกันของหมู่พระปุระยญาติ

ดำเนินความว่า ตอนใกล้รุ่งของวันหนึ่ง พระศาสดาได้ทรงตรวจดูสัตว์โลก ได้ทอดพระเนตรเห็นหมู่พระปุระยญาติแล้ว ทรงทราบว่าถ้าไม่เสด็จไปโปรด หมู่ปุระยญาติ จะทำร้ายสร้างความฉิบหายเดือดร้อนให้แก่กันและกันเป็นแน่แท้ เห็นควรที่เราต้องไป^{๑๒๑}

ในเวลาจบเทศนา มหาชนบรรลุโสดาบันเป็นต้น

(๑๙) เรื่องบุตรเศรษฐีชื่ออุคคเสน

ดำเนินความว่า คราวนั้น พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกตอนใกล้รุ่ง ได้ ทอดพระเนตรเห็นบุตรเศรษฐีชื่ออุคคเสน ปรากฏเข้ามาในข่ายพระญาณของพระองค์ ทรง ทราบว่า พุ่่งนี้ บุตรเศรษฐีจะยืนอยู่บนแผ่นดินด้านปลายสุดด้วยคิดว่าจะแสดงศิลปะ ประชาชนเป็นอันมากก็จะมารวมตัวกันเพื่อดูเขา เรา(ตถาคต)จะแสดงคาถา ๔ บทในสมาคม

^{๑๑๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๔๖-๑๔๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๒๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๖๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๒๑} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๘๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

นั้น ประชาชน ๘ หมื่น ๔ พันคน จะได้บรรลุธรรม และอุคคเสนบุตรชายของเศรษฐีก็จะบรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์.^{๑๒๒}

ในเวลาจบเทศนา มหาชนบรรลุโสดาบันเป็นต้น

๒.๔.๒ สอนโดยปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียน

พุทธวิธีสอนโดยการปรับให้เหมาะสมกับผู้เรียนนั้น พระพุทธเจ้าทรงเน้นอภัยาศัย ภูมิฐานที่ผู้เรียนจะรับได้ เช่น ทรงปรับคำสอนให้เหมาะแก่ผู้เริ่มรู้จักพระพุทธศาสนา หรือปรับคำสอนให้เหมาะแก่ผู้ไม่ถนัดวิชาการแต่ถนัดในทางกิจกรรมก็ทรงประทานกรรมฐานให้ เช่น เรื่องพระจุฬปิณฑก^{๑๒๓} เป็นต้น

อนึ่ง การสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรับให้เหมาะสมกับผู้เรียน หากผู้ฟังหรือผู้เรียน มีปัญญาน้อยจะทรงมีวิธีสอนแบบหนึ่ง ถ้ามีปัญญาหรือประสบการณ์มากก็จะทรงสอนเป็นอีกแบบหนึ่งที่ลุ่มลึกสำหรับผู้มีปัญญามาก ทั้งนี้พิจารณาจากการที่พระองค์ทรงแบ่งผู้เรียนออกเป็น ๔ จำพวก โดยเปรียบด้วยบัว ๔ เหล่า และทรงแบ่งผู้เรียนเป็น ๖ ประเภทตามจริต (ความเคยชิน) ฉะนั้น ก่อนที่พระองค์จะทรงสอนใคร ทรงตรวจดูประวัติและคุณสมบัติของผู้เรียน พระองค์ทรงเลือกเนื้อหา รูปแบบการสอนและกลยุทธ์ที่เหมาะสมกับผู้เรียนตามความแตกต่างกันของแต่ละบุคคล

การสอนโดยปรับวิธีสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียน อาจพิจารณาอย่างชัดเจนจากการที่นายอสติพันธกบุตรได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เพราะเหตุใดพระองค์จึงแสดงธรรมโดยเคารพแก่คนบางพวก ไม่ทรงแสดงธรรมโดยเคารพแก่คนบางพวก พระพุทธเจ้าตรัสตอบโดยเปรียบเทียบว่ามีนา ๓ ชนิด คือ นาดีชนิดหนึ่ง ชนิดที่สองเป็นนาปานกลาง ชนิดที่สามเป็นนาเลวมีดินเหลว เค็ม พื้นดินเหลว ชาวนาหว่านพืชในนาดีก่อน ในนาปานกลาง และนาเลวในที่สุดตามลำดับชั้นใด พระองค์ก็ทรงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุดแก่ภิกษุและภิกษุณี ซึ่งนับว่าเป็นนาดีก่อน และแสดงธรรมแก่อัญเดียวยุทธ์สมณะ

^{๑๒๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๓๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๒๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๒๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พราหมณ์และปริพพาชกตามลำดับ^{๑๒๔} ดังนั้น เนื้อหาหรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการสอนโดย
ปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียนของพระพุทธองค์ ผู้วิจัยใคร่เสนอตามอรรถกถาธรรม
บทเป็นลำดับ

ก) สอนให้เหมาะสมกับภูมิปัญญาของผู้เรียน เช่น

(๑) เรื่องพระจักขุปาลเถระ

ดำเนินความว่า ในวันที่พระศาสดา ทอดพระเนตรเห็นถึงอุปนิสัยของกุฎุมพิมหา
पालะแล้วก่อนจะทรงแสดงธรรม ได้ทรงยกอนุப்புฬิกถามาตรัสก่อน คือ ทรงประกาศทาน
กถา (พรรณนาทาน) สীগถา (พรรณนาศีล) สัคคกถา (พรรณนาสวรรค์) กามาทีนวกถา
(พรรณนาโทษความต่ำทราม และความเศร้าหมองแห่งกามทั้งหลาย) และเนกขัมมกถา
(พรรณนาอันสังสารออกไปจากกามทั้งหลาย)^{๑๒๕}

ในเวลาจบเทศนา กุฎุมพิมหาपालะได้ขอบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุ และ
ได้บรรลุดุจธรรมเป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา

(๒) เรื่องภิกษุรูปหนึ่ง

ดำเนินความว่า มีภิกษุชาวเมืองสาวัตถีรูปหนึ่ง ได้ยินคนอื่นพูดสรรเสริญถึงมหา
อุบาสิกาคณหนึ่งจึงอยากจะไปดูให้ถึงที่ หลังจากเรียนกรรมฐานจากสำนักของพระศาสดา
แล้ว ก็ทูลลาออกจากสำนักไป... อุบาสิกานั่งในเรือน พิจารณาความอยู่ก็รู้ว่าอะไรเป็นอะไร
(ทราบวาระจิตทุกอย่างของภิกษุนั้น จึงส่งคนใช้ไปให้จัดแจงทุกอย่างตามที่พระภิกษุรูปนั้น
คิด)...ภิกษุนั้น (ครั้งไปพบเห็นประจักษ์ตาแก่ตน) ก็คิดว่าบาปหนักเสียแล้วหนอเรา ธรรมดา
บุถุชนยอมคิดถึงอารมณ์ที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง นี่ถ้าเราคิดสิ่งอันไม่สมควรอุบาสิกานี้ก็ต้องรู้อย่าง
แน่นอน รู้เหมือนคน จับโจรพร้อมของกลาง คงไม่ได้การเป็นแน่ หนีไปจากเสียที่นี่ดีกว่า

พระศาสดาตรัสกับภิกษุรูปนั้นว่า ถ้าอย่างนั้น เธอจะรักษาสิ่งๆ หนึ่งไว้ได้ไหม ?
ภิกษุ (กราบทูลว่า) ให้รักษาอะไร ? พระศาสดา ตรัสว่าให้รักษาจิตของตนเองนั่นแหละ

^{๑๒๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๙/๔๐๔.

^{๑๒๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๗-๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ธรรมดาจิตของคนนี้รักษาได้ยากยิ่ง ให้ข่มจิตไว้ให้ได้ อย่าคิดถึงอารมณ์อื่นๆ (ที่ปรุงให้เกิดกิเลส) คนที่จะข่มจิตได้นั้น ไม่่ง่ายนัก ดังนี้แล้วจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

การฝึกจิตที่ข่มได้ยาก ที่เป็นธรรมชาติเร็ว ที่มักตกไปสู่
กระแสอารมณ์ความชอบได้นั้นเป็นการดี (เพราะว่า) จิตที่ฝึกดีแล้ว
ย่อมสุขนำมาให้ ^{๑๒๖}

ในเวลาจบเทศนา มหาชนบรรลुโสดาบันเป็นต้น และพระภิกษุรูปนั้นได้บรรลुธรรมเป็นพระอรหันต์

(๓) เรื่องอุกกัณฐิตภิกษุ

ดำเนินความว่า มีบุตรชายเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถีคนหนึ่ง ชื่อว่าอนุพพะ ต้องการจะพ้นจากทุกข์จึงได้สละเพศฆราวาสมาอุปสมบทเป็นพระภิกษุ โดยมีภิกษุผู้แตกฉานในพระอภิธรรมเป็นอาจารย์ และภิกษุผู้แตกฉานในพระวินัยเป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อเป็นพระภิกษุแล้ว เวลาไปเยี่ยมอาจารย์ อาจารย์ก็กล่าวถึงอรรถสภาวะในพระอภิธรรมว่า เมื่อเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้วก็ต้องรู้ว่ากิจไหนควรทำ กิจไหนไม่ควรทำ

ครั้นเวลาไปหาพระอุปัชฌาย์ ท่านก็กล่าวสอนถึงสภาวะในพระวินัยว่า “เมื่อเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ต้องรู้ว่าสิ่งไหนควรทำ จึงทำ สิ่งไหนไม่ควรทำก็ไม่ทำ” ภิกษุนั้นเมื่อมาทราบถึงข้อห้ามมากมาย ก็เกิดความอึดอัด อิดหนาระอาใจ จึงคิดจะลาสิกขาหันมาเป็นฆราวาสดังเดิมเสีย พระพุทธองค์ทรงล่วงรู้ถึงความวิตกกังวลของเธอเข้า จึงตรัสให้รักษาสิ่งหนึ่งไว้ให้ได้ เมื่อเธอกราบทูลถามว่าสิ่งนั้นคืออะไร พระพุทธองค์ตรัสตอบไปว่า ก็ได้แก่จิตเธอ (ของพระภิกษุรูปนั้น) เอง พระภิกษุรูปนั้นก็รับปากต่อพระพักตร์ของพระพุทธองค์ฯ จึงได้ประทานพระโอวาทนี้ว่า ถ้ากระนั้นเธอจงรักษาจิตของตนไว้ให้ได้แล้ว จะพ้นจากทุกข์ พร้อมกันนั้นก็ได้ตรัสพระคาถาว่า

ผู้มีปัญญา พึงรักษาจิตที่เห็นได้แสนยาก ที่ละเอียดยิ่งนัก
และมักตกไปสู่กระแสอารมณ์ความชอบอยู่เรื่อยๆ (เพราะว่า)
จิตที่คุ้มครองไว้ได้เป็นเหตุนำสุขมาให้ ^{๑๒๗}

^{๑๒๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๘๖-๑๘๗ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^{๑๒๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๘๔-๑๘๕ ฉบับมหาวิทยาลัย.

ในเวลาจบเทศนา พระภิกษุรูปนั้น บรรลุโสดาบัน และมหาชนบรรลุโสดาบัน
เป็นต้น

ข) สอนให้เหมาะสมกับจริตนิสัยของผู้เรียน เช่น

(๑) เรื่องนางสิริมา

ดำเนินความว่า มีสตรีนางหนึ่งชื่อว่าสิริมา เธอเป็นสตรีที่มีความสวยหรือมีรูปร่าง
เป็นทรัพย์ ใครเห็นต้องหลงใหลใฝ่หา ใฝ่เห็นในความงามของนาง ไม่เว้นแม้กระทั่งพระภิกษุ
พระภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งไปรับบิณฑบาตที่บ้านของเธอได้เห็นความงามของเธอก็เกิดความ
หลงใหลได้ปลื้มลิ้มภาวะความเป็นพระภิกษุ หลังจากบิณฑบาตกลับก็ไม่ฉันอาหาร บาตรไม่
ล้าง ไม่เก็บ เก็บเอาแต่ภาพของนางสิริมาไว้ทั้งตลอดเวลา จนนอนไม่หลับเป็นเวลาถึง ๔ วัน
กระทั่งมีเหตุการณ์ไม่คาดฝันเกิดขึ้นคือนางสิริมาได้ล้มเจ็บและถึงแก่ความตายในเวลาเย็น
ของวันที่พระภิกษุรูปนั้น มีลำดับจะไปรับบิณฑบาตที่บ้านของเธอพอดี

พระพุทธเจ้าทรงทราบข่าวการเสียชีวิตของนาง จึงทรงส่งข่าวไปให้พระราชาเก็บ
ศพนางไว้ ๔ วัน จนศพของนางขึ้นอืด มีน้ำเลือดน้ำหนองไหลออกทางทวารต่างๆ ตาม
ร่างกาย พระพุทธเจ้าพร้อมพระภิกษุได้เสด็จไปที่ป่าช้าที่จะทำการฌาปนกิจศพของหล่อน
พระภิกษุเพื่อนๆ ของพระหนุ่มรูปนั้นก็บอกแก่ท่านว่าพระพุทธองค์จะเสด็จไปดูนางสิริมา
จะไปด้วยกันไหม พอพระหนุ่มรูปนั้นได้ยินคำว่า สิริมา ก็รีบลุกขึ้นทันทีที่ต่างๆ ที่ไม่ได้ฉัน
อาหารมาถึงสี่วัน รีบล้างบาตรและเดินไปกับหมู่ภิกษุเพื่อน ก่อนทำการฌาปนกิจศพของ
นางสิริมา พระราชาทรงให้ทำการประมวลศพของนาง (ตามพุทธโฆบาย) ว่า นางสิริมาเมื่อครั้ง
ยังมีชีวิตเป็นคนสวยเป็นที่หมายปองของชายหนุ่มทุกชั้นวรรณะ บัดนี้ใครจ่ายทรัพย์ ๑,๐๐๐-
๕๐๐-๒๕๐-๒๐๐-๑๐๐-๕๐-๒๕ กหาปณะ, ๑๐ กหาปณะ, ๑ กหาปณะ, ครึ่งกหาปณะ, ๑
บาท, ๑ มาสก, ๑ กากณิก แล้วเอานางสิริมาไป ก็ไม่มีใครรับเอาไป พระราชาจึงรับสั่งให้
ประกาศว่าถ้าเช่นนั้น ใครก็ได้ที่ต้องการ เชิญรับ (ศพ) นางสิริมาไป (เปล่าๆ) เลย ก็ไม่มีใคร
รับไป

พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงดูมาตุคาม (หญิง)
ซึ่งเป็นที่รักของมหาชน แต่ก่อนคนให้เงินหนึ่งพันก็ได้อภิรมย์กับนาง แต่บัดนี้แม้ผู้ที่จะรับเอา

เปล่าๆ ก็ไม่มี รูปที่งดงามเห็นปานนี้ ถึงความสิ้นและความเสื่อมแล้ว ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงดู จงพิจารณาดูร่างนี้ ในเวลาจบเทศนา ภิกษุรูปนั้นก็ได้รับบรรลุธรรมชั้นโสดาบัน พร้อมด้วยเวไนยสัตว์อีก ๘๔,๐๐๐ คน^{๑๒๘}

(๒) เรื่องพระนางรูปนันทาเถรี

ดำเนินความว่า พระนางรูปนันทา มีศักดิ์เป็นพระกนิษฐา (น้องสาว) ของพระพุทธองค์ ก่อนที่จะเข้ามาบวชเป็นนางภิกษุณีในพระพุทธศาสนานั้น พระนางรูปนันทาเป็นผู้หญิงที่รักสวยรักงามมาก และภูมิใจในความงดงามของตัวเอง แม้จะไปฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์ ก็ไม่ยอมไปเพราะเกรงว่าจะถูกพระพุทธเจ้าตำหนิที่ตัวเองรักสวยรักงาม (ราคะจริต) จึงคอยหลบหลีกเลี่ยงการไปฟังเทศนาอยู่ตลอดเวลา วันหนึ่ง พระนางได้เข้าเฝ้าเพื่อฟังเทศนาของพระพุทธเจ้า แต่ก็นั่งอยู่หลังสุดเพื่อไม่ให้พระพุทธเจ้าเห็น แต่พระพุทธเจ้าเห็น

พระพุทธเจ้าทรงทราบเหตุนี้ดี จึงทรงนิรมิตหญิงที่มีรูปสวยพริ้ง(นางงาม)ผู้หนึ่ง อายุราว ๑๖ ปี นุ่งผ้าแดงประดับด้วยอาภรณ์อย่างงดงาม คอยยืนถวายงานพัดพระองค์อยู่ใกล้ๆ

พระนางรูปนันทาทอดพระเนตรเห็นความงามของเธอแล้วหันกลับมามองตัวเอง ก็ให้รู้สึกประหนึ่งว่าตนเหมือนนางกาซึ่งอยู่ข้างหน้านางพระยาหงส์ทอง (กาในฝูงหงส์) ไม่สามารถจะเทียบชั้นกับนางได้เลย หลังจากนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงนิรมิตให้นางคนนั้นมีอายุประมาณ ๒๐ ปี คราวนี้พระนางสะดุ้งใจไปนิดหนึ่งว่า เอ...เมื่อสักครู่ รูปร่างของเธอไม่ใช่อย่างนี้

พระพุทธเจ้า ไม่ทรงปล่อยให้เวลาล่วงเลยไป ทรงนิรมิตให้หญิงสาวคนนั้นแก่ลงๆ ไปตามลำดับ คือ ให้เหมือนหญิงที่ผ่านการมีสามี ผ่านการคลอดบุตรมา ให้เหมือนหญิงวัยกลางคน ให้เหมือนหญิงแก่ ให้เหมือนหญิงแก่ชรา ให้มีฟันหัก ผมหงอก หลังโก่ง มีซี่โครงซี่นุดจกลอน ใช้ไม้เท้ายันไว้จึงจะยืนหรือทรงตัวอยู่ได้ สันงกนั่งอยู่อย่างนั้น

^{๑๒๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๔๗-๑๕๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ต่อจากนั้นทรงนิรมิตให้เป็นคนแก่ที่กำลังป่วยหนัก ทั้งไม้เท้าและพัดใบตาล ร้องเสียงขรม ล้มลงกองที่พื้น จมกลิ้งเกลือกอยู่ในกองอุจจาระและปัสสาวะของตน

คราวนี้พระนางรูปนั้นทา เกิดสลัดจิตอย่างเห็นได้ชัด เพราะเห็นเหตุการณ์เฉพาะหน้า จึงเกิดความเบื่อหน่ายในความงามอย่างเต็มที่ และทรงเห็นความไม่เที่ยงว่า หญิงงามคนนี้ ในที่สุดก็ต้องแก่ ล้มเจ็บ กระเสือกกระสนทุรนทุราย ทรมานน่าเวทนาและถึงแก่ความตายในที่นี้เอง เราเองก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ และต้องตายเช่นกับหล่อนเหมือนกัน พระนางได้ส่งกระแสจิตไปตามกระแสพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า พอจบพระธรรมเทศนา พระนางก็ได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด^{๑๒๙}

(๓) เรื่องพระนางเขมา

ดำเนินความว่า พระอัศรมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร พระนามว่าเขมาเป็นผู้มัวเมาในความงาม พระนางทราบข่าว พระศาสดาทรงแสดงธรรมดำนิโทษของรูป จึงไม่ปรารถนาจะเสด็จไปเข้าเฝ้าพระองค์. วันหนึ่ง พระศาสดาทรงทราบว่าพระนางเสด็จมาเฝ้าพระองค์ จึงทรงนิรมิตนางงามเยี่ยงถือพัดก้านตาลพัดอยู่ข้างพระองค์.

ฝ่ายพระนางเขมาเทวี ทอดพระเนตรเห็นหญิงสาวคนหนึ่งซึ่งงามมาก จึงดำริอยู่ในใจว่า คนพูดกันหนาหูว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามักตรัสโทษของรูป (ไม่ตรัสชมเรื่องสวยงามๆ) ก็ไฉนหญิงสาวที่มายืนถวายงานพัดอยู่ข้างพระองค์นี้สวยงามหาที่ติมิได้ เราเองยังงามไม่ถึงเสียของหญิงสาวนี้เลย เราไม่เคยเห็นหญิงงามเช่นนี้มาก่อนเลย สงสัยคนทั้งหลายจะกล่าวต่อพระศาสดากระมัง คิดรำพึงอยู่ดังนี้โดยมิใส่ใจถึงพระสุระเสียงของพระตถาคตได้ประทับยืนทอดพระเนตรหญิงสาวที่งดงามอยู่นั่นเอง

พระศาสดา ทรงทราบว่าพระนางมีจิตฟุ้งไปยังหญิงงามคนนั้น จึงทรงแสดงให้เห็นรูปหญิงสาวคนนั้นเปลี่ยนแปลงไปตามวัยตั้งแต่ปฐมวัยจนถึงให้เห็นเพียงโครงกระดูก

พระนางเขมา พอทอดพระเนตรเห็นหญิงงามนั้นแล้วก็คิดว่า ขนาดหญิงงามเห็นปานนี้ก็ยิ่งเสื่อมโทรมไปโดยครู่เดียวเท่านั้น รูปร่างนี้สังขารนี้หาสาระอะไรไม่ได้เลย ?

^{๑๒๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๕๙.-๑๖๖ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระศาสดา ทรงตรวจดูและทราบถึงวาระจิตของพระนางเขมานั้นแล้ว จึงตรัส
รุกเข้าไปยังความรู้สึกของนางทันทีว่า เขมา เธอคิดว่าในร่างกายนี้มีสาระมีหรือเปล่า ? เธอดู
รูปโน้นดี ไม่มีอะไรเลยเป็นแก่นสาร... และยังตรัสกับนางต่อไปอีกว่า เขมา สัตว์เหล่านี้เพราะ
มีราคะจึงยินดีกันอยู่ เพราะมีโทสะจึงเร่าร้อนกันอยู่ เพราะมีโมหะจึงหลงงงววยกันอยู่ จึงไม่
อาจเพื่อจะข้ามพ้นกระแสตัณหาของตนไปได้ ต้องข้องอยู่ในกระแสตัณหาที่นั่นนั่นเอง ครั้น
ตรัสเช่นนี้แล้ว ยังตรัสพระคาถาส้ำทับอีกว่า

สัตว์ผู้กำหนดแล้วด้วยราคะยอมตกไปสู่กระแสตัณหา
เหมือนแมงมุม ตกไปยังใยที่ตัวทำไว้เองฉะนั้น
ธีรชนทั้งหลาย ตัดกระแสตัณหาเมื่อนั้นแล้ว
เป็นผู้หมดห่วงใย ละเว้นทุกข์ ทั้งปวงไปได้^{๑๓๐}

ในเวลาจบเทศนา พระนางเขมา บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

ค) สอนให้เหมาะสมกับพื้นเพภูมิหลังของผู้เรียน เช่น

(๑) เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูปอื่นอีก (อีกเรื่องหนึ่ง)

ดำเนินความว่า มีพระภิกษุกลุ่มหนึ่ง เรียนกัมมัฏฐานจากสำนักพระศาสดาแล้ว
แม้จะพากเพียรพยายามอยู่ในป่า ก็ไม่บรรลุพระอรหัตได้ จึงคิดกันว่าเราจะเรียนกัมมัฏฐาน
ให้วิเศษยิ่งขึ้น (เพื่อจะบรรลุธรรมให้ได้) จึงพากันมุ่งไปยังสำนักพระศาสดาอีกครั้ง.

พระศาสดา ทรงพิจารณาว่ากัมมัฏฐานอะไรน่าจะเหมาะแก่ภิกษุเหล่านี้ ? ทรง
ทราบว่ ภิกษุเหล่านี้ ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เคยบำเพ็ญเพียรในเรื่อง
อนิจจลักษณะ (ลักษณะที่ไม่เที่ยงแท้) อยู่ถึงสองหมื่นปี เพราะฉะนั้น การแสดงอนิจจ
ลักษณะสัก ๑ คาถา น่าจะเหมาะแก่พวกเขา ทรงพิจารณาได้ดังนี้แล้วจึงตรัสกับภิกษุ
ทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งปวงในภพมีกามภพเป็นต้น ไม่ได้เป็นสภาพที่เที่ยงแท้
ถาวรเลย มีก็คือไม่มี... ตอนจบพระธรรมเทศนา พระภิกษุเหล่านั้นก็บรรลุธรรมสำเร็จเป็น
พระอรหันต์^{๑๓๑}

^{๑๓๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๒๘-๓๐ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๓๑} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๙๖-๙๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ในเวลาจบเทศนา ภิกษุเหล่านั้นบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ มหาชนได้รับ
ประโยชน์จากเทศนา

(๒) เรื่องสังฆวิหារิกของพระสารีบุตรเถระ

ดำเนินความว่า บุตรของนายช่างทองคนหนึ่ง หน่วยกำนรูปร่างหน้าตาดีเข้ามา
บวชเป็นพระภิกษุในสำนักของพระเถระ(พระสารีบุตร)พระเถระดำริว่าน่าจะสอนอสุภ
กัมมัฏฐานเพื่อจะได้ลดละหรือกำจัดราคะ แต่กัมมัฏฐานนั้นกลับไม่เหมาะไม่ถูกจริตสำหรับ
ท่าน ดังนั้น พระภิกษุนั้นจึงขอลาเพื่อเข้าไปปฏิบัติอยู่ป่าปฏิบัติอยู่เป็นเวลาถึง ๓ เดือน
ก็ไม่อาจทำให้จิตนิ่งสงบ จึงได้กลับมาขอคำปรึกษาจากพระอุปัชฌาย์คือพระสารีบุตรอีก
พระเถระก็ให้โอวาทสอนอธิบายถึงอสุภกัมมัฏฐานให้ละเอียดขึ้นไปอีก แต่ก็ไม่ได้ผลอะไร
ไม่ว่าพระสารีบุตรจะอธิบายพร้อมยกอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบ ก็ไม่สามารถหลุดละหรือ
กำจัดกิเลสได้ คราวนี้พระสารีบุตรจึงคิดขึ้นว่าตนคงจะแนะนำไม่ได้เกินวิสัยตัวเองต้องอาศัย
พระพุทธรูปองค์แนะนำ พระภิกษุศิษย์ของท่านก็มุ่งปฏิบัติอยู่ใช้ว่าจะมุ่งไม่ปฏิบัติ คงต้องพึ่งพา
พระพุทธรูปแล้ว

พระศาสดา...ทรงพิจารณาอยู่ว่า พระหนุ่มรูปนี้ มาจากสกุลไหนหนอ ? ทรง
ทราบว่าเป็นสกุลช่างทอง ก็ทรงพิจารณาถึงอดีตชาติในภพที่ล่วงแล้วถึง ๕๐๐ ชาติกระทั่ง
มาถึงที่มาเกิดในสกุลช่างทองแล้วทรงดำริว่าพระหนุ่มรูปนี้ เป็นช่างทองอยู่หลายภพหลาย
ชาติ หลอมแต่ทองมีสีสุกอย่างเดียว เพราะมีความคิดที่จะออกแบบรูปทรงทองคำเป็นรูป
ดอกกัณณิกาและดอกปทุม (ดอกบัว) เป็นต้น การให้อสุภปฏิบัติกัมมัฏฐานย่อมไม่เหมาะแก่
เธอ ต้องจัดการสอนเสียใหม่ ในที่สุดพระพุทธรูปองค์ก็ทรงแนะนำให้พระสารีบุตรให้กัมมัฏฐาน
ใหม่ โดยเป็นกรรมฐานที่ทำให้ไม่ลำบาก ให้กรรมฐานที่พอใจ ทรงส่งพระเถระไปแล้วก็ทรง
นิรมิตดอกปทุมทองประมาณเท่าจักรแล้วทรงทำให้เป็นเหมือนมีน้ำหยดที่ใบและกำน
แล้วได้ประทานให้แก่พระหนุ่มรูปนั้นพร้อมกับตรัสว่า เธอจงถือเอาดอกปทุมนี้ไปวางไว้ที่กอง
ทรายที่ท้ายวิหาร (วัด) แล้ว นั่งขัดสมาธิหน้าดอกบัวนั้น พร้อมกับบริกรรมว่า ‘โลहितกั
โลहितกั’ (สีแดง สีแดง) เมื่อภิกษุนั้นพร้อมดอกปทุมจากพระหัตถ์ของพระศาสดาเท่านั้น
จิตก็เลื่อมใส ท่านเดินไปยังท้ายวัด ก่อกองทรายแล้วก็เอากำนดอกปทุมเสียบไว้บนกองทราย
แล้วก็นั่งขัดสมาธิข้างหน้าดอกปทุมนั้น เริ่มบริกรรมว่า “โลहितกั โลहितกั” เมื่อบริกรรมไป

เรื่อย ๆ ก็สามารถระงับนิเวศน์ทั้งหลายได้ และสามารถบรรลุถึงฌานที่ ๑,๒,๓ และ ๔ ได้
สามารถทำให้เกิดขึ้นอย่างคล่องแคล่ว

พระพุทธองค์ทรงทราบพระหนุ่มรูปนั้นได้มานานแล้ว ก็ทรงพิจารณาต่อไปอีกว่า
ภิกษุนี้จะสามารถบรรลุคุณวิเศษขั้นสูงได้ด้วยตนเองหรือเปล่า ? ก็ทรงทราบว่าไม่สามารถจะ
ทำได้ พระพุทธองค์จึงทรงอธิษฐานให้ดอกบัวนั้นเหี่ยวต่อหน้าต่อตาพระรูปนั้นทันที ดอกบัว
นั้นได้เหี่ยวแห้งมีสีดำเหมือนคนเอามาไปขี้ขี้ยา พอเธอออกจากฌานก็เห็นถึงลักษณะการ
ของดอกบัว พลันจิตก็พิจารณาซึ่มซั่มไปถึงอนิจจังลักษณะว่า ทำไมหนอ ดอกบัวนี้ (แม้เป็น
เพียงดอกไม้) ยังร่วงโรยได้ สิ่งที่ไม่มีชีวิต (อนุปาทินนกกสังขาร) ยังชราร่วงโรยได้ คงไม่ต้อง
พูดถึงสิ่งมีชีวิต (อุปาทินนกกสังขาร) ที่จะต้องถูกชราครอบงำ พอท่านพิจารณาเห็นถึง
อนิจจังลักษณะดังนี้แล้ว ทุกขลักษณะและอนัตตลักษณะก็เป็นอันถ่องแท้และประจักษ์แก่
ท่านทันที...^{๑๓๒}

ในเวลาจบเทศนา ภิกษุนั้นบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

(๓) เรื่องปัจฉัจจคทา ยกพราหมณ์

ดำเนินความว่า พระศาสดา ทรงพิจารณาว่า พราหมณ์นี้เหมาะที่จะรับพระ
ธรรมเทศนาอะไรหนอ ? ทรงทราบว่า คน ๒ คนนี้ เมื่อครั้งสมัยของพระพุทธเจ้าพระนาม
ว่ากัสสปะ ได้ฟังธรรมเกี่ยวกับเรื่อง ‘นามรูป’ ดังนั้น ธรรมเทศนาเรื่องนามรูปก็น่าจะเหมาะ
แก่เธอ จึงตรัสว่า พราหมณ์ บุคคลผู้ไม่กำหนด ไม่ข้องติดอยู่ในนามรูป ชื่อว่าเป็นภิกษุ
ได้ตรัสพระคาถานี้สำหรับอีกว่า

ผู้ใด ไม่มีความยึดถือในนามรูปว่าเป็นของ ๆ เรา
โดยประการทั้งปวง อนึ่ง ผู้ใดไม่เศร้าโศก
เพราะนามรูปนั้นไม่มีอยู่ ผู้นั้นแล เราเรียกว่าภิกษุ.

๑๓๓

^{๑๓๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๑๒๒-๑๒๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๓๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๙๖-๙๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ในเวลาจบเทศนา พราหมณ์และนางพราหมณีทั้ง ๒ บรรลุอนุคามิ และมหาชน ได้รับประโยชน์จากเทศนา

๒.๔.๓ สอนโดยคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน

พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าอีกประการหนึ่ง คือ พระพุทธองค์จะทรงรอคอย จังหวะให้ผู้เรียนมีความพร้อมเสียก่อน เพราะถ้าพระองค์จะทรงสอนในขณะที่ผู้เรียนยังไม่พร้อมทั้งทางกายและจิตใจ การสอนของพระองค์ก็จะไม่ประสบผลสำเร็จ^{๑๓๔} ดังนั้น ก่อนทำการสอนพระองค์จะทรงพิจารณาอินทริยปริปากะ (ความสูงงอมแห่งอินทริย์)^{๑๓๕} ว่าถึงเวลาแล้วหรือยัง เช่น เรื่องนายันทโคบาล^{๑๓๖} เป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาต่อผู้เรียนที่พร้อมจะเรียนรู้ หรือตรัสรู้ตามเป็นสำคัญ แม้ว่าการสอนของพระพุทธองค์จะมีผู้ไม่พอใจบ้าง หรือบางครั้งผู้เรียนยังไม่พร้อมที่จะเรียนรู้ พระพุทธองค์ก็จะทรงรอเวลา รอโอกาส และเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเสมอ ซึ่งในภาษาธรรมมักใช้คำว่า ญาณปริปากะ (ความสูงงอมแห่งญาณหรือปัญญา หรือความพร้อมแห่งสติปัญญา)^{๑๓๗} หรือคำว่า อินทริยปักกะ (ความสูงงอมแห่งอินทริย์) เป็นต้น ดังนั้น เรื่องราวต่อไปนี้ จะแสดงตัวอย่างของการสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงสอนโดยคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียนที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ดังต่อไปนี้

ก) สอนโดยคำนึงถึงความแก่กล้าแห่งญาณของผู้เรียน เช่น

^{๑๓๔} พระมหาทวี มหาปัญญา, “การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในอัมมปัทฏฐกถา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๘๒

^{๑๓๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพฯ : บริษัทเพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๔๐.

*คำว่าอินทริย์ แปลว่า ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ได้แก่ อินทริย์ ๕ อย่าง (๑) สัทอินทริย์ [อินทริย์คือศรัทธา] (๒) วิริยอินทริย์ [อินทริย์คือวิริยะ] (๓) สตินทริย์ [อินทริย์คือสติ] (๔) สมานินทริย์ [อินทริย์คือสมาธิ] และ (๕) ปัญญินทริย์ [อินทริย์คือปัญญา] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๗๐.

^{๑๓๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๒๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๓๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๔๙ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

(๑) เรื่องพระนางสามาวดี

ดำเนินความว่า โดยปกติของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ เมื่อจะทรงแสดงธรรม จะไม่ทรงคำนึงถึงความอาฆาต(ใครอาฆาตใคร)แต่จะทรงแสดงธรรมเพราะเห็นว่าคนๆ นั้น จะสามารถบรรลุธรรมผลได้^{๑๓๘}

ในเวลาจบเทศนา พราหมณ์และนางพราหมณี บรรลุธรรมเป็นพระอนาคามี และได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์เวลาต่อมา

(๒) เรื่องนายหนันทโคบาล

ดำเนินความว่าพระศาสดาทรงรอดความแก่กล้าแห่งญาณของนายหนันทโคบาลอยู่ ไม่เสด็จไปจนกว่าความแก่กล้าแห่งญาณของเขาจะเพียบพร้อม วันหนึ่ง เมื่อทรงเห็นว่านายหนันทโคบาลมีความพร้อมแล้วจึงเสด็จไปพร้อมกับหมู่ภิกษุกลุ่มหนึ่งทรงแวะประทับที่ข้างทาง โคนต้นไม้ต้นหนึ่งซึ่งใกล้ที่อยู่ของเขา (กระทู้)...ในวันที่ ๗ หลังจากทีพระพุทธองค์ตรัสอนุโมทนาแล้ว ก็ตรัสอนุพัทพิกถาต่อไปตามลำดับจนจบธรรมเทศนา นายโคบาลชื่อนันทะ ก็บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระโสดาบัน ...^{๑๓๙}

ในเวลาจบเทศนา นายหนันทโคบาลบรรลุโสดาบัน

(๓) เรื่องพระวักกलिเถระ

ดำเนินความว่า พระวักกलिเถระ ซึ่งเป็นบุตรของพราหมณ์ในกรุงสาวัตถีได้พบกับพระพุทธองค์ครั้งแรกก็ติดใจในพระรูปของพระพุทธองค์ซึ่งมีมหาบุริสลักษณะงดงาม ยิ่งนัก จึงได้ตัดสินใจออกบวชเพื่อจะได้อยู่ใกล้พระพุทธเจ้า ซึ่งเมื่อบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้ว ท่านก็ไม่ได้สนใจใส่ใจที่จะบำเพ็ญสมณธรรม คอยแต่จะหาโอกาสเหลือบมอง และชื่นชมพุทธสิริระอย่างเดียว

^{๑๓๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๓๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๒๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระศาสดา ทรงทราบเหตุทั้งหมด และทรงขอให้ญาณของวัฏกสิแก่กล้าเสียก่อน ครั้นทรงทราบว่า บัดนี้ญาณของเธอถึงความแก่กล้าแล้ว จึงตรัสสอนว่า วัฏกสิเอ๋ย ประโยชน์อะไร ก็กับการเฝ้าดูรูปว่างสังขารอันเน่าเปื่อยนี้ วัฏกสิเอ๋ย ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้น (ชื่อว่า) เห็นเรา (ตถาคต) ผู้ใดเห็นเรา (ตถาคต) ผู้นั้น (ชื่อว่า) เห็นธรรม.

จากพระดำรัสนั้น ก็ยังไม่อาจทำให้พระวัฏกสิคลายความชอบ ความติดในการดู พุทธสรีระได้(ต่อมา) พระศาสดาทรงดำริว่า วัฏกสินี้ถ้าไม่ทำให้สลดสังขเวชเสียก่อนจะไม่รู้สึก และไม่รู้อรรถ พอลี้เข้าพรรษา จึงเสด็จไปยังเมืองราชคฤห์ ทันใดนั้น ก็ทรงเอยพระโกฎีสู้ขับไล่พระวัฏกสิว่า วัฏกสิ เธอจงไปเสียให้พ้น ด้วยพระดำรัสเพียงแค่นั้น ทำให้พระวัฏกสิสลดรันทดในจิตเป็นอย่างที่สุด ท่านคิดว่าพระศาสดาทรงขับไล่เราหรือนี่ ไม่อาจที่จะอยู่จนถึงวันออกพรรษาจึงคิดว่าจะมีชีวิตอยู่เพื่ออะไรไปกระโดดหน้าผาฆ่าตัวตายเสียดีกว่า ว่าแล้วก็เดินขึ้นไปบนยอดเขาศิขณภูฏ พระศาสดา (ซึ่งทรงรอคอยเวลานี้อยู่)ทรงทราบวัฏกสิเห็นอยู่ล้าระอาใจในชีวิตแล้ว ทรงทราบว่าถ้าไม่ไปปลอบโยนให้ใจเข้มแข็งและเห็นสัจธรรม เธอจะไม่สำเร็จมรรคผล จึงทรงเปล่งพระรัศมีไปแล้วแสดงพระองค์ต่อหน้าพระวัฏกสิ ทันใดที่พระวัฏกสิเห็นพระศาสดา ความเศร้าโศกทั้งหลายที่ท่วมทับใจอยู่ก็หายไปทันที^{๑๔๐}

ในเวลาจบเทศนา พระวัฏกสิบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย

ข) รोजังหะในการสอน เช่น

(๑) เรื่องบัณฑิตสามเณร

ดำเนินความว่า เข้าตรู่ของวันหนึ่ง พระพุทธองค์ได้เสวยภัตตอาหารแต่เช้า และเสด็จพุทธดำเนินไปยังพระวิหาร ทรงพิจารณาเห็นว่าจะมีสามเณรชื่อว่าบัณฑิต ได้ให้บาตรและจีวรแก่พระอุปัชฌาย์โดยตั้งใจว่าจะปฏิบัติธรรม ทรงพิจารณาดูว่าความตั้งใจของสามเณรจะสำเร็จสมประสงค์หรือไม่ ทรงทราบว่าเธอจะบรรลู่ถึงผล ๓ อย่างแล้ว จึงทรงพิจารณาต่อไปอีกว่าสามเณรจะบรรลู่ ถึงพระอรหันต์ผลและสำเร็จก่อนเวลาฉันอาหารด้วยซ้ำ แต่พระองค์ได้มีพระปริวิตกอยู่หน้อยหนึ่งว่า ถ้าอุปัชฌาย์ของเธอ คือ พระสารีบุตรรับนำ

^{๑๔๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๒๓-๑๒๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

อาหารมาให้สามเณรก่อนจะทำให้เสียการ จะเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุนิพพานของสามเณร พระพุทธรองค์ได้หาทางถ่วงเวลาโดยไปรออยู่ที่ซุ้มประตูและถามปัญหา ๔ ข้อกะพระสารีบุตร ในระหว่างสนทนาถามตอบปัญหานั้นก็เป็นเวลาที่สามเณรบรรลุพระอรหัตผลจนเป็นพระอรหันต์พอดี เมื่อทรงดำริได้ดังนี้แล้วก็จึงเสด็จออกจากพระวิหาร และทรงทำดั่งที่ดำริไว้ มีการสนทนาระหว่างพระพุทธรองค์กับพระสารีบุตรดังนี้ว่า

พระศาสดาตรัสถามพระสารีบุตรว่า“สารีบุตร เธอถืออะไรมา ?

พระเถระ. อาหาร พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. ชื่อว่าอาหาร ย่อมนำอะไรมา ? สารีบุตร.

พระเถระ. เวทนา พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. เวทนา ย่อมนำอะไรมา ? สารีบุตร.

พระเถระ. รูป พระเจ้าข้า.

พระศาสดา. รูป ย่อมนำอะไรมา ? สารีบุตร.

พระเถระ. ผัสสะ พระเจ้าข้า.

เมื่อพระเถระแก้ปัญหทั้ง ๔ ข้อเหล่านี้ครบและจบการสนทนา สามเณรบังเกิด ก็ได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิบัติสัมภีทาเป็นพระอรหันต์ก่อนเวลาฉันภัตตาหาร นั้นเอง^{๑๔๑}

(๒) เรื่องพระทวารุจิรียะเถระ

ดำเนินความว่า ขณะที่พระศาสดาได้ตรัสห้ามพระทวารุจิรียะเถระว่า พาหิยะ ยังไม่ถึงเวลา จะไปบิณฑบาต รอก่อน...ที่เป็นดังนี้ เพราะว่าพระพุทธรองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าท่านพาหิยะนี้ตั้งแต่เวลาที่เห็นพระองค์ ได้เกิดปีติอย่างแรงกล้า ไม่มีช่องที่จะรับฟังธรรมได้ ต้องให้ตั้งอยู่ในอุเบกขาวางเฉยเสียก่อนและรอให้ความกระวนกระวายระงับเสียก่อน อีกทั้งเดินทางไกลมาถึง ๑๒๐ โยชน์ภายในเวลาคืนเดียว เพราะฉะนั้น พระศาสดาจึงตรัสห้ามถึง ๒ ครั้ง แม้เขาจะอ่อนวอน เป็นครั้งที่ ๓ พระพุทธรองค์ก็ยังประทับยืนที่ถนนนั้นเอง พระองค์

^{๑๔๑} พ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๕๔-๕๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

จึงทรงแสดงธรรมให้เห็นสัจจะในเรื่องรูป จนกระทั่งท่านได้หมดกิเลสและบรรลุธรรมสำเร็จ เป็นพระอรหันต์ในที่สุด^{๑๔๒}

ในเวลาจบเทศนาท่านพาหิยะบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ (๓) เรื่องสุขสามเนร

ดำเนินความว่า สามเนรรูปหนึ่ง ชื่อว่าสามเนรสุขะ ได้รับความรู้เมื่อไปพบกับ คน ๓ อาชีพ ได้แก่ชาวนาที่กำลังทนต์น้ำเข้านา ช่างครที่กำลังตัดลูกศร และช่างไม้ที่กำลัง ตากไม้ตัดไม้ให้ตรง เป็นเหตุให้สามเนรได้ถูกคิดที่จะตัดจิตหรือทำจิตให้ตรง จึงเข้าไปนั่ง เจริญกรรมฐานภายในกุฏิ ในการนี้ได้รับความเอื้อเฟื้ออนุเคราะห์ในการปฏิบัติธรรมของ สามเนรจากคนทุกฝ่าย เช่นพระสารีบุตรทำหน้าที่หาอาหารบิณฑบาตมาให้ฉัน ทำวสัฏกะ ทำหน้าที่อารักขาอยู่ที่สายยูกฎี (กันคนจะเข้ามารบกวนการปฏิบัติธรรม) ทำวหาราชทั้ง ๔ ทำหน้าที่อารักขาอยู่บริเวณรอบๆ กุฏิ จันทเทพบุตรทำหน้าที่จุดธูปมณฑลพระจันทร์ไว้ สุริย เทพบุตรทำหน้าที่จุดธูปมณฑลพระอาทิตย์ไว้ไม่ให้ขึ้น แม้กระทั่งพระพุทธรูปองค์ก็ยังคงดูแล อยู่ที่ซุ้มประตูกุฏิที่สามเนรสุขปฏิบัติธรรม

ด้วยความร่วมมือของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหลายจึงทำให้สุขสามเนรได้รับความ สะดวกสบายในการเจริญกรรมฐาน จนได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด^{๑๔๓}

(๔) เรื่องพระอริมานิกภิกษุ

ดำเนินความว่า มีกลุ่มพระภิกษุ ๕๐๐ รูป เรียนพระกัมมัฏฐานจากพระพุทธองค์ แล้วก็พากันเข้าป่าไปปฏิบัติธรรมกันจนได้บรรลุฌาน ทว่าเข้าใจผิดคิดว่าตนได้สำเร็จเป็น พระอรหันต์แล้ว จึงได้เดินทางกลับมาเพื่อกราบทูลเรื่องนี้แด่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรง ทราบเรื่องทั้งหมด จึงยังไม่ทรงยินยอมให้พระภิกษุเหล่านั้นเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้าได้ตรัสให้ พระอานนท์แจ้งกับพระภิกษุเหล่านั้นให้พากันเดินทางไปพำนักอยู่ในป่าช้าฝั่ดิกก่อน

พระภิกษุเหล่านั้นไปอยู่ในป่าช้าฝั่ดิกตามพระพุทธดำรัส ได้เห็นซากศพของหญิง สาวคนหนึ่งที่เขาทิ้งไว้ที่ป่าช้าเพียง ๑-๒ วัน เมื่อเห็นดังนั้นความกำหนัดก็เกิดขึ้น จึงกำหนด

^{๑๔๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๔๘-๑๔๙ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๔๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๓๗-๑๔๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ได้ว่าพวกตนยังมีกิเลสอยู่ ไม่ได้หลุดพ้นเป็นพระอรหันต์อย่างที่พวกตนเข้าใจ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ได้ทรงเนรมิตพระกายทิพย์ไปปรากฏอยู่เบื้องหน้าพระเหล่านั้นแล้ว ตรัสสอน พอสอนจบพระเหล่านั้นก็บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๑๔๔}

๒.๔.๔ สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือกระทำด้วยตนเอง

พระพุทธเจ้าทรงสอนโดยให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติหรือเผชิญสถานการณ์ด้วยตนเองภายใต้หลักการหรือทฤษฎีที่ทรงสอนให้หรือแนะนำให้อย่างถูกต้อง เพื่อให้ผู้เรียนเรียนรู้ได้ดี เข้าใจได้ดีและลืมยาก สำเร็จง่ายกว่า เช่นพระจุฬินกเถระ^{๑๔๕} และนางกิสาโคตมี^{๑๔๖} เป็นต้น ดังนั้น ในเรื่องราวที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทต่อไปนี้ ล้วนเกี่ยวข้องกับพุทธวิธีการสอนโดยให้ผู้เรียนลงมือกระทำด้วยตนเอง ดังต่อไปนี้

ก) สอนโดยให้ผู้เรียนได้คิดใคร่ครวญก่อนลงมือกระทำ

(๑) เรื่องกุมภโมสก

ความว่านายกุมภโมสกเป็นลูกชายคนเดียวของเศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์ วันหนึ่ง ได้เกิดโรคห่าระบาดในบ้านของเขา ก่อนตายพ่อแม่ของเขาได้บอกขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ใต้ดินแก่นายกุมภโมสก หลังจากพ่อแม่ตายแล้ว นายกุมภโมสกก็เกรงว่าโจรจะปล้นหรือพระเจ้าแผ่นดินจะยึดทรัพย์มรดกไป จึงได้ปลอมตัวเป็นคนรับจ้างบอกเวลาให้กับชาวเมือง เขาทำงานอย่างขยันขันแข็ง แต่ความลับของเขาก็เปิดเผยขึ้นมาจากปากภรรยาของเขาว่า นายกุมภโมสก แท้ที่จริงคือทายาทคนเดียวของเศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์ที่ตายไป เมื่อความลับถูกเปิดเผย พระเจ้าพิมพิสาร จึงได้ให้คนขุดเอาทรัพย์ทั้งหมดขึ้นมา นับ และทรงแต่งตั้งให้นายกุมภโมสกเป็นเศรษฐีต่อจากพ่อของเขา ชาวการพบขุมทรัพย์ของนายกุมภโมสกก็ดังไปทั่วสารทิศ หลังจากนั้นพระเจ้าพิมพิสารก็ได้ทูลเรื่องทั้งหมดให้พระพุทธองค์ฟัง พระพุทธองค์จึงตรัสพระคาถาว่า

^{๑๔๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๕๖-๑๕๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๔๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๐ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๔๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๒๑๖-๒๒๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ยศยอมเจริญโดยยิ่ง แก่คนผู้มีความขยัน
มีสติ มีการทำงานสะอาด มีปกติใคร่ครวญแล้วจึงทำ
สำรวมแล้ว เลี้ยงชีพโดยธรรม และไม่ประมาท^{๑๔๗}

ในเวลาจบเทศนา กุมภโฆสก บรรลุโสดาบัน และมหาชนได้บรรลุโสดาบันเป็น
ต้น

ข) สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือกระทำด้วยตนเอง เช่น

(๑) เรื่องพระภิกษุสองสหาย

ดำเนินความว่า แม้ว่าคนจะกล่าวพระพุทธพจน์ที่มีประโยชน์มาก แต่กลับเป็นผู้
ประมาทและไม่ทำตามพระพุทธพจน์ที่ว่าดีมีประโยชน์นั้น เขาย่อมไม่ได้รับผล เหมือนคน
เลี้ยงโคต้อนโค นับโคทั้งหลายของคนอื่น ก็ยอมไม่มีส่วนดื่มรสน้ำนม (ปัญญาโครต) ฉะนั้น
ผิดกับคนที่กล่าวพระพุทธพจน์อันมีประโยชน์ แต่ไม่พูดมาก ทำมากปฏิบัติมาก ปฏิบัติเหมาะ
คนเช่นนี้สามารถจะละระอาะ โทสะ และโมหะได้ มีจิตหลุดพ้นจากกิเลส หมดความยึดถือใน
โลกนี้หรือในโลกหน้า ถือว่าเป็นผู้ได้รับผล (มีส่วนแห่งสามัญผล)^{๑๔๘}

ในเวลาจบเทศนา มหาชนได้บรรลุโสดาบันเป็นต้น

(๒) เรื่องพระจูฬปันถกเถระ

ดำเนินความว่า พระศาสดา ตรัสว่า จูฬปันถก เธอ นั้นได้ชื่อว่าบวชอยู่กับเรา
เมื่อถูกพี่ชายขบไล่ ทำไมจึงไม่มาหาเรา ? เขาละ อยากรับไปเป็นคฤหัสถ์อีกเลย ให้อยู่กับ
เรานี้แหละ พร้อมกันนั้น พระพุทธองค์ก็ได้เอาผ้าพระหัตถ์อันมีพื้นวิจิตรไปด้วยจักรลูปศรัษะ
ของจูฬปันถกแล้วพาไปนั่งที่หน้ามุขพระคันธกุฎี พร้อมกับประทานท่อนผ้าที่สะอาดผืนหนึ่ง
ที่ทรงบันดาลขึ้นมาด้วยฤทธิ์ และตรัสสั่งว่า จูฬปันถก ให้เธอหันหน้าไปทางทิศตะวันออก
แล้วลูบผ้าผืนนี้ พร้อมกับบริกรรมว่า ‘รโฆหรณํ รโฆหรณํ’ (ผ้าเช็ดธุลี) อยู่ที่นี่แหละ... ฝ่าย
พระจูฬปันถกนั่งแลดูพระอาทิตย์ พลังลูบผ้าผืนนั้น บริกรรมว่า “รโฆหรณํ รโฆหรณํ.” เมื่อ

^{๑๔๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๙๗-๑๐๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๔๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒๑๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ท่านลูบฝ่าฝั้นนั้นไปเรื่อยๆ ฝ่าที่ลูบอยู่ก็เริ่มเปื้อน จากสีที่ขาวก็เริ่มกลายเป็นสีดำ ทำให้คิดได้ว่าตอนแรก ฝ่าฝั้นนี้ขาวสะอาดแท้ๆ แต่พอนำมาลูบไปมา กลับกลายเป็นฝ่าอีกฝั้นหนึ่ง ไม่มีสีขาวแต่สกปรกปนเปื้อนเสียนี้ แล้ววกกลับมาพิจารณาถึงสังขารว่า สังขาร ทั้งหลาย ไม่เที่ยงหนอ ? คิดได้ดังนี้แล้วก็เริ่มเจริญวิปัสสนา พิจารณาความสิ้นความเสื่อมไปเรื่อยๆ จนได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์^{๑๔๙}

(๓) เรื่องฉัตตปาณินุบาสก

ดำเนินความว่า พระศาสดาได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า อานนท์ ธรรมดาธรรมที่เรา (ตถาคต) กล่าวแล้ว ย่อมไร้ผลแก่คนที่ไม่ฟัง ไม่เรียน ไม่ท่อง ไม่แสดงโดยเคารพ ประดุจว่าดอกไม้สมบุรณ์ด้วยสี (แต่) ไม่มีกลิ่น (หอม) ฉะนั้น แต่ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มากแก่คนที่ตั้งใจ เช่น ฟังโดยเคารพเป็นต้น^{๑๕๐}

ในเวลาจบเทศนา มหาชนได้บรรลุอุริยผลทั้งมีโสดาปัตติผล เป็นต้น

(๔) เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป

ดำเนินความว่า มีภิกษุสนทนากันถึงหนทางที่ตนเคยไปผ่านมา เช่นว่า หนทางไปบ้านโน้นเรียบดี บ้านโน้นขรุขระเป็นหลุมเป็นบ่อ หนทางไปบ้านโน้น เป็นกรวดหิน ดินทราย พระศาสดาทรงทราบว่ ภิกษุเหล่านั้นมีอุปนิสัยสมบัติที่จะบรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ จึงได้ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ทางที่พวกเธอพูดถึงนี้ เป็นทางภายนอก (ไม่ใช่สาระสำคัญ) แต่ผู้ที่เป็นพระภิกษุต้องเดินไปตามทางอุริยมรรคจึงเหมาะจะจึงควร (ด้วยว่า) เมื่อพระภิกษุทำอย่างนั้นได้ ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ และได้ทรงภาสิตพระคาถาเหล่านี้ไว้อีกว่า

พวกท่านพึงพยายามทำความเพียรเถิด

พระตถาคตทั้งหลายเป็นเพียงผู้ชี้บอกทางเท่านั้น

ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินตามทางนี้แล้ว

^{๑๔๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๗-๑๑๘ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^{๑๕๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๖๘ ฉบับมหาวิทยาลัย.

จักพ้นจากเครื่องพันธนาการของพญามาร.^{๑๕๑}

ในเวลาจบเทศนา ภิกษุเหล่านั้น บรรลุลุทธิธรรมเป็นพระอรหันต์

(๕) เรื่องพระเอกุทานเถระ

ดำเนินความว่า พระศาสดาได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เรียกผู้เรียนมากหรือพูดมากกว่า เป็นผู้ทรงธรรม แต่ตรงกันข้ามถ้าผู้ใดเรียนคาถาแม้คาถาเดียวแล้ว รู้แจ้งเข้าใจในสัจจะผู้นี้ชื่อว่า เป็นผู้ทรงธรรม... ส่วนผู้ใดฟังธรรมแม้นิดหน่อยแต่ใส่ใจในธรรมะ ให้ความสนใจเนื้อหา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ตน กำหนดรู้สัจจะมีทุกข์เป็นต้น ชื่อว่า ย่อมเห็นสัจจธรรม ๔ ด้วยนามกาย ผู้นั้นแล ชื่อว่า เป็นผู้ทรงธรรม.^{๑๕๒}

ในเวลาจบเทศนา มหาชนบรรลุลุทธิผลทั้งหลายมีโสดาปัตติผลเป็นต้น

ค) สอนโดยให้ผู้เรียนได้เผชิญสถานการณ์จริง เช่น

(๑) เรื่องนางกีสาคอตมี

ดำเนินความว่า นางกีสาคอตมีซึ่งเป็นสะใภ้ของเศรษฐีคนหนึ่งในเมืองสาวัตถีได้สูญเสียลูกชายในวัยที่กำลังหัดเดิน ซึ่งกำลังน่ารักน่าชัง นางยังเสียตายอาลัยรักลูกน้อย จึงไม่ยอมเผาศพของลูกชาย เพราะคิดว่าจะมีารักษาให้ฟื้นคืนชีพได้ จึงได้เที่ยวแสวงหายาวิเศษในที่ต่างๆ แต่หาเท่าใดก็ไม่พบ จนได้พบกับพระศาสดา เพราะมีคนแนะนำให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าๆ เป็น ผู้รู้และบอกชื่อยาได้

นางจึงได้ทูลถามว่า พระองค์ทรงทราบยาที่จะรักษาบุตรของหม่อมฉันหรือ ? พระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสตอบไปว่าเรารู้ นางกีสาคอตมีรับทูลถามโดยเร็วไวว่ายาอะไร ? พระเจ้าข้า

^{๑๕๑} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๙๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๕๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๗๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระศาสดาตรัสตอบไปว่า ก็เมล็ดพรรณผักกาดสักหยิบมือหนึ่ง นางก็สาโคตมี
ทูลต่อไปอีกว่า แล้วต้องไปหาที่ไหน พระพุทธเจ้าข้า พระศาสดาตรัสว่า บ้านหลังใดที่ไม่เคยมี
คนตาย เธอจงไปหาเมล็ดพรรณผักกาดที่บ้านหลังนั้น นางทูลรับว่า ได้ พระพุทธเจ้าข้า
แล้วถวายบังคมพระศาสดาไป พร้อมกับชวนอุ้มบุตรที่ตายใส่สะเอวเข้าไปตามบ้านต่างๆ ไป
ยืนที่ประตูเรือนหลังแรก ตะโกนถามว่า บ้านนี้มีเมล็ดพรรณผักกาด บ้างไหม ? เพราะว่ามัน
จะเป็นยารักษาลูกดิฉัน เมื่อคนเหล่านั้นนำเมล็ดพรรณผักกาดมาให้ ก็ถามต่อไปว่า บ้าน
หลังนี้ ไม่เคยมีคนตายหรือเปล่า เจ้าของบ้านก็รีบตอบทันทีว่า พุดเป็นเล่นไป แม่ คนตายสิ
มากกว่าคนเป็น นางก็สาโคตมีก็รีบคืนเมล็ดพรรณผักกาดให้ นางอุ้มลูกน้อยเที่ยวตระเวนขึ้น
บ้านโน้นลงบ้านนี้ แต่ก็ไม่มีบ้านหลังใดเลยที่จะไม่เคยมีคนตาย จนกระทั่งตกเย็น อ่อนล้าโรย
ราเต็มที เริ่มคิดได้ว่า อะไกรัณนี้ !! เราเข้าใจว่าลูกเราเท่านั้นที่ตาย แต่บ้านทุกหลังมีคนตาย
มาแล้ว และที่ตายนั้นมากกว่าที่เป็นเสียอีก เมื่อนางคิดอยู่อย่างนี้ หัวใจที่อ่อนด้วยความรัก
บุตรเริ่มแข็งแกร่งขึ้นและแล้วนางก็ค่อยๆ วางลูกชายที่ตายแล้วนั้นไว้ในป่าแล้วมุ่งตรงไปเข้า
เฝ้าพระพุทธเจ้า คราวนั้นพระพุทธองค์จึงได้ตรัสกับนางว่า ได้เมล็ดพรรณผักกาดมาแล้ว
หรือ? นางก็สาโคตมีกราบทูลด้วยเสียงเยือกเย็นว่า ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า เพราะว่าบ้านทุก
หลังนั้นมีคนเคยตายแล้วทั้งสิ้น คนตายมากกว่าคนเป็นเสียอีก เมื่อเห็นว่าเป็นโอกาสที่ดีแล้ว
พระพุทธองค์จึงทรงแสดงธรรมจนกระทั่งนางได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระโสดาบัน และได้
บวชเป็นพระภิกษุณีในเวลาต่อมา

วันหนึ่ง ขณะที่นางดูแลโรงอุโบสถ ตามประทีปอยู่นั้น ได้มองเห็นเปลวประทีป
ลุกโพล่งขึ้นและหวั่นไหว นางก็ได้ถือเป็นเรื่องน่าพิศวงว่ามนุษย์ก็เป็นเช่นนี้เหมือนกันเกิดขึ้น
และดับไปดังเปลวประทีปนี้ ผู้ถึงพระนิพพาน ไม่ปรากฏอย่างนั้น...^{๑๕๓}

ในเวลาจบเทศนา นางก็สาโคตมีก็ได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด

ง) สอนโดยให้ผู้เรียนเข้าใจตนเอง

(๑) เรื่องพระนั่งคลกฏเฐระ

^{๑๕๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๒๑๖-๒๒๒ ฉบับมหาหมากุมุฏราชวิทยาลัย.

ดำเนินความว่า มีชายยากจนคนหนึ่งมีอาชีพรับจ้างทั่วไป วันหนึ่งมีภิกษุรูปหนึ่ง ได้พบเขาระหว่างที่เขาจะไปรับจ้าง จึงชักชวนให้มาบวช เขาตัดสินใจบวช เมื่อบวชเสร็จแล้วได้เก็บเสื้อผ้าเก่าไว้ที่กิ่งไม้ใกล้วัด เมื่อบวชแล้วได้รับฉายาว่า “นังคลกุฎเระ” แต่หลังจากบวชได้ ๒-๓ วัน ท่านก็คิดอยากจะสึก จึงได้หนีออกไปที่โคนไม้ที่เก็บเสื้อผ้าเก่าเอาไว้ พอไปถึงโคนต้นไม้ นั้นแล้ว ก็ได้สติเตือนตนเองว่าช่างไม่รู้จะละอายใจเลยหนอเราอยากจะนุ่งห่มผ้าจีวรผืนเก่าๆ นี้แล้วสึกออกไปทำงานรับจ้างเขาเลี้ยงชีพอีกหรือ เมื่อสอนตัวเองอยู่นั้น ภาวะจิตก็เริ่มเห็นจริง เริ่มแจ่มใสคลายความอยากที่จะสึก แต่พอเวลาผ่านไปอีก ๒-๓ วัน ความคิดอยากจะสึกก็เกิดขึ้นอีก ก็สอนตัวเองดังเดิม และก็กลับใจได้คิดอีก จนเป็นที่สังเกตของพระภิกษุหลายรูป จึงได้เข้าไปถามว่า ท่านนังคลกุฎเระ ท่านไปที่โคนไม้ นั้นทำไม ท่านก็ตอบว่า ผมไปหาอาจารย์ ขอรับ ต่อมา ๒-๓ วันท่านนั้น ก็บรรลุอรหัตตผลจนเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ฝ่ายภิกษุทั้งหลายนี้ก็อยากจะทำท่านจึงพูดกับท่านว่า ท่านนังคลกุฎเระผู้หลักผู้ใหญ่ แหม...ตอนนี้อย่างที่เคยไปก็คงร้างแน่ ท่านคงไม่ไปหาอาจารย์อีกแล้วกระมัง (พูดเหน็บว่าเพราะเคยเห็นไปๆ มาๆ ที่ต้นไม้ที่เคยเก็บเสื้อผ้าไว้) ท่านก็เลยตอบว่า “ก็คงอย่างนั้น ขอรับ แต่ก่อนก็เลสพาให้เดินไป แต่บัดนี้ผมตัดกิเลสได้ใจไม่ข้องเกี่ยวอีก จึงไม่ไปที่นั่นอีกแล้ว ฝ่ายภิกษุทั้งหลายได้ฟังเช่นนั้นก็คิดว่าพูดไม่จริง เอาเรื่องการบรรลุธรรมขึ้นสูงมาล้อเล่นจึงได้พากันไปกราบทูล (ฟ้อง) ต่อพระพุทธเจ้า

พระศาสดา จึงตรัสบอกแก่ภิกษุพวกนั้นว่าท่านนังคลกุฎเระ เตือนตนสอนตนจนกระทั่งบรรลุธรรมแล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรมต่อไปจึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

เธอจงเตือนตนด้วยตน จงพิจารณาดูตนด้วยตน
ภิกษุเธอนั้นมีสติปกครองตนได้แล้วจักอยู่สบาย,
ตนแหละเป็นนาถะ (ที่พึ่ง) ของตน, ตนแหละ
เป็นคติของตน เพราะฉะนั้น เธอจงสงวนตน
ให้เหมือนอย่างพอดำม้าสงวนม้าตัวเจริญ
(อ้วนถ้วนสมบูรณ์ลักษณะดี) ฉะนั้น. ^{๑๕๔}

ในเวลาจบเทศนา มหาชนบรรลุอุรียผลทั้งหลายมีโสดาปัตติผลเป็นต้น

(๒) พระเถระผู้เจริญมรียกัมมัญฐาน

ความว่า พระเถระรูปหนึ่งได้เรียนทฤษฎีจากพระพุทธองค์แล้ว ได้ทูลลาออกไปปฏิบัติตามลำพังในป่า แต่ไม่ก็สามารถที่จะบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ จึงตั้งใจจะกลับมาทูลขอคำแนะนำจากพระพุทธองค์เพิ่มเติม ในขณะที่กำลังเดินทางกลับมานั้น ท่านได้เห็นพยับแดดปรากฏเหมือนมีรูปร่าง แต่เมื่อเดินเข้าไปใกล้ๆ พยับแดดก็หายไป ท่านจึงเปรียบเทียบพยับแดดนั้นว่า เหมือนกับร่างกายนี้ที่เกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา หลังจากนั้นท่านก็ได้ลงอาบน้ำแม่น้ำอจิรวดี ท่านก็สังเกตเห็นกลุ่มฟองน้ำที่เกิดจากคลื่นกระทบกันรวมตัวกันอยู่ชั่วขณะหนึ่งแล้วก็แตกสลายจึงได้คิดว่าแม้ร่างกายนี้ก็เหมือนกับฟองน้ำเหล่านั้น เพราะเกิดขึ้นแล้วก็แตกสลายไปเหมือนกัน พระพุทธองค์ทรงทราบจึงตรัสแนะนำเพิ่มเติมว่า เป็นความจริงนะท่าน ร่างกายนี้เกิดขึ้นแล้วก็ต้องแตกสลายไป เหมือนพยับแดดและฟองน้ำ

ในที่สุด ท่านก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภทา.^{๑๕๕}

๒.๔.๕ สอนโดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม

พระพุทธเจ้าทรงเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอน คือเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเสรี สามารถโต้ตอบได้ถ้ามีความเห็นไม่ตรงกัน แต่ต้องอยู่บนพื้นฐานเหตุผล พระพุทธเจ้าทรงให้อิสระภาพแก่ผู้เรียนทั้งที่เป็นรายบุคคลและเป็นกลุ่ม ได้แสดงความคิดเห็นและได้เลือกสิ่งที่ผู้เรียนสนใจ พระองค์ทรงยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง แต่มีเหตุผลสนับสนุน ทรงใช้การตอบปัญหาเพื่อให้ทั้งสองฝ่ายมีบทบาทร่วมกันในการแสวงหาความจริง เช่น ทรงสอนพระจักขุบาล^{๑๕๖} และทรงตอบปัญหาพระอานนท์^{๑๕๗} และดังตัวอย่างที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ต่อไปนี้

ก) สอนโดยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีเสรีภาพในการเลือกในสิ่งผู้เรียนสนใจ เช่น

^{๑๕๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๔-๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๕๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๙๒-๙๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๕๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๑๗-๑๑๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

(๑) เรื่อง จุลกาลมหากาล

ดำเนินความว่า หลังจากที่ท่านมหากาลได้อุปสมบทบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว ได้เข้าเฝ้าพระศาสดาทูลถามถึงฐานะในพระพุทธศาสนา และได้รับพุทธปฏิภาตรัสตอบว่ามี ๒ อย่าง แต่ก็ทูลต่อพระพุทธองค์ว่าตนนั้นบวชเมื่อแก่ คงไม่สามารถบำเพ็ญคณธรรมคือการเล่าเรียนศึกษาได้ คงจะมุ่งมั่นในฝ่ายวิปัสสนาธุระอย่างเดียว และทูลขอให้พระพุทธองค์ตรัสบอกโสณิกบุตรผู้เป็นแนวทางปฏิบัติ พอปฐมยามผ่านไปคนทั้งหลายหลับกันหมดแล้ว ก็มุ่งไปยังป่าช้า ครั้นล่วงปฐมยาม เมื่อชนนอนหลับหมดทุกคนแล้วไปสู่อุ้งป่าช้า เวลาฟ้าใกล้สว่าง คนยังไม่ทันลุกขึ้นจากที่นอน ท่านก็กลับมายังวัดตามเดิม พร้อมกับความสำเร็จคือการบรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด^{๑๕๘}

ข) สอนโดยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีอิสระในการถามปัญหา เช่น

(๑) เรื่องปัญหาของพระอานนท์

ดำเนินความว่า พระอานนท์ได้ทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้าถึงกลิ่นของดอกไม้ที่สามารถล่องลอยไปได้ทั้งในที่ทวนกระแสและตามกระแสลมว่ามีบ้างไหม พระศาสดาได้ตรัสตอบว่า ผู้หญิงหรือผู้ชายก็ดีที่ยึดพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤตินอกใจ งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัยที่เป็นบ่อเกิดแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ไม่มีความตระหนี่ มีการเสียสละแบ่งปัน ใครเดือดร้อนยินดีให้การช่วยเหลือ คนก็จะกล่าวสรรเสริญความดีชนิดนี้แหละคือคันธชาติ (กลิ่นหอม) มีกลิ่นหอมฟุ้งไปตามกระแสลมก็ได้ มีกลิ่นหอมฟุ้งทวนกระแสลมก็ได้ ทั้งมีกลิ่นหอมฟุ้งไปตามกระแสลมและทวนกระแสลมก็ได้^{๑๕๙}

ในเวลาจบเทศนา มหาชนบรรลุอริยมผลทั้งหลายมีโสดาปัตติผลเป็นต้น

(๒) เรื่องอนัตตปฏิจจกพราหมณ์

^{๑๕๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๙๒-๙๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๕๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๑๗-๑๑๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ดำเนินความว่า มีพราหมณ์นักเลงสะกาคคนหนึ่ง เกิดความสงสัยขึ้นว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงทราบสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างเดียวหรือไม่ หรือทรงทราบที่มีประโยชน์ด้วย ได้เข้าไปทูลถามความกังขาของตนต่อพระพักตร์พระพุทธองค์ และได้รับคำตอบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นทรงทราบทั้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ และสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ หลังจากนั้นก็ทูลขอให้พระพุทธองค์ตรัสบอกสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตน พระพุทธองค์ได้ตรัสเป็นคาถาแก่พราหมณ์นั้นว่า

การนอนตื่นสาย ความเกียจคร้าน ความดูร้าย
การผลัดวันประกันพรุ่ง การเดินทางแห่งคนเดียว
การเข้าไปเสพภรรยาของผู้อื่น พราหมณ์ ท่านจง
เสพกรรม ๖ อย่างนี้เถิด สิ่งที่มีประโยชน์
(ความฉิบหาย) จักมีแก่ท่าน

เมื่อจะสงเคราะห์พราหมณ์ จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

ผู้ที่ชนะตัวเองประเสริฐแท้ ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้
บุคคลชนะแล้ว ไม่ประเสริฐเลย (เพราะ) เมื่อ
บุรุษฝึกตนแล้ว ประพฤติดีรวมเป็นนิตย์ เทวดา
คนธรรพ์ มาร พร้อมทั้งพรหมจะไม่อาจทำให้แพ้
ได้เลย^{๑๖๐}

ในเวลาจบเทศนา มหาชนบรรลุลุทธิผลทั้งหลายมีโสดาปัตติผลเป็นต้น

ค) สอนโดยให้ผู้เรียนเรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น

(๑) เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้ชวนชวายเป็นปฐวีภิกษา

ความว่า ภิกษุชาวเมืองสาวัตถี ๕๐๐ รูป ได้สนทนากันถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ของเมืองต่างๆ ที่ตนเองเคยไปมาว่า หนทางจากหมู่บ้านโน้นไปสู่หมู่บ้านโน้นเสมอราบเรียบดี แต่หนทางอีกเส้นหนึ่งกลับไม่เสมอ เต็มไปด้วยเปือกตม กรวดหิน ขณะนั้นเองพระพุทธองค์

^{๑๖๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๖๔-๑๖๖ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ก็เสด็จมาร่วมสนทนาด้วยและตรัสว่า ภิภษุทั้งหลาย หนทางที่พวกเธอพูดถึงนั้นเป็นหนทางภายนอก พวกเธอควรจะพูดถึงหนทางภายในจะดีกว่า หลังจากสนทนาจบภิภษุ ๕๐๐ รูปนั้น ก็ได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา^{๑๖๑}

๒.๔.๖ สอนโดยให้ความสนใจผู้เรียนเป็นรายบุคคล

พระพุทธเจ้าทรงเอาใจใส่ผู้เรียนที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายบุคคลตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์^{๑๖๒} แม้ว่าผู้เรียนจะอยู่ใกล้หรือไกลพระองค์จะไม่ทรงคำนึงถึงเลย เพราะพระองค์ทรงคำนึงถึงประโยชน์ของผู้เรียนเท่านั้น เช่น เรื่องธิดานายช่างหูก^{๑๖๓} และอุบาสกคนใดคนหนึ่ง^{๑๖๔} พระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงผู้เรียนด้วยพระทัยใส่สนพระทัย ดังเรื่องราวที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทต่อไปนี้

(๑) เรื่องธิดานายช่างหูก

ดำเนินความว่า ขณะที่พระศาสดาประทับอยู่ในพระวิหารพระเชตวัน ได้ทรงตรวจดูสัตว์โลกเมื่อตอนใกล้รุ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นเด็กสาวคนหนึ่งเข้ามาปรากฏในข่ายพระญาณของพระองค์ ทรงทราบว่าเป็นเด็กสาวคนนี้เคยเจริญมรณสติมาแล้วถึง ๓ ปี ตั้งแต่วันที่ฟังธรรมเทศนาของเรา ตอนนี้นำจะไปในที่นั้นแล้ว ถ้ามปัญญา ๔ ข้อกับเธอๆ ก็จะได้รับนิพพานถึงชั้นโสดาบัน และคนอื่นๆ ก็จะได้รับประโยชน์ด้วย...

พระศาสดาทรงทราบเหตุการณ์แล้ว จึงเสด็จไปพร้อมด้วยภิภษุ ๕๐๐ รูป โดยเสด็จจากพระเชตวันวิหารไปยังเมืองอาฬวี ประชาชนชาวเมืองอาฬวี ได้พากันอังคาสพระศาสดาพร้อมด้วยหมู่ภิภษุสงฆ์ด้วยอาหารบิณฑบาต หลังฉันเสร็จพระพุทธองค์ก็ยังไม่ทรงอนุโมทนา ประทับนั่งโดยดำริว่าที่มาไกลถึง ๓๐ โยชน์ ก็เพราะเด็กสาวคนนั้น ถ้าเธอยังไม่มา

^{๑๖๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑-๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๐.

^{๑๖๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๖๓-๖๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๖๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๙๕-๑๙๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ก็จะยังไม่อนุโมทนา ส่วนเด็กสาวคนนั้น วันนั้นบิดาก็สั่งให้กรอถ่ายให้เสร็จ เพราะผ้าสาฎกที่ทออยู่ยังค้างไว้ไม่เสร็จเหลืออยู่ประมาณ ๑ คืบ ดังนั้น ขณะที่ชาวเมืองอาฬวีทั้งหลายกำลังอ้างคาสพระศาสดาและพระภิกษุ ๕๐๐ รูป เธอจึงไม่ได้มาร่วมทำบุญด้วย เพราะกำลังเร่งกรอหลอดเพื่อนำไปส่งให้บิดาที่โรงทอผ้า ขณะที่เด็กสาวคนนั้นเดินถือตระกร้าหลอดไปโรงทอ ก็ได้เดินผ่านบริเวณที่พระศาสดาประทับอยู่ เธอเดินพลางเหลือบมองไปยังพระพุทธรองค์พลาง ส่วนพระศาสดาก็ทรงชะเง้อทอดพระเนตรเด็กคนนั้นอยู่ เธอทราบบว่าพระพุทธรองค์ก็ทอดพระเนตรมายังตนเหมือนกัน จึงคิดว่า เอ..พระพุทธรองค์ประทับนั่งท่ามกลางมหาชนจำนวนมาก ทำไมยังทอดพระเนตรมายังตน สงสัยว่าพระพุทธรองค์จะมีเหตุอันใดอันหนึ่งกับเราเป็นแน่ นางจึงได้วางกระเช้าถ่ายหลอดแล้วได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธรองค์ และหลังจากนั้นก็มีการสนทนาปัญหา ถามตอบระหว่างพระพุทธรองค์กับเด็กสาวลูกของช่างทอผ้าดังนี้

พระศาสดาตรัสถามนางว่า กุมาริกา เธอ มาจากไหน?

กุมาริกาทูลว่า ไม่ทราบ พระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสถามว่า เธอ จะไปไหน ?

กุมาริกาทูลว่า ไม่ทราบ พระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสถามว่า เธอไม่ทราบหรือ ?

กุมาริกาทูลว่า ทราบ พระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสถามอีกว่า เธอ ทราบหรือ ?

กุมาริกาทูลว่า ไม่ทราบ พระเจ้าข้า.

หลังจากนั้นพระพุทธรองค์จึงได้ให้เด็กคนนั้นไขปัญหาต่างๆ ที่ตอบ นางกุมาริกาจึงกราบทูลไปตามลำดับว่า ที่ตรัสถามว่ามาจากไหน แล้วหม่อมฉันทูลไปว่าไม่ทราบ ก็เพราะพระองค์ย่อมทรงทราบดีว่าตนเป็นลูกสาวของช่างทอผ้า แต่ที่ตรัสถามนั้น ทรงหมายถึงว่ามาจากที่ไหน จึงมาเกิดในที่นี้ มิใช่หรือ หม่อมฉันนั้นย่อมไม่ทราบว่ามาจากที่ไหนจึงได้มาเกิดในที่นี้ (ตระกูลช่างทอผ้า) จึงทูลว่าไม่ทราบ ส่วนที่ตรัสถามว่าจะไปไหน แล้วหม่อมฉันทูลไปว่าไม่ทราบ ก็เพราะพระองค์ย่อมทรงทราบว่าหม่อมฉันจะถือกระเช้าถ่ายหลอดเดินไปยังโรงทอของช่างทอ แต่ที่ตรัสถามทรงหมายถึงว่าเมื่อไปจากโลกนี้แล้วจะเกิดในที่ไหน มิใช่หรือ หม่อมฉันไม่ทราบหรือว่าเมื่อตายจากโลกนี้แล้วจะไปเกิดในที่ไหน จึงทูลว่าไม่ทราบ ที่ตรัสถามว่าไม่ทราบหรือ แต่หม่อมฉันทูลว่าทราบ เพราะหม่อมฉันย่อมทราบภาวะคือความตาย

ของหม่อมฉันเท่านั้น คือหม่อมฉันทราบว่าต้องตายแน่นอน จึงทูลไปว่าทราบ แล้วที่ตรัสถามว่าทราบหรือ แต่หม่อมฉันทูลว่าไม่ทราบ เพราะหม่อมฉันยอมทราบว่าต้องตาย แต่ไม่ทราบว่าตายในเวลากลางคืน กลางวัน หรือเวลาเช้าเป็นต้น ในเวลานี้เวลานั้น จึงทูลไปว่าไม่ทราบ

พระศาสดา ประทานสาธุการแก่นางเป็นครั้งที่ ๔ ...ตรัสพระคาถานี้ว่า

สัตว์โลกนี้เป็นเหมือนคนบอด ในโลกนี้น้อยคน
จะเห็นแจ้งได้ น้อยคนจะไปในสวรรค์
เหมือนนกที่จะหลุดออกจากตาข่าย (ที่พรานดักไว้มีน้อย) ฉะนั้น.

ในเวลาจบเทศนา นางกุมาริกานั้น ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล...^{๑๖๕}

(๒) เรื่องมาร

ดำเนินความว่า พระศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยแห่งการบรรลุนิพพานขึ้นโศดาปัตติผลของเด็กหญิง ๕๐๐ คน จึงเสด็จเข้าไปอาศัยบ้านนั้นอยู่.^{๑๖๖}

ในเวลาจบเทศนา เด็กหญิง ๕๐๐ คน บรรลุโศดาปัตติ

(๓) เรื่องอุบาสกคนใดคนหนึ่ง

ดำเนินความว่า วันหนึ่งขณะที่พระศาสดาประทับนั่งในพระคันธกุฎีในพระเชตวัน ทรงตรวจดูสัตว์โลกตอนใกล้รุ่งของวันหนึ่งทอดพระเนตรเห็นคนยากจนคนหนึ่งในเมืองอาฬวี ทรงทราบว่าเขามีอุปนิสัยถึงพร้อมที่จะบรรลุนิพพานได้จึงได้เสด็จไปสู่เมืองอาฬวีพร้อมด้วย พระภิกษุ ๕๐๐ รูป

คนยากจนคนนั้นทราบว่า พระพุทธองค์เสด็จมาก็ตั้งใจจะไปฟังธรรม แต่ว่าในวันนั้น โคของเขาหายไปตัวหนึ่ง ดังนั้นจึงออกตามหาโคจนพบ เมื่อตื่นเช้าฝูงแล้ว จึงรีบไปฟังธรรม เพราะรีบไปกลัวไม่ได้ฟังธรรมจึงไม่ได้อาบน้ำและไม่ได้รับประทานอาหารก่อนไป

^{๑๖๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๖๓-๖๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๖๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๔๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระพุทธองค์ทรงทราบเหตุทั้งหมด ความรีบด่วนจนไม่ได้อาบน้ำและรับประทานอาหารเช้า ตรัสให้คนจัดอาหารให้เขารับประทานเสียก่อน หลังจากเขากินอาหารและบ้วนปาก หายเหนื่อยและจิตใจสงบเรียบร้อยแล้ว จึงตรัสอนุพุทธีกถาแสดงธรรมแก่เขา พอจบพระธรรมเทศนาเขาก็ได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นโสดาบัน

ภิกษุทั้งหลายที่ไปพร้อมกับพระศาสดา ต่างก็พากันตำหนิพระพุทธองค์ว่าทรงทำให้คนหมู่มาลำบากเพราะคนๆ เดียว ทรงเห็นแก่หน้า พระศาสดาตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ที่ต้องเดินทางไกลมาถึง ๓๐ โยชน์นี้ มาเพื่อประสงค์จะโปรดคนๆ นี้ เขาลุกขึ้นแต่เช้าตรู่แล้ว เทียวตามหาโคที่หายในป่าเลยมาที่หลังเขา และถ้าหากพระองค์แสดงธรรมขณะที่คนยังมีความหิว ก็จะได้มรรคผลอะไรจึงได้ทำเช่นนี้ และชื่อว่าโรคเช่นกับโรคคือความหิวไม่มี^{๑๖๗}

๒.๔.๗ สอนโดยเอาใจใส่ผู้เรียนที่มีปัญหาพิเศษ

พระพุทธเจ้าทรงให้การดูแลผู้เรียนมีความดี้อย่างสมบูรณ์ ทางกายภาพ หรือทางจิต เป็นผู้นำสงสารแต่ก็มีสิทธิ์จะได้รับโอกาสทางการศึกษาพัฒนาตนเช่นเดียวกับคนทั่วไป สอนด้วยวิธีที่เหมาะสมกับผู้เรียนแต่ละบุคคล กระทั่งผู้เรียนได้รับการฝึกฝนพัฒนาและได้รับผลสัมฤทธิ์ที่เหมาะสม เช่นทรงสอนพระจุฬินทระ^{๑๖๘} และทรงสอนนางปฎาจารา^{๑๖๙} เป็นต้น ดังเรื่องราวที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทต่อไปนี้

(๑) เรื่อง นางปฎาจารา

ดำเนินความว่า มีหญิงคนหนึ่งชื่อว่าปฎาจารา เป็นธิดาของเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถี อายุได้เพียง ๑๖ ปี ก็แอบได้เสียกับคนชายหนุ่มซึ่งเป็นคนใช้ในบ้านตน ด้วยความรักและกลัวความผิด ทั้งคู่จึงได้พากันหนีออกจากบ้านไปตั้งครอบครัวใหม่ในถิ่นทุรกันดาร ชีวิตของครอบครัวของนางนั้นมีลูก ๒ คน แต่นางต้องประสบการสูญเสียบุคคลสำคัญในชีวิตไปพร้อมๆ กัน คือสามีของนางตายเพราะถูกงูพิษกัดระหว่างทาง ลูกคนเล็กถูกเหยี่ยวเฉี่ยวไปกินตอนพักอยู่ที่แม่น้ำแห่งหนึ่ง ลูกคนโตจมน้ำต่อหน้าต่อตา มีหน้าซ้ำยังได้ทราบ

^{๑๖๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๙๕-๑๙๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๖๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๐ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๖๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๒๐๖-๒๑๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ข่าวร้ายว่าที่บ้านของพ่อแม่ในเมืองสาวัตถีถูกฟ้าผ่าเกิดไฟไหม้ตายหมดทั้งบ้าน นางเสียใจจนสติฟั่นเฟือนกลายเป็นคนบ้าทั้งผ่านุงผ่านุ่มเปลือยกายเดินไปมา แต่พระพุทธเจ้าทรงเห็นอุปนิสัยสมบัติที่จะบรรลุธรรมของนาง จึงปลอมให้นางได้สติแล้ว ประทานพระโอวาทให้นางบรรลุโสดาปัตติผลแล้วจึงทรงอนุญาตให้นางบรรพชาอุปสมบทในสำนักของนางภิกษุณี.

วันหนึ่ง ขณะที่นางกำลังเอามือน้ำล้างเท้า เทน้ำลง น้ำนั้นไหลไปหน่อยนิดหนึ่งแล้วก็ขาดสายขาดช่วง เทลงครั้งที่ ๒ น้ำที่นาเทลงได้ไหลไปไกลกว่าที่เทลงครั้งแรกครั้งที่ ๓ น้ำที่นางเทได้ไหลไปไกลแม้กว่าที่เทลงครั้งที่ ๒ นางเกิดฉุกคิดพิจารณาได้จึงถือเอาน้ำนั้นเป็นอารมณ์ในการปฏิบัติธรรม กำหนดเทียบกับวัยทั้ง ๓ ว่า คนเรานั้นตายตอนปฐมวัยก็มี เหมือนน้ำที่เทลงครั้งแรก ตายตอนมัชฌิมวัยก็มี เหมือนน้ำที่เราเทลงครั้งที่ ๒ และตายตอนปัจฉิมวัยก็มี เหมือนน้ำที่เราเทลงครั้งที่ ๓ พระศาสดาตรัสว่า ปฏาจาราเอ๋ย เป็นเช่นนั้นแหละ คนที่เห็นถึงสิ่งที่ดำรงอยู่ เพียงวันเดียวก็ดี ครู่เดียวก็ดี คือเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมแห่งปัจจุฉันต์ดีกว่าประเสริฐกว่าคนที่อยู่ถึง ๑๐๐ ปี แต่มองไม่เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมแห่งปัจจุฉันต์...^{๑๗๐}

ในเวลาจบเทศนานางปฏาจาราบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตาทั้งหลาย

จากการศึกษาวิเคราะห์ถึงหลักพุทธวิธีการสอนที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทที่นำเสนอตั้งกล่าวเบื้องต้นพบว่า พระพุทธองค์จะทรงคำนึงถึงองค์ประกอบต่างๆ ทั้งด้านความรู้ ความพร้อม อธิยาศัยสมบัติ จริตจริยา และพื้นเพภูมิหลัง ทรงนำวิธีการสอน การปรับประยุกต์ให้เหมาะสม ซึ่งถือว่าเป็นเทคนิคหรือกลยุทธ์ในการสอน หรือกล่าวได้ว่าการสอนของพระพุทธเจ้า มีลักษณะที่สำคัญอยู่ ๗ ประการ คือ

๑. สอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียน
๒. สอนโดยปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียน
๓. สอนโดยคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน
๔. สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือกระทำด้วยตนเอง
๕. สอนโดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม

^{๑๗๐} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔/๒๐๖-๒๑๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

๖. สอนโดยให้ความสนใจผู้เรียนเป็นรายบุคคล
๗. สอนโดยเอาใจใส่ผู้เรียนที่มีปัญหาพิเศษ

บทที่ ๓

กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ (Child-Centered)

ในบทนี้ผู้วิจัยศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยศึกษาถึงปรัชญาการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ แนวคิดของนักจิตวิทยาเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ทฤษฎีการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ และลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

๓.๑ ความเป็นมาของกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญเป็นที่คุ้นเคยของผู้อยู่ในวงการศึกษาโดยทั่วไป แต่ถ้าถามถึงความหมายแล้วจะพบว่ามีความแตกต่างกันออกไปตามสิ่งที่ ผู้ตอบเห็นว่าอะไรเป็นสิ่งสำคัญที่ควรเน้น บ้างก็ว่าเป็นการสอนที่เน้นให้ผู้เรียนเป็นผู้ปฏิบัติกิจกรรม บ้างก็ว่าเป็นการสอนที่ให้ผู้เรียนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น บ้างก็ว่าเป็นการสอนที่ให้ผู้เรียนได้เรียนตามความสนใจของตนหรือให้ผู้เรียนได้ทำกิจกรรมหลากหลาย เป็นต้น แนวคิดนี้มีที่มาจากแนวคิดทางการศึกษาของ จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ซึ่งเป็นต้นคิดในเรื่องของ “การเรียนรู้โดยการกระทำ” หรือ “Learning by doing” (Dewey, 1963)^๑ อันเป็นแนวคิดที่แพร่หลายและได้รับการยอมรับทั่วโลกมานานแล้ว การจัดการเรียนการสอนโดยให้ผู้เรียนเป็นผู้ลงมือปฏิบัติจัดกระทำนี้ นับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงบทบาทในการเรียนรู้ของผู้เรียนจากการเป็น “ผู้รับ” มาเป็น “ผู้เรียน” และเปลี่ยนบทบาทของครูจาก “ผู้สอน” หรือ “ผู้ถ่ายทอดข้อมูลความรู้” มาเป็น “ผู้จัดประสบการณ์การเรียนรู้” ให้ผู้เรียน ซึ่งการเปลี่ยนบทบาทนี้เท่ากับเป็นการเปลี่ยนจุดเน้นของการเรียนรู้ว่าอยู่ที่ผู้เรียน

^๑ วีระเดช เชื้อนาม, เจาะแก่น “Child-Centered” : การจัดการเรียนการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง คืออะไร, (online) Accessed 14 January 2004. Available from <http://web1.dara.ac.th/dara/comerteacher/page/childcentered.html/>

มากกว่าอยู่ที่ผู้สอน ดังนั้น ผู้เรียนจึงกลายเป็นศูนย์กลางของการเรียนการสอน เพราะบทบาทในการเรียนรู้ส่วนใหญ่จะอยู่ที่ตัวผู้เรียนเป็นสำคัญ

หลังจากแนวคิดดังกล่าวเกิดขึ้น ต่อมาได้มีผู้พัฒนาแนวคิดใหม่ๆ ขึ้นจำนวนมาก ซึ่งล้วนแต่สนับสนุนแนวคิดพื้นฐานของตัวอรรถังสัน แนวคิดใหม่ๆ เหล่านี้ต่างช่วยส่งเสริมแนวคิดหลักของตัวอรรถังสันให้สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงเป็นรูปธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น กว้างและหลากหลายยิ่งขึ้นน่าสนใจและได้ผลมากยิ่งขึ้น ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ คือ “การจัดการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ จึงไม่ใช่แนวทางหรือวิธีการสอน แต่น่าจะเป็นหลักการหรือแนวคิดในการสอนมากกว่า ซึ่งการที่จะนำแนวคิดไปสู่การปฏิบัติได้ครูก็ต้องแสวงหาแนวทางและวิธีการที่ชัดเจนมาใช้”^๒

๓.๒ ปรัชญาพื้นฐานของหลักการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

การเรียนการสอนหรือการศึกษาใดๆ ก็ตาม ย่อมมีปรัชญาการศึกษา ซึ่งนอกจากจะสะท้อนให้ทราบถึงความเป็นมาเป็นไปของการศึกษาดังกล่าวแล้ว ยังทราบถึงเจตนารมณ์หรือมโนคติของการศึกษาดังกล่าวอีกด้วย ดังนั้น การศึกษาถึงปรัชญาต่างๆ ดังต่อไปนี้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญในหัวข้อต่อไป

ในกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ได้มีปรัชญาที่เกี่ยวข้องหรือเรียกว่าเป็นที่มาของกระบวนการ ทั้งสิ้น ๓ ปรัชญา ได้แก่

๓.๒.๑ ปรัชญาพิพัฒน์นิยม (Progressivism)

ปรัชญาพิพัฒน์นิยมมีต้นกำเนิดมาจากปรัชญาแม่บทคือปรัชญา “Pragmatism” หรือปรัชญา “ปฏิบัตินิยม” ซึ่งได้รับแนวคิดมาจาก ชาลส์ เอส เพียซ (Charles S. Peirce) และได้รับการเผยแพร่ให้กว้างขวางขึ้น โดย วิลเลียม เจมส์ (William James) จนได้รับ

^๒ เรื่องเดียวกัน.

ความนิยมสูงสุดเมื่อ จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ได้นำแนวคิดนี้มาใช้ในการศึกษาและ
ในกระบวนการทางกฎหมาย”

นักปรัชญาพัฒนาพัฒนนี้นี้มองว่าการศึกษาจะต้องพัฒนาผู้เรียนทุกด้านทั้งด้าน
ร่างกาย อารมณ์ สังคม อารมณ์และสติปัญญา หรือสิ่งที่เรียนควรเป็นประโยชน์สัมพันธ์
สอดคล้องกับชีวิตประจำวันและสังคมของผู้เรียนให้มากที่สุดอีกทั้งส่งเสริมความเป็น
ประชาธิปไตยทั้งในและนอกห้องเรียน และส่งเสริมให้ผู้เรียนได้รู้จักตนเองและสังคมเพื่อ
ผู้เรียนจะได้ปรับตัวให้เข้ากับสังคมได้อย่างมีความสุข ไม่ว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร
ก็ตามผู้เรียนจะต้องรู้จักแก้ปัญหาได้

ครูในปรัชญาสาขานี้จะทำหน้าที่เตรียมแนะนำและให้คำปรึกษาเป็นหลักสำคัญ
โดยครูอาจจะเป็นผู้รู้ แต่ไม่ควรไปกำหนดหรือกะเกณฑ์ (Dictate) เพื่อให้เด็กทำตามอย่าง
ครูควรเป็นผู้สนับสนุนให้เด็กได้เรียนรู้เข้าใจและเห็นจริงด้วยตัวเอง

สำหรับผู้เรียนในปรัชญาสาขานี้ให้ความสำคัญกับผู้เรียนมาก เพราะถือว่าการ
เรียนรู้จะเกิดได้ดีก็ต่อเมื่อผู้เรียนได้ประสบการณ์ตรงหรือลงมือทำด้วยตนเอง (learning
by doing) และได้ทำงานร่วมกัน (Participation) เพื่อให้การเรียนการสอนตรงตามความ
ต้องการเหมาะสมกับความถนัดและความสามารถของผู้เรียนมากขึ้นในขณะเดียวกันก็อยู่กับ
คนอื่นได้มากขึ้นด้วย”

ในปรัชญาแม่บทที่เรียกว่า “ปรัชญาปฏิบัตินิยม” นั้นได้มุ่งเน้นถึงการ “ปฏิบัติ”
หรือ “การลงมือกระทำ” ซึ่งหลายคนอาจเข้าใจผิดว่า นักปรัชญากลุ่มนี้ไม่สนใจหรือไม่เห็น
ความสำคัญของการคิด กลับสนใจแต่การกระทำเป็นหลัก แต่ที่จริงแล้วความหมายของ
ปรัชญานี้ก็คือ “การนำความคิดให้ไปสู่การกระทำ” นักปรัชญากลุ่มนี้เห็นว่า ถ้าพึ่งแต่เพียง
การคิดไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต การดำรงชีวิตที่ดีต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการคิดที่ดีและ

^๓ ทิศนา ขัมมณี, ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มี
ประสิทธิภาพ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๖-๒๗.

^๔ วัฒนาพร ระวังทุกข์, “หลักการแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง” ใน การจัดประสบการณ์
การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย หน่วยงานนิเทศก์ กรมสามัญศึกษา
กระทรวงศึกษาธิการ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐-๑๑.

การกระทำที่เหมาะสม และเมื่อนักปรัชญาการศึกษาดีได้นำแนวคิดนี้ไปทดลอง และประยุกต์ใช้ในการศึกษา เขาจึงเสนอแนะการจัดการเรียนการสอนแบบใหม่ที่เน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากการลงมือทำ หรือที่เรียกกันว่า “learning by doing” ทั้งนี้เขาได้ทดลองให้เด็กเรียนรู้จากการกระทำในบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ โดยเด็กจะได้รับคามอิสระในการริเริ่มความคิดและลงมือทำตามความคิด ซึ่งเป็นแนวคิดที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางในการจัดการเรียนการสอน นอกจากนั้นดีวยังได้เน้นความสำคัญของประชาธิปไตย จริยธรรม ศาสนา และศิลปะอีกด้วย ดังนั้น หลักสูตรการศึกษาตามปรัชญาจึงเน้นการปลูกฝังการฝึกฝนอบรมในเรื่องดังกล่าวโดยการให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ (experience) และเรียนรู้จากการคิด การลงมือทำและการแก้ปัญหาด้วยตนเอง^๕

ดังนั้น ปรัชญาสาขานี้จึงเน้นที่การให้ผู้เรียนคิดเป็น ทำเป็น เพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาตนเองทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม อาชีพ และสติปัญญา

๓.๒.๒ ปรัชญาปฏิรูปนิยม (Reconstructionism)

จุดมุ่งหมายหลักของการศึกษาในแนวทางนี้คือการศึกษาจะต้องเป็นไปเพื่อการปรับปรุง พัฒนา และสร้างสรรค์สังคมใหม่ที่ดีและเหมาะสมกว่าเดิม

ครูในปรัชญาสาขานี้ จะต้องเป็นนักบุกเบิก เป็นนักแก้ปัญหา สนใจและใฝ่รู้ในเรื่องของสังคมและปัญหาสังคมอย่างกว้างขวางและเอาจริงเอาจัง ในขณะเดียวกันก็ต้องสนใจในวิชาการควบคู่กันไป ครูจะต้องมีทักษะในการรวบรวม สรุป และวิเคราะห์ปัญหาให้ผู้เรียนเห็นได้ ในขณะเดียวกันก็แนะนำให้ผู้เรียนศึกษาทำความเข้าใจในเรื่องของสังคมรอบตัวได้

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของครูในปรัชญานี้ คือ ครูต้องมีความเป็นประชาธิปไตย ไม่ใช่เป็นผู้รู้คนเดียวหรือเป็นผู้ชี้ทางแต่เพียงคนเดียว แต่ควรให้ทุกคนมีส่วนร่วม

^๕ ทิศนา ขัมมณี, ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ, หน้า ๒๖.

ร่วมกันคิดพิจารณาเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ และจะต้องเห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลง
แก้ไข

สำหรับผู้เรียนในปรัชญากลุ่มนี้แตกต่างไปจากปรัชญาพิพัฒนนิยมอยู่มาก คือ
ปรัชญากลุ่มนี้มุ่งให้ผู้เรียนเห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับตัวเองน้อยลง แต่ให้เห็นประโยชน์ของ
สังคมมากขึ้น โดยผู้เรียนจะได้รับการปลูกฝังให้ตระหนักในคุณค่าของสังคม เรียนรู้วิธีการ
ทำงานร่วมกับผู้อื่น เพื่อเป้าหมายในการแก้ปัญหาของสังคมในอนาคต ทั้งนี้ ผู้เรียนจะได้รับ
การฝึกฝนให้รู้จักเทคนิคและวิธีการต่างๆ ที่จะทำความเข้าใจและแก้ปัญหาของสังคมใน
แนวทางของประชาธิปไตย^๖

ดังนั้น ปรัชญาสาขานี้จึงเน้นการปลูกฝังให้ผู้เรียนเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่า
ประโยชน์ส่วนตัว และให้ผู้เรียนได้เรียนรู้วิธีการทำงานร่วมกับผู้อื่นภายใต้กรอบของความ
เป็นประชาธิปไตย

๓.๒.๓ ปรัชญาอัตถิภาวนิยม (Existentialism)

นักปรัชญาคนสำคัญของปรัชญานี้ คือ เคิร์กการ์ด (Kierkegaard) และ ซาร์ต
(Sartre) ปรัชญาอัตถิภาวนิยมให้ความสนใจที่ตัวบุคคลหรือความเป็นอยู่ หรือความมีอยู่
ของมนุษย์ที่มักจะถูกกละเลย ปรัชญาสาขานี้เชื่อว่า ความจริง (truth) เป็นเรื่องนามธรรม
ที่ไม่มีคำตอบสำเร็จรูปให้ (Stumpf, 1994 : 486) สาระความเป็นจริงก็คือความมีอยู่เป็นอยู่
ของมนุษย์ (existence) ซึ่งมนุษย์แต่ละคนจะต้องกำหนดหรือแสวงหาสาระสำคัญ (essence)
ด้วยตนเอง โดยการเผชิญสถานการณ์ ที่เรียกว่า “existential situation” ซึ่งบุคคลแต่ละคน
มีเสรีภาพที่จะเลือกและตัดสินใจด้วยตนเอง^๗

^๖ วัฒนาพร ระวังทุกข์, “หลักการแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง” ใน การจัดการประสบการณ์
การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา
กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า ๑๑.

^๗ ทิศนา แคมมณี, **ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มี
ประสิทธิภาพ**, หน้า ๒๗.

นักปรัชญาการศึกษาสาขานี้ เห็นว่าในสภาวะของโลกปัจจุบันนี้มีสรรพสิ่งหรือทางเลือกรวมมากมายเกินความสามารถที่มนุษย์จะเรียนรู้ศึกษาหรือหาประสบการณ์ได้ทั่วถึง ฉะนั้น มนุษย์ควรจะมีสิทธิหรือโอกาสที่จะเลือกเรียนหรือศึกษาสรรพสิ่งต่างๆ ด้วยตัวเอง มากกว่าที่จะให้ใครมาบ่อนหรือมอบให้

จากแนวคิดดังกล่าวแสดงถึงเป้าหมายของการศึกษาที่มุ่งเน้นหรือมุ่งมั่นที่จะพัฒนาคนให้มีอิสรภาพและมีความรับผิดชอบ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเปิดโอกาสหรือยอมให้ผู้เรียนมีสิทธิเสรีภาพที่จะเป็นผู้เลือกเอง ครูจึงเป็นเพียงผู้กระตุ้นส่งเสริมการเรียนรู้ ส่วนหลักสูตรจะเป็นเนื้อหาสาระที่ประกอบด้วยทุกสาขาวิชาเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เลือกเรียนตามความถนัดและความสนใจของตนเอง ด้วยเหตุนี้กระบวนการเรียนการสอนดังกล่าวจึงยึดหลักให้ผู้เรียนได้มีโอกาสรู้จักตนเองโดยมีครูเป็นผู้กระตุ้นและใช้คำถามนำไปสู่เป้าหมายที่ผู้เรียนแต่ละบุคคลต้องการ จึงเป็นการจัดการศึกษาที่เน้นให้ผู้เรียนมีความรับผิดชอบในหน้าที่ของตน^๔

เพราะฉะนั้น การจัดการศึกษาตามปรัชญา (Stumpf, 1994 : 481-490) จึงให้ความสำคัญกับการให้เสรีภาพแก่ผู้เรียนในการเรียนรู้ โดยให้ผู้เรียนเป็นตัวของตัวเองมากที่สุด และสนับสนุนส่งเสริมผู้เรียนในการค้นหาความหมายและสาระสำคัญของชีวิตของเขาเอง ผู้เรียนมีเสรีภาพในการเลือกสิ่งที่เรียนตามที่ตนต้องการ มีเสรีภาพในการเลือกตัดสินใจเมื่อเผชิญกับปัญหาและสถานการณ์ต่างๆ และรับผิดชอบในการตัดสินใจหรือการกระทำของตน เนื้อหาของหลักสูตรจึงเป็นลักษณะแบบบูรณาการ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ผู้เรียนมีความเข้าใจตนเองและเป็นตัวของตัวเอง เช่น ศิลปะ ปรัชญา การเขียน การอ่าน การละคร ฯลฯ รวมไปถึงการจัดการศึกษาที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนเป็นรายบุคคล^๕

๓.๓ ทฤษฎีการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับหลักการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

^๔ วัฒนาพร กระจับทุภักข์, “หลักการแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง” ใน การจัดการประสบการณ์การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า ๑๑-๑๒.

^๕ ทิศนา แหมมณี, ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ, หน้า ๒๗-๒๘.

ความหมายของทฤษฎีการเรียนรู้

ทฤษฎีการเรียนรู้ (Learning Theory) หมายถึงข้อความรู้ที่พรรณนา/อธิบาย/ทำนายปรากฏการณ์ต่างๆ เกี่ยวกับการเรียนรู้ ซึ่งได้รับการพิสูจน์ทดสอบตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ และได้รับการยอมรับว่าเชื่อถือได้ และสามารถนำไปนิรนัยเป็นหลักหรือกฎการเรียนรู้ย่อยๆ หรือนำไปใช้เป็นหลักในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียนได้ ทฤษฎีโดยทั่วไปมักประกอบด้วยหลักการย่อยๆ หลายหลักการ^{๑๑}

ทฤษฎีที่มีแนวคิดสอดคล้องกับหลักการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ มีดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ ทฤษฎีการสร้างความรู้ (Constructivism)

ทฤษฎีการสร้างความรู้เป็นทฤษฎีการเรียนรู้แนวใหม่ที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในปัจจุบัน นับว่าเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะทดแทนทัศนคติความรู้แบบเก่า ทฤษฎีนี้มีหลัก ๓ ประการ คือ

ประการที่หนึ่ง การเรียนรู้เป็นกระบวนการของการสร้างความรู้ มิใช่เป็นการซึมซับหรือการบันทึกข้อมูลที่เข้ามาเป็นส่วนๆ

ประการที่สอง การเรียนรู้ขึ้นอยู่กับความรู้เดิมซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดของการสร้างความรู้ใหม่

ประการที่สาม สถานการณ์หรือบริบทของการเรียนรู้เป็นสิ่งสำคัญของการสร้างความรู้

กลุ่มคอนสตรัคติวิสต์นี้ (Constructivists) ได้เน้นถึงองค์ความรู้ (knowledge) ในบุคคล กล่าวคือ เน้นในด้านโครงสร้างทางปัญญา (Cognitive Structure) ของบุคคลว่าเกิดจากความพยายามทางปัญญาของบุคคลนั้นในการจัดการกับโลกแห่งประสบการณ์ของตนเอง (Von Glaserfeld, 1991)

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๓.

อนึ่ง ในแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความรู้^{๑๑} ได้มีนักการศึกษาซึ่งเชื่อว่าความรู้เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นได้ด้วยตนเองจำแนกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ คือ

กลุ่มที่หนึ่ง กลุ่มการสร้างความรู้เชิงความคิด (Cognitive Constructivists)^{๑๑}

กลุ่มนี้เน้นว่าการสร้างความรู้เกิดจากปัจเจกบุคคล และการเรียนรู้เป็นกระบวนการเชิงพลวัต (dynamic process) ของการสร้าง การจัดระบบและการสร้างความรู้อย่างพิถีพิถัน

นักการศึกษาที่มีความเชื่อลักษณะนี้ ได้แก่ John Dewey (1938), Jean Piaget (1954) และ Von Glaserfeld (1984) ซึ่งมีทัศนะว่าการสร้างความรู้จะเกิดขึ้นในตัวผู้เรียน ต้องใช้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทางความคิดกับประสบการณ์ส่วนตนร่วมกัน ดังนั้นตามแนวคิดนี้ผู้สอนต้องยอมรับว่าการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ผู้เรียนจะต้องสร้างและลงมือปฏิบัติด้วยตนเองมากกว่าที่จะรับการถ่ายทอดจากครูแล้วจดจำแบบนกแก้วนกขุนทอง

กลุ่มที่สอง กลุ่มสร้างความรู้เชิงสังคม-วัฒนธรรม (Socio-cultural Constructivists)^{๑๒}

นักศึกษากลุ่มนี้มีทัศนะว่าการเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสังคมซึ่งครูและนักเรียนมีส่วนร่วมในการพูดคุยกันอย่างมีความหมายในลักษณะแลกเปลี่ยนกันด้วยบรรยากาศที่เป็นมิตร มีการปฏิสัมพันธ์ภายในห้องเรียน ซึ่งปฏิสัมพันธ์จะเป็นตัวเชื่อมโยงการเรียนรู้และการสอนให้ผสมผสานกันอย่างกลมกลืน ทั้งนี้ บุคคลที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมทางสังคมของผู้เรียนจะมีอิทธิพลต่อทัศนะและวิถีคิดของเขา ขณะที่ผู้ใหญ่ ภาษา และวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการเรียนรู้

อย่างไรก็ตาม กลุ่มสร้างความรู้ได้กล่าวถึงหลักการสร้างความรู้ไว้ ๔ ประการ ดังนี้

^{๑๑} วัฒนาพร ระงับทุกข์, “หลักการแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง” ใน การจัดการประสบการณ์การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า ๑๕-๑๖.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖-๑๗.

(๑) ผู้เรียนจะมีปฏิสัมพันธ์กับทุกสิ่งที่อยู่แวดล้อมตัวเขา จะพยายามค้นหาเพื่ออธิบายสิ่งต่างๆ รอบตัวเขานั้น โดยเขาจะสร้างแบบจำลองหรือสัญลักษณ์ของสิ่งต่างๆ ที่พบเห็นไว้ในความคิดเพื่อใช้อธิบายวัตถุ ปรากฏการณ์ และเหตุการณ์ต่างๆ ในสิ่งแวดล้อมรอบตัวนั้น บทบาทของครูจึงไม่ใช่ผู้ถ่ายทอดความรู้เข้าสู่ “ร่างกายที่ว่างเปล่า” แต่เป็นการช่วย ผู้เรียนสร้างและประกอบแบบจำลองทางความคิดให้สมบูรณ์แบบยิ่งขึ้น

(๒) ผู้เรียนทุกคนจะสร้างหรือร่วมสร้างสิ่งที่มีความหมายด้วยตนเอง

(๓) ผู้เรียนเป็นผู้รับผิดชอบการเรียนรู้ของตน ในขณะที่ครูจะเป็นผู้สนับสนุนและอำนวยความสะดวกการการเรียนรู้

(๔) ผู้เรียนจะสร้างสิ่งที่มีความหมายแลกเปลี่ยนกันจากการปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

๓.๓.๒ ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพ

ไพเราะ ทิพย์รัตน์ ได้คิดค้นทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพขึ้นเป็นครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๓๓ และต่อมา สุขุมณา พรหมบุญ ได้ปรับปรุงให้เหมาะสมและเพื่อให้เป็นที่จดจำได้ง่าย จึงเรียกทฤษฎีนี้ว่า “แวนปัญญา” โดยมีสาระสำคัญ ดังนี้

(๑) การเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพของมนุษย์คือ การเพิ่มพูนปัญญา ซึ่งเป็นขุมพลังของความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และยกระดับศักยภาพให้สูงยิ่งขึ้นไป

(๒) ปัญญาเกิดจากความคิดแบบกาย ความคิดแบบกายเกิดจากความรู้พื้นฐานและการลงมือปฏิบัติ การปฏิบัติต้องมีการฝึกทักษะพื้นฐานโดยผู้ฝึกจะต้องรู้จักคุณค่าที่แท้จริงและมีทัศนคติที่ถูกต้องในเรื่องที่ฝึก ดังนั้น องค์ประกอบ ๕ ประการที่นำไปสู่การเพิ่มพูนปัญญา ได้แก่

- ความรู้พื้นฐาน
- ทักษะพื้นฐาน
- ความคิดแบบกาย
- การแสดงออกหลากหลาย
- คุณค่าและทัศนคติที่แท้จริง

(๓) การพัฒนาปัญญา มิใช่กระบวนการที่มีขั้นตอนที่ตายตัว แต่เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันเป็นวงจรที่ย้อนกลับไปกลับมาได้ และแต่ละครั้งที่ถูกศรย้อนกลับไปทีจุดใด ระดับความสามารถของจุดนั้นก็เพิ่มสูงขึ้น

ดังนั้น สารสำคัญของทฤษฎีการสร้างความรู้จึงเน้นความเข้าใจองค์ประกอบแต่ละอย่าง และจัดกระบวนการให้มีครบทุกองค์ประกอบ โดยมีสมมติฐานเบื้องต้นว่ามนุษย์คือผู้มีศักยภาพในการเรียนรู้ มนุษย์คือผู้ฝึกได้และต้องได้รับการฝึก^{๑๓}

๓.๓.๓ ทฤษฎีพหุปัญญา

การ์ดเนอร์ นักจิตวิทยาชาวอเมริกันแห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “ปัญญา” หมายถึง “ความสามารถที่จะค้นหา, แก้ปัญหาและสร้างผลงานที่มีคุณค่า เป็นที่ยอมรับของสังคม”^{๑๔} ซึ่งเป็นความหมายที่เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปก็คือ ความสามารถ ความเก่ง หรือศักยภาพนั่นเอง

การ์ดเนอร์ ได้ค้นพบและเสนอความคิดว่า ปัญญาของคนเรานั้นมีอยู่ด้วยกัน ๘ ด้าน เรียกว่า พหุปัญญา (Multiple intelligence)^{๑๕} ซึ่งได้แก่

๑. ปัญญาด้านภาษา/การสื่อความ (Linguistic Intelligence) คือ ความสามารถในการใช้คำและภาษาทั้งในการพูดและเขียนอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การสร้างงานเขียนในลักษณะต่างๆ ทั้งร้อยแก้ว ร้อยกรอง และอื่นๆ การพูดโน้มน้าวใจให้คล้อยตาม การใช้ภาษาเพื่อการอธิบาย การใช้ภาษาเพื่อบอกเล่าประสบการณ์

๒. ปัญญาด้านการใช้เหตุผล ตรรกะและคณิตศาสตร์ (Logical-Mathematical Intelligence) คือความสามารถในการคิดอย่างสมเหตุสมผล การมองเห็นความสำคัญและความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ อย่างชัดเจน การคิดคำนวณ การทดสอบสมมติฐาน

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗

^{๑๔} อารี สัตมหงวี และ ชุษณีย์ อนุรุฑ์วงศ์. **พหุปัญญา**. (online) Accessed 14 January 2004. Available from http://www.thaigifted.org/general/Text_general/gT_20.htm.

^{๑๕} สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, **ก้าวสู่มาตรฐานการเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** : แนวคิด แนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข และเป็นพลังในการสร้างสรรค์โลกให้งดงาม, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑-๑๓.

๓. ปัญญาด้านดนตรีและท่วงทำนอง (Musical/Rhythmic Intelligence) คือความสามารถในการรับรู้เสียงดนตรี จังหวะท่วงทำนองความแตกต่างของเสียงที่ได้ยิน การแสดงออก การแยกเสียงดนตรี การแต่งเพลง การเข้าใจสีสันทันของดนตรี

๔. ปัญญาด้านการเคลื่อนไหวทางกาย (Bodily kinesthetic Intelligence) คือความสามารถในการใช้กล้ามเนื้อ ความสามารถในการทำงานหรือการประสานสัมพันธ์กันของอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย เพื่อการทำงานต่างๆ ได้อย่างคล่องแคล่วกลมกลื่น เช่น เล่นกีฬา ศัลยแพทย์ ช่างฝีมือ หรือมีความสามารถในการใช้ร่างกายในการแสดงออกถึงความรู้สึก เช่น นักแสดง นักเต้นรำ ความสัมพันธ์ระหว่างอวัยวะที่ต้องใช้เกี่ยวข้องกับการทรงตัว ความแข็งแรงทนทาน ความยืดหยุ่น และความเร็ว

๕. ปัญญาด้านการเห็นและมิติตำแหน่ง (Spatial Intelligence) คือความสามารถในการรับรู้เกี่ยวกับทิศทาง ตำแหน่ง รูปร่าง รูปทรง เส้น สี และมิติตำแหน่งของสิ่งต่างๆ

๖. ปัญญาด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (Interpersonal Intelligence) คือความสามารถในการรับรู้อารมณ์และความรู้สึกของบุคคลอื่น จากสิ่งที่เขาได้แสดงออกทั้งจากสีหน้า ท่าทาง และน้ำเสียง ยอมรับบุคคลและสามารถแสดงพฤติกรรมโต้ตอบได้อย่างเหมาะสม ตลอดจนเป็นความสามารถในการควบคุมอารมณ์ เมื่อประสบภาวะที่ไม่พอใจจนทำให้แสดงพฤติกรรมที่เหมาะสมราบรื่น

๗. ปัญญาด้านการรู้จักตนเอง (Intrapersonal Intelligence) คือความสามารถเกี่ยวกับการตระหนักรู้ในเรื่องต่างๆ ของตนเอง และมีความไวในความเปลี่ยนแปลงในภาวะต่างๆ ของตนเอง ทั้งอารมณ์ ความตั้งใจ แรงจูงใจ ความสามารถของตนเองในด้านต่างๆ และความสามารถในการนำข้อมูลเกี่ยวกับตนเองมาปรับใช้ในสถานการณ์ต่างๆ ทั้งการทำงาน ความขัดแย้ง การเล่น และการติดต่อกับบุคคลอื่น

๘. ปัญญาด้านการเข้าใจในธรรมชาติ (Naturalist Intelligence) เป็นความสามารถทางการรับรู้ และเข้าใจสภาพประกอบต่างๆ ในธรรมชาติทั้งความเป็นชีวิตและกายภาพสิ่งแวดล้อม โดยมีความสามารถในการมองเห็น ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ มีความเข้าใจในกฎเกณฑ์ หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้น ผู้เรียนที่มีความสามารถในลักษณะนี้เด่นจะเรียนรู้ได้ดีกับประสบการณ์ตรงในธรรมชาติ เรียนรู้จากของจริง เป็นต้น

เมื่อผู้เรียนแต่ละคนมีคุณลักษณะทางปัญญาหรือความสามารถทางสมองหลายด้าน แต่ละด้านมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันโดยเมื่อด้านใดได้รับการพัฒนาจะมีผลให้ด้านอื่นพัฒนาตามขึ้นได้ในการเริ่มต้นการพัฒนานั้น จึงควรเน้นพัฒนาความสามารถด้านเด่นๆ ของผู้เรียนก่อน ความสามารถด้านอื่นก็จะพัฒนาขึ้นได้

๓.๓.๔ ทฤษฎีการเรียนรู้อย่างมีความสุข

ทฤษฎีการเรียนรู้อย่างมีความสุข เป็นทฤษฎีที่ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กิตยวดี บุญเชื้อ เป็นหัวหน้าคณะผู้เชี่ยวชาญทำการพัฒนาขึ้น โดยมีจุดประสงค์จะหาวิธีเรียนแบบใหม่ที่ทำให้ผู้เรียนเรียนอย่างมีความสุขสนุกสนานทุกครั้งทุกชั่วโมง ผู้เรียนมาโรงเรียนด้วยความตื่นเต้นและมุ่งมั่น อยากรู้ในสิ่งที่ยังไม่รู้ อยากทำในสิ่งที่ยังไม่เคยทำ และอยากเป็นในสิ่งที่ยังไม่เคยเป็น ทฤษฎีนี้กล่าวถึงการเรียนที่มีความสุขว่ามีองค์ประกอบอยู่ ๖ ประการ คือ

๑. ผู้เรียนแต่ละคนได้รับการยอมรับว่าเป็นมนุษย์คนหนึ่งที่มีหัวใจและสมอง มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และมีสิทธิ์ที่จะได้รับการปฏิบัติจากผู้ใหญ่อย่างมนุษย์คนหนึ่ง

๒. ครูให้ความเมตตาจริงใจและอ่อนโยนต่อเด็กทุกคนโดยทั่วถึง ครูให้ความเอาใจใส่ทุกคนเท่าเทียมกัน มีความยุติธรรม สม่ำเสมอ อารมณ์มั่นคง สดชื่นแจ่มใส วางตนเป็นแบบอย่างที่ดี เสียสละและอดทน

๓. ผู้เรียนเกิดความรักและภูมิใจในตนเอง รู้จักปรับตัวได้ทุกที่ทุกเวลา เห็นคุณค่าของชีวิตและความเป็นมนุษย์ของตน ยอมรับจุดดีจุดด้อยของตนเอง รู้วิธีปรับตนเองให้อยู่ในสภาพแวดล้อมต่างๆ โดยไม่เสียสุขภาพจิต

๔. ผู้เรียนแต่ละคนมีโอกาสเลือกเรียนตามความถนัดและความสนใจ เพื่อจะได้ค้นหาความสามารถของตนเองที่ซ่อนเร้นรอการพัฒนา

๕. บทเรียนสนุก แปลกใหม่ จูงใจให้ติดตามและเข้าใจให้อยากค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมด้วยตนเองในสิ่งที่สนใจ การเรียนไม่ซีดจางจำกัดอยู่ภายในห้องเรียนการเรียนสัมพันธ์กับวิถีชีวิต

๖. สิ่งที่เราเรียนรู้สามารถนำไปใช้ได้ในชีวิตประจำวันเกิดประโยชน์ และมีความหมาย ต่อตัวเขา

การจัดการเรียนการสอนที่จะทำให้การเรียนรู้ดำเนินไปอย่างราบรื่น เกิดความสุขร่วมกันทั้งผู้เรียนและผู้สอน ควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑) บทเรียนเริ่มจากง่ายไปหายาก โดยคำนึงถึงวุฒิภาวะและความสามารถของผู้เรียนแต่ละวัย เนื้อหาวิชามีความต่อเนื่องและสัมพันธ์กับวิชาอื่นๆ

๒) วิธีเรียนสนุก ไม่น่าเบื่อ และตอบสนองความสนใจใคร่รู้ของผู้เรียน การนำเสนอบทเรียนเป็นธรรมชาติ ไม่ยัดเยียดหรือกดดัน

๓) ทุกขั้นตอนของการเรียนรู้มุ่งพัฒนาและส่งเสริมกระบวนการคิดในแนวต่างๆ รวมทั้งความคิดวิเคราะห์ ความคิดสร้างสรรค์ และความคิดเป็นระบบ

๔) มีกิจกรรมหลากหลาย สนุกชวนให้ผู้เรียนสนใจบทเรียน เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม

๕) แนวการเรียนรู้สัมพันธ์และสอดคล้องกับธรรมชาติ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนสัมผัสสรรพสิ่งรอบตัวโดยไม่จำกัดสถานที่ หรือเวลาในการเรียนรู้

๖) สื่อที่ใช้ประกอบการเรียน เร้าใจให้เกิดการเรียนรู้ เข้าใจตรงตามเป้าหมาย

๗) การประเมินผล เน้นพัฒนาการของผู้เรียนในภาพรวมมากกว่าผลเรียนทางวิชาการ และเปิดโอกาสให้ผู้เรียนประเมินตนเองด้วย^{๑๖}

๓.๓.๕ ทฤษฎีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

ทฤษฎีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเป็นทฤษฎีที่รองศาสตราจารย์ ดร. สุเมธนาพรหมบุญ เป็นหัวหน้าคณะผู้เชี่ยวชาญพัฒนาขึ้น จุดเน้นของการเรียนรู้ คือการให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมทางด้านจิตใจ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมช่วยให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับชีวิตจริง ได้รับการฝึกฝนทักษะต่างๆ การแสวงหาความรู้ การคิด การจัดการกับความรู้อย่างมีประสิทธิภาพ

^{๑๖} กิตติยวดี บุญซื่อ, “ทฤษฎีการเรียนรู้อย่างมีความสุข”, ใน แคทส์ รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย ชนาธิป พรกุล, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐-๓๒.

การแสดงออก การสร้างความรู้ใหม่และการทำงานกลุ่ม ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนา ให้เป็นคนเก่ง คนดี และมีความสุข

กระบวนการเรียนรู้ตัวอย่างที่นำมาเสนอมี ๓ วิธี คือ กระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ และการเรียนแบบสรรค์สร้างความรู้

๑. กระบวนการกลุ่ม (Group process) เป็นกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มผู้เรียน ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปมีปฏิสัมพันธ์กัน มีแรงจูงใจร่วมกันทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยที่สมาชิกกลุ่มมีอิทธิพลต่อกัน ในระยะแรกกระบวนการกลุ่มนำมาใช้ฝึกทักษะมนุษยสัมพันธ์ และพัฒนาบุคลิกภาพ ภายหลังมีการนำกระบวนการกลุ่มไปใช้ในการเรียนการสอนวิชาต่างๆ

หลักการสำคัญของกระบวนการกลุ่ม คือ ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางเรียนรู้ ผู้เรียนเรียนรู้จากกลุ่มมากที่สุด ผู้เรียนได้ค้นพบและสร้างสรรค์ความรู้ด้วยตนเอง โดยครูเป็นผู้จัดกระบวนการให้ผู้เรียนแสวงหาคำตอบ

กิจกรรมการเรียนการสอนที่ใช้กระบวนการกลุ่ม ได้แก่ เกม บทบาทสมมติ กรณีตัวอย่าง และการอภิปรายกลุ่ม

บทบาทของครูในการสอน มีดังนี้

- ๑) มีความเป็นกันเอง เห็นอกเห็นใจผู้เรียน
- ๒) พูดน้อย เป็นเพียงผู้ประสานงาน ไม่ชี้นำหรือโน้มน้ำหนักความคิดของผู้เรียน
- ๓) ให้กำลังใจ กระตุ้นให้ทำงานและแสดงออก
- ๔) สนับสนุนให้คิดวิเคราะห์ สรุปผล และประเมินผลการเรียนรู้

บทบาทของผู้เรียน มีดังนี้

- ๑) ลงมือทำกิจกรรม ทำความเข้าใจงานที่ทำ
- ๒) ช่วยเหลือและแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน
- ๓) รับผิดชอบต่อบทบาทหน้าที่ของตน

ขนาดของกลุ่มหรือจำนวนนักเรียนในกลุ่มขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอน เนื้อหาวิชา ความยาก-ง่ายของกิจกรรม และวัยของผู้เรียน

๒. การเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ (Cooperative learning) วิธีเรียนที่จัดสภาพแวดล้อมทางการเรียนให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม สมาชิกแต่ละคนในกลุ่มมีส่วนร่วมในการเรียนรู้และความสำเร็จของกลุ่มการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นแบ่งปันความรู้ให้กำลังใจกันและกัน

หลักการของการเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจคล้ายกับกระบวนการกลุ่ม แต่ต่างกันตรงที่การเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจจัดกลุ่มผู้เรียนให้คละกันทั้งด้านความรู้ ความสามารถ ความสนใจ ความถนัด เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนแต่ละคนนำศักยภาพของตนมาเสริมสร้างความสำเร็จของกลุ่ม โดยผู้เรียนช่วยเหลือกัน มีปฏิสัมพันธ์เชิงบวกไว้วางใจกันและยอมรับในบทบาทและผลงานของเพื่อน

เทคนิคการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ ได้แก่ การเล่าเรื่องรอบวง มุมสนทนา คู่ตรวจสอบ คู่คิด ปริศนาความคิด กลุ่มร่วมมือ การร่วมมือกันแข่งขันร่วมกัน คิด เป็นต้น

๓. การเรียนรู้แบบสรรค์สร้างความรู้ (Constructivism) เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ผู้เรียนต้องแสวงหาความรู้และสร้างความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง โดยนำความรู้ที่มีอยู่เชื่อมโยงกับความรู้ใหม่

บทบาทของครู คือ เป็นผู้อำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนสรรค์สร้างความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง ช่วยให้ผู้เรียนสร้างความคิดรวบยอดให้สมบูรณ์ ช่วยตรวจสอบความถูกต้องของความคิดรวบยอด และช่วยให้ผู้เรียนนำความรู้มาจัดทำแผนผังความคิด

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน มี ๕ ชั้น ดังนี้

๑) ปฐมนิเทศ ให้ผู้เรียนสร้างจุดมุ่งหมายและแรงจูงใจในการเรียน

๒) ทำความเข้าใจ ให้ผู้เรียนทำความเข้าใจบทเรียนโดยใช้กิจกรรมที่

หลากหลาย

๓) จัดโครงสร้างแนวความคิดใหม่ ให้ผู้เรียนนำเสนอความคิดให้กระจ่าง สร้างแนวคิดขึ้นใหม่แล้วประเมินแนวคิด

๔) นำแนวความคิดไปใช้ ให้ผู้เรียนนำแนวความคิดไปใช้ในสถานการณ์

ต่างๆ

๕) ทบทวนให้ผู้เรียนสะท้อนตนเองโดยเปรียบเทียบแนวคิดของตนในต้น
บทเรียนและท้ายบทเรียน^{๑๑}

๓.๓.๖ ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิด

การคิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น เป็นกระบวนการที่เป็นเครื่องมือสำคัญ
ในการเรียนรู้ที่ต้องการให้เกิดขึ้นในผู้เรียนทุกคน ดังนั้น การสอนกระบวนการดังกล่าวจึงเป็น
สิ่งจำเป็นที่ครูทุกคนจะต้องเข้าใจ และสามารถสอนให้เกิดผลได้

ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิด เป็นทฤษฎีที่รองศาสตราจารย์ ดร.
ทิสนา เขมมณี เป็นหัวหน้าคณะผู้เชี่ยวชาญจัดทำขึ้น โดยมีจุดประสงค์ให้เป็นแนวทาง
สำหรับครูนำไปใช้ฝึกผู้เรียนให้เกิดการพัฒนาคุณภาพในการคิด

คำที่เกี่ยวข้องกับการคิดแบ่งได้ ๓ กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ ๑ เป็นคำที่แสดงถึงพฤติกรรมซึ่งต้องใช้ความคิด ที่เห็นเป็นรูปธรรม
ค่อนข้างชัดเจน คำในกลุ่มนี้เรียกว่า ทักษะการคิด มี ๒ ระดับ คือ

๑) ทักษะการคิดพื้นฐาน แบ่งเป็น

(๑) ทักษะการสื่อความหมาย ได้แก่ การฟัง การจำ การอ่าน การรับรู้
การเก็บความรู้ การดึงความรู้ การจำได้ การใช้ความรู้ การอธิบาย การทำความเข้าใจ
การบรรยาย การพูด การเขียน การแสดงออก

(๒) ทักษะแกน ได้แก่ การสังเกต การสำรวจ การตั้งคำถาม การรวบรวม
ข้อมูล การจัดหมวดหมู่ การตีความ การเชื่อมโยง การใช้เหตุผล การระบุ การจำแนก
ความแตกต่าง การจัดลำดับ การเปรียบเทียบ การอ้างอิง การแปลความ การขยายความ
การสรุปความ

^{๑๑} สุมณฑา พรหมบุญ, “ทฤษฎีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมทฤษฎีการเรียนรู้อย่างมีความสุข”, ใน
แคทส์ รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย ชนาธิป
พรกุล, หน้า ๓๒-๓๕.

๒) ทักษะการคิดขั้นสูง ได้แก่ การนิยาม การผสมผสาน การสร้าง การปรับโครงสร้าง การหาความเชื่อพื้นฐาน การวิเคราะห์ การจัดระบบ การจัดโครงสร้าง การหาแบบแผน การทำนาย การตั้งสมมติฐาน การทดสอบสมมติฐาน การกำหนดเกณฑ์ การพิสูจน์ และการประยุกต์

กลุ่มที่ ๒ เป็นคำที่แสดงลักษณะของการคิดซึ่งไม่เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน ต้องอาศัยการตีความให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนอีกชั้นหนึ่ง คำกลุ่มนี้เรียกว่า ลักษณะการคิด เช่น คิดคล่อง คิดหลากหลาย คิดละเอียด คิดชัดเจน คิดอย่างมีเหตุผล คิดถูกทาง คิดกว้าง คิดลึกซึ้ง และคิดไกล

กลุ่มที่ ๓ เป็นคำที่แสดงถึงการดำเนินกิจกรรมการคิดอย่างเป็นลำดับขั้นตอน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกระบวนการคิดนั้นๆ ต้องอาศัยทักษะการคิดและลักษณะการคิดเป็นจำนวนมาก คำกลุ่มนี้เรียกว่า กระบวนการคิด เช่นกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณ กระบวนการ แก้ปัญหา และกระบวนการคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นต้น

คุณสมบัติที่เอื้ออำนวยต่อการคิด หรือลักษณะนิสัยที่ต้องสะสมมานาน คือ ความเป็นผู้มีใจกว้าง เป็นธรรมชาติ ใฝ่รู้ ใฝ่รู้ กระตือรือร้น ช่างวิเคราะห์และผสมผสาน ชยัน ต่อสู้ และอดทน และน่ารัก น่าคบ

สำหรับครูที่สนใจการสอนเพื่อพัฒนาการคิด สามารถจัดการเรียนการสอนได้ ๓ แบบ ดังนี้

๑. การสอนเพื่อพัฒนาการคิดโดยตรงโดยใช้โปรแกรม สื่อสำเร็จรูปหรือบทเรียน/กิจกรรมสำเร็จรูปที่มีผู้พัฒนาและจัดทำไว้แล้ว เช่น The Productive Thinking Program, The Ideal Problem Solver และ CoRT เป็นต้น

๒. การสอนเนื้อหาสาระต่างๆ โดยใช้รูปแบบหรือกระบวนการสอนที่เน้นกระบวนการคิด เช่น

๑) รูปแบบการสอนตามขั้นทั้ง ๔ ของอริยสัจ ของ สาโรช บัวศรี

๒) รูปแบบการสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการของสุมน อมรวิวัฒน์

๓) รูปแบบการสอนความคิด ค่านิยม จริยธรรม และทักษะ ของ โกวิท

ประवालพฤกษ์

๔) ทักษะกระบวนการ ของกรมวิชาการ

๕) กระบวนการวิทยาศาสตร์ ของ สสวท. เป็นต้น

๓. การสอนเนื้อหาสาระต่างๆ โดยพยายามส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาทักษะการคิด ลักษณะการคิด และกระบวนการคิดในกิจกรรมการเรียนการสอนเนื้อหาวิชาต่างๆ

การวัดความสามารถในการคิดมีหลายวิธี แยกได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑) การวัดของนักวัดกลุ่มจิตมิติ (Psychometric) เป็นการวัดความสามารถทางสมองหรือวัดเชาว์ปัญญา ภายหลังจึงมีการวัดผลสัมฤทธิ์ บุคลิกภาพ ความถนัด และความสามารถในการคิด การวัดความสามารถในการคิดมีแบบทดสอบ ๒ ลักษณะ คือ

(๑) แบบสอบมาตรฐานที่มีผู้สร้างไว้แล้ว เช่น New Jersey Test of Reasoning Skill, Test of Inquiry Skills, Logical Reasoning เป็นต้น

(๒) แบบสอบที่สร้างขึ้นใช้เอง ซึ่งผู้สร้างแบบสอบต้องมีความรอบรู้ในแนวคิดหรือทฤษฎีเกี่ยวกับการคิด สามารถกำหนดตัวชี้วัด และเขียนข้อความตามตัวชี้วัด

๒) การวัดจากปฏิบัติจริง (Authentic performance measurement) เป็นการวัดครอบคลุมทักษะการคิดซับซ้อนในการปฏิบัติงาน ความร่วมมือในการแก้ปัญหา และการประเมินตนเอง เทคนิคการวัดใช้การสังเกตสภาพงานที่ปฏิบัติ การเขียนเรียงความ การแก้ปัญหาในสถานการณ์คล้ายจริงและแฟ้มงาน (Portfolio)^{๑๔}

๓.๓.๗ ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสุนทรียภาพและลักษณะนิสัย: การฝึกฝนกาย วาจา ใจ

เด็กไทยต้องได้รับการศึกษาและการฝึกฝนให้พร้อมที่จะอยู่ในโลกที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เขาต้องมีสติและปัญญาที่จะพาตัวให้รอดจากความไม่ถูกต้อง เรียนรู้ที่จะปรับตัว ขณะเดียวกันก็ต้องขยัน อดทน อดออมและซื่อสัตย์ มีภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรม และรักษาคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย

^{๑๔} ทิศนา แหมมณี, “ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิด”, ใน แคทส์ รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย ชนาธิป พรกุล, หน้า ๓๕-๓๘.

ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสุนทรียภาพและลักษณะนิสัย : การฝึกฝนกาย วาจา และใจ เป็นทฤษฎีที่ศาสตราจารย์กิตติคุณ อ่ำไพ สุจริตกุล เป็นหัวหน้าคณะผู้เชี่ยวชาญ จัดทำขึ้นเพื่อพัฒนาลักษณะนิสัยเด็กไทย

เป้าหมายของการพัฒนาสังคมไทย คือ การสร้างความสมดุลระหว่างความมั่งคั่งทางวัตถุ ความเจริญของทางจิตใจ และความอาทรต่อธรรมชาติ เพื่อให้คนมีความสุข ครอบคลุมอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมสันติ และสิ่งแวดล้อมยั่งยืน

ลักษณะนิสัยเด็กไทยที่ต้องพัฒนามีดังต่อไปนี้

๑. การมีมารยาทและวิถีแห่งการปฏิบัติตนทางกาย วาจา ใจขั้นพื้นฐาน
๒. ความมีสติ สัมผัสัญญะเพื่อการครองตน ไม่ถลำไปสู่ความชั่ว
๓. ความมีคุณธรรมที่สำคัญ ได้แก่
 - ความมีวินัย รู้ค่าแห่งการมีระเบียบ
 - ความกล้าหาญ กล้าทำในสิ่งที่ถูกต้อง
 - ความกตัญญู รู้คุณบรรพชน รู้คุณคน รู้คุณธรรมชาติ
 - ความมีเมตตา รู้จักให้ ยินดีและเป็นสุขกับการให้
 - ความอดทน สู้งาน มีความมุ่งมั่นใฝ่ความสำเร็จ
 - ความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว
 - ความสามัคคี ประนีประนอม รักสันติ
 - ความขยันหมั่นเพียร ไม่หวังแต่จะหาทางลัดในชีวิตการทำงาน
 - ความเป็นตัวของตัวเอง มั่นใจในตนเอง และรู้จักพึ่งตนเอง
 - ความสันโดษรู้จักพอ ไม่ดิ้นรนแสวงหาจนลืมความเป็นมนุษย์
 - ความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่เป็นคนวางก้าม ชอบมีและใช้อำนาจ
๔. ความรักในเพื่อนมนุษย์
๕. ความรักในธรรมชาติ

การสร้างลักษณะนิสัยดังกล่าวต้องใช้กลยุทธ์การสอน ดังนี้

- ๑) เทคนิคการฝึกสติ และสมาธิแบบใหม่ ๆ ที่เข้าถึงรสนิยมของเด็ก
- ๒) การเรียนรู้ด้วยการเล่น การใช้เกม ละคร และกิจกรรมสนุกๆ ที่แฝงสาระและแง่คิดทางคุณธรรม จริยธรรม

๓) การเรียนรู้จากชีวิตจริงด้วยกิจกรรมชุมชน กรณีตัวอย่าง การได้วาที
๔) การแนะแนวด้วยครูทุกคนที่ทำการสอน
๕) การประเมินผลอย่างต่อเนื่อง ด้วยการเอาใจใส่เด็กเป็นรายบุคคล การพัฒนาสมุดรายงานลักษณะนิสัยที่ช่วยครูให้รายละเอียดเกี่ยวกับพฤติกรรมของเด็กสามารถป้องกันแก้ไขได้ถูกต้อง เหมาะสม และทันเวลา^{๑๕}

ทฤษฎีการเรียนรู้ทั้ง ๗ ทฤษฎีนี้นับได้ว่าเป็นแนวทางสำหรับนำไปจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญให้มีคุณภาพได้ หากครูคนใดสามารถนำทฤษฎีเหล่านี้ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดความชำนาญ ก็จะทำให้การเรียนการสอนมีประสิทธิภาพ คือทำให้ผู้เรียนเป็นคนเก่ง คนดี และมีความสุขนั่นเอง

๓.๔ แนวคิดด้านจิตวิทยาเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ ได้บัญญัติคำว่า “ผู้เรียนเป็นสำคัญ” ไว้ในหมวด ๔ มาตรา ๒๒ ความว่า “การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ”^{๑๖} คำดังกล่าวจึงถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายในวงการศึกษาแทนที่คำว่า “ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง” เพื่อเน้นย้ำให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องตระหนักถึงภารกิจในการจัดการเรียนรู้เพื่อประโยชน์สูงสุดที่จะเกิดขึ้นกับผู้เรียน

^{๑๕} ศาสตราจารย์กิตติคุณ อ่ำไพ สุจริตกุล, “ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสุนทรียภาพและลักษณะนิสัย : การฝึกฝนกาย วาจา ใจ”, ใน **แคทส์ รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย ชนาธิป พรกุล, หน้า ๓๒-๓๒.

^{๑๖} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสยามสปอร์ต ซินดิเคท จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕-๒๖.

แนวคิดในการจัดการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางนี้ โดยหลักการแล้ว มีที่มาจากปรัชญาและทฤษฎีของ จอห์น ดิวอี้^{๒๐} (John Dewey) กล่าวคือ ในส่วนของการเรียนการสอนที่ยึดครูเป็นศูนย์กลางนั้น ดิวอี้ ได้ชี้ให้เห็นว่ามาตรฐานต่างๆ เนื้อหาและวิธีสอนนั้นต่างถูกกำหนดโดยผู้สอน ทั้งนี้ผู้เรียนจะมีส่วนร่วมน้อยในการกำหนดกระบวนการและจุดมุ่งหมายของการเรียน และการเรียนการสอนมักเป็นการทำให้ผู้เรียนรู้สิ่งที่มีอยู่ในหนังสือและสิ่งที่อยู่ในใจของผู้สอน ซึ่งส่วนใหญ่ใช้วิธีส่งสารโดยการบอก สำหรับการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางนั้น ผู้สอนจะต้องวิเคราะห์ประสบการณ์ของผู้เรียน และกระตุ้นให้ผู้เรียนเรียนรู้ด้วยตนเอง ควบคุมตนเองได้ และมีความรับผิดชอบต่อตนเอง การเรียนรู้จะเกิดจากการที่ผู้เรียนมีประสบการณ์ตรง ในเรื่องนั้นๆ ซึ่งทักษะต่างๆ ไม่ได้เกิดจากการท่องจำ แต่เกิดขึ้นจากกิจกรรมต่างๆ ที่ผู้เรียนได้ปฏิบัติตามความสนใจและความต้องการของเขาโดยอาศัยความช่วยเหลือจากครู

นับว่า แนวความคิดทางด้านจิตวิทยาการเรียนรู้มีอิทธิพลต่อนักการศึกษาและครูผู้สอนในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้และการกำหนดยุทธศาสตร์การเรียนการสอน พร้อมกันนี้แนวคิดดังกล่าวยังสอดคล้องกับแนวคิดของนักจิตวิทยาคนอื่นๆ ดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ แนวคิดของกลุ่มพฤติกรรมนิยม (Behaviorism or S.R. Associationism)^{๒๑}

นักจิตวิทยาในกลุ่มนี้เชื่อว่าสิ่งแวดล้อมหรือประสบการณ์จะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม ซึ่งการเรียนรู้จะเกิดขึ้นเมื่อมีการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนอง การแสดงพฤติกรรมจะมีความถี่มากขึ้นหากได้รับการเสริมแรง

นักจิตวิทยาคนสำคัญของกลุ่มนี้คือ สกินเนอร์ (B.F. Skinner) ซึ่งเป็นเจ้าของทฤษฎี Operant Conditioning ได้เสนอแนะวิธีสอนโดยใช้เครื่องช่วยสอนและบทเรียน

^{๒๐} Michael J. Dunkin, (ed.), The International Encyclopedia of Teaching and Teacher Education, U.K. : Peramon Books Ltd., 1988. P. 327-335.

^{๒๑} วัฒนาพร ระงับทุกข์, “หลักการแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง” ใน การจัดการประสบการณ์การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย หน่วยงานนิเทศก์ กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า ๑๐-๑๑.

สำเร็จรูป เนื่องจากมีความเห็นว่าการจัดการศึกษาในปัจจุบันไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ กล่าวคือมักสนใจแต่ผลการเรียน แต่ไม่ได้คำนึงถึงวิธีการที่จะช่วยให้การเรียนประสบผล ดังนั้น บทเรียนสำเร็จรูปจะสามารถให้การเสริมแรงได้ทันท่วงที ทั้งนี้ นักเรียนสามารถทำงานได้ตามลำพัง รู้สึกเป็นอิสระ รู้จักการพึ่งตนเอง และมีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น

๓.๔.๒ แนวคิดของกลุ่มพุทธินิยม (Constructivism)^{๒๓}

นักจิตวิทยาในกลุ่มนี้สนใจเกี่ยวกับการคิดและการรับรู้ของคนโดยเห็นว่าคนทุกคนมีธรรมชาติภายในที่ใฝ่ใจใคร่รู้ใคร่เรียนเพื่อก่อให้เกิดสภาพที่สมดุล ดังนั้น การที่เด็กได้มีโอกาสเรียนตามความต้องการและความสนใจของตนจะเป็นสิ่งที่มีความหมายสำหรับเด็กมากกว่าการที่ครูหรือผู้อื่นเป็นผู้บอกให้

นักจิตวิทยาคนสำคัญในกลุ่มนี้ คือ บรูเนอร์ (Jerome S. Bruner) ซึ่งให้ความสนใจอย่างมากเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนแบบ “การค้นพบ” (Discovery) โดยนำลักษณะธรรมชาติของคนมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนซึ่งจะเน้นการใช้ “โครงสร้าง (Structure)” เพื่อช่วยให้ผู้เรียนมองเห็นกฎเกณฑ์หรือคำตอบที่ต้องการได้ ในการจัดการเรียนการสอนถ้าครูช่วยให้ผู้เรียนมองเห็น โครงสร้างของสิ่งที่เรียนจะช่วยให้จำสิ่งที่เรียนได้ดี สามารถทำความเข้าใจหลักเกณฑ์ต่างๆ ซึ่งจะนำไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ต่างๆ ได้อีกมากมายและเป็นการเตรียมตัวสำหรับการทำความเข้าใจในสิ่งที่ซับซ้อนมากขึ้น ฉะนั้น ครูจึงควรหยิบยกปัญหาให้นักเรียนค้นคว้าหาคำตอบ ซึ่งอาจจะเป็นการค้นคว้าตามลำพังหรืออภิปรายกลุ่ม การใช้คำถามกระตุ้นให้นักเรียนแก้ปัญหา นั้น ไม่เพียงแต่ที่นักเรียนจะได้รับการฝึกฝนให้มีทักษะในการแก้ปัญหาเท่านั้น ยังเป็นการช่วยให้เกิดความเชื่อมั่นในความสามารถของตนในการเรียนรู้ ซึ่งจะ使他กลายเป็นนักแก้ปัญหาต่อไปในอนาคต

๓.๔.๓ แนวคิดของกลุ่มมนุษยนิยม (Humanism)^{๒๔}

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

นักจิตวิทยาในกลุ่มนี้จะคำนึงถึงความเป็นคนของคน และมองธรรมชาติของมนุษย์ว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับความดีที่ติดตัวมาแต่กำเนิด (Good – active) มีอิสระ สามารถที่จะนำตนเองและพึ่งตนเองได้ มีความคิดสร้างสรรค์ที่จะทำประโยชน์ให้สังคม มีอิสระเสรีภาพในการเลือกทำสิ่งต่างๆ ที่จะไม่ทำให้ผู้ใดเดือดร้อน ซึ่งรวมทั้งตนเองด้วย ทั้งเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบ และเป็นผู้สร้างสรรค์สังคม

นักปรัชญาในกลุ่มนี้เสนอแนะว่า ในการจัดการเรียนการสอน ควรให้เด็กนักเรียนได้มีสมรรถภาพทั้ง ๓ ด้านพร้อมๆ กัน คือ ด้านความรู้ (Cognitive) ด้านอารมณ์ความรู้สึก (affective) และด้านทักษะ (psychomotor) ซึ่งหมายความว่า ครูควรฝึกให้ผู้เรียนรู้จักคิด รู้จักใช้เหตุผลมีความชื่นชมหรือมีเจตคติที่ดีต่อสิ่งที่เรียนและให้ผู้เรียนได้ลงมือกระทำกิจกรรมด้วยตนเอง

นักจิตวิทยาที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาของกลุ่มนี้ได้แก่

๑) มาสโลว์ (Abraham H. Maslow) ผู้ซึ่งกล่าวว่า “ถ้าให้อิสระภาพแก่เด็ก เด็กจะเลือกสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับตนเอง พ่อแม่และครูควรได้รับการกระตุ้นให้มีความไว้วางใจในตัวเด็ก และควรเปิดโอกาสและช่วยให้เด็กได้เจริญเติบโตต่อไป มิใช่ใช้วิธีควบคุมและจัดการชีวิตของเด็กทั้งหมด หรือว่าเข้าไปยุ่งเกี่ยว และพยายามปรับพฤติกรรมให้เป็นไปตามที่ผู้ใหญ่ต้องการ”^{๒๕}

๒) โรเจอร์ (Carl R. Rogers) กล่าวว่า การเรียนการสอนแบบ “ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง” (Child-Centered)^{๒๖} เป็นวิธีการส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความรับผิดชอบและมีส่วนร่วมเต็มที่ต่อการเรียนรู้ของตน ผู้เรียนแต่ละคนมีคุณค่าสมควรได้รับการเชื่อถือไว้วางใจ แนวทางนี้จึงเป็นแนวทาง ที่จะผลักดันผู้เรียนไปสู่การบรรลุศักยภาพของตน โดยส่งเสริมความคิดของผู้เรียนและอำนวยความสะดวกให้เขาได้พัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่

^{๒๕} ชาติ แจ่มนุช, การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว ๒๕๔๐), หน้า ๑๔.

^{๒๖} วัฒนาพร ระจับทุกข์, แผนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, (กรุงเทพฯ : ๒๕๔๒), หน้า ๔.

๓) โคมบ์ส (Arthur W. Combs) เชื่อว่าการที่แต่ละบุคคลรับรู้เกี่ยวกับตนเองเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งนำไปสู่หลักการสำคัญในการจัดการเรียนการสอน กล่าวคือ เป็นการช่วยให้เด็กพัฒนาความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเองในทางบวก นอกจากนี้เขายังให้ข้อคิดในการจัดการเรียนการสอนว่า “งานของครูนั้นมิใช่เป็นเพียงการตั้งข้อกำหนด การบั่นเด็ก การขู่ บังคับ การเยินยอ หรือการช่วยเหลือเด็ก แต่งานของครูควรเป็นไปในลักษณะผู้อำนวยการ สะดวกให้กับเด็ก กระตุ้นให้กำลังใจ ให้ความช่วยเหลือ เป็นผู้ร่วมคิด และเป็นเพื่อนกับเด็ก”

แนวความคิดของ Combs ที่เห็นว่าครูที่ดีควรมีลักษณะสำคัญ ๖ ประการดังต่อไปนี้

- ๑) เป็นผู้ที่มีความรู้ดี
- ๒) เป็นผู้ที่มีความไวต่อความรู้สึกของนักเรียน และเพื่อนร่วมงาน
- ๓) มีความศรัทธาและเชื่อว่าเด็กทุกคนมีความสามารถที่จะเรียนได้
- ๔) เป็นผู้ที่มีความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเองในทางบวก ซึ่งจะนำไปสู่ความรู้สึกนึกคิดในทางบวกให้กับผู้อื่นด้วย
- ๕) มีความเชื่อว่าจะสามารถช่วยเหลือเด็กทุกคนให้ทำดีที่สุดเท่าที่เขาจะทำได้
- ๖) รู้จักที่จะนำแนวความคิดจากหลายๆ ทฤษฎีมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน^{๒๗}

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าแนวคิดของนักจิตวิทยากลุ่มต่างๆ ต่างมุ่งเสนอการจัดการเรียนการสอนที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่ทั้งในด้านความรู้ อารมณ์ความรู้สึก และด้านทักษะการพัฒนาผู้เรียนตามความสามารถ ความถนัด และความสนใจ การเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีสิทธิและเสรีภาพที่จะ “เลือก” เรียนและการฝึกให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง รู้จักคิดวิเคราะห์ และแก้ปัญหา รวมถึงการลงมือ

^{๒๗} วัฒนาพร ระงับทุกข์, “หลักการแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง” ใน การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย หน่วยงานศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า ๑๔-๑๕.

ปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งแนวคิดต่างๆ ได้สอดคล้องสัมพันธ์กับการเน้นให้ผู้เรียนเป็นสำคัญ ทั้งสิ้น

๓.๕ กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญหรือเป็นศูนย์กลาง มีความหมาย หรือมีคำศัพท์ที่ให้กันมากมายไม่ว่าจะเป็นคำว่า Student-Centered Learning, Student-Centered Education, Child-Centered Education, Learner-Centered Education, Pupil-Centered Education หรือ Student-Centered Classroom Management เป็นต้น แต่ทั้งนี้ก็มีความหมายไปในทำนองเดียวกัน ดังจะเสนอในหัวข้อต่อไป

๓.๕.๑ ความหมาย “การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ”

การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ หมายถึง การเรียนโดยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ให้ผู้เรียนได้บอกความต้องการจากภายในหรือจากความรู้สึกที่ตัวเองอยากจะเรียนมากกว่าที่ผู้เรียนจะถูกสอน หมายความว่า ครูจะต้องสร้างสถานการณ์ขึ้นมาและให้ผู้เรียนเลือกว่าจะเรียนตรงไหน และความรู้สึกของผู้เรียนในการเรียนรู้ก็จะเกิดขึ้นว่าอยากรู้ อยากที่จะเรียน^{๒๔}

การจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ หมายถึง “การจัดการเรียนรู้ด้วยวิธีการที่หลากหลายสอดคล้องกับความถนัด ความสนใจ และความแตกต่างระหว่างบุคคล ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการกำหนดสาระที่จะเรียนรู้และปฏิบัติจริงจนค้นพบข้อความรู้และวิธีการปฏิบัติด้วยตนเองจากแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายและสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน”^{๒๕}

^{๒๔} สมจิตร์ คล้ายปั่น, “รายงานการศึกษามูลนิธิดำเนินงานตามโครงการพัฒนาการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยใช้กิจกรรมการอบรมที่เน้นกระบวนการ”, หน่วยศึกษานิเทศก์ : สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสิงห์บุรี, ๒๕๔๓, หน้า ๙ (อัดสำเนา).

^{๒๕} ณัฐวุฒิ กิจรุ่งเรือง, ผู้เรียนเป็นสำคัญและการเขียนแผนจัดการเรียนรู้ของครูมืออาชีพ, (กรุงเทพฯ : สถาพรบุ๊คส์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐.

การเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ หมายถึง “การเรียนการสอนที่ทำให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์สูงสุด ให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพในการคิดสร้างสรรค์ และปฏิบัติด้วยตนเองตามความสามารถ ความสนใจ และความถนัดของผู้เรียน ภายใต้การวางแผน การดูแล การแนะนำ และคำปรึกษาของครู ผู้เรียนต้องสามารถนำกระบวนการเรียนรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้”^{๑๐}

การเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ หมายถึง “การเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางต้องให้เขาเกิดกระบวนการคิดด้วย ถ้าทำกิจกรรมอะไรก็ตามแล้วไม่เกิดการคิดก็ไม่น่า

จะเป็นการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ”^{๑๑}

การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ คือ “การจัดโดยให้ผู้เรียนใช้กระบวนการสร้างความรู้ด้วยตนเอง และเน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้”^{๑๒}

การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง คือ วิธีการสำคัญที่สามารถสร้างและพัฒนา “ผู้เรียน” ให้เกิดคุณลักษณะต่างๆ ที่ต้องการในยุคโลกาภิวัตน์ เนื่องจากการจัดการเรียนการสอนที่ให้ความสำคัญกับผู้เรียน ส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักเรียนรู้ด้วยตนเอง เรียนในเรื่องที่สอดคล้องกับความสามารถและความต้องการของตนเอง และได้พัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่ ซึ่งแนวคิดการจัดการศึกษานี้เป็นแนวคิดที่มีรากฐานจากปรัชญาการศึกษาและทฤษฎีการเรียนรู้ต่างๆ ที่ได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องยาวนาน และ

^{๑๐}กนกวรรณ โกมลิตธิพงศ์, “พุทธวิธีการสอนกับการเรียนรู้แบบเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง”, **สารนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๖.

^{๑๑}สมจิตร์ คล้ายปั้น. “รายงานการศึกษาผลการดำเนินงานตามโครงการพัฒนาการเรียนการสอนที่ยึด ผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยใช้กิจกรรมการอบรมที่เน้นกระบวนการ”, หน้า ๑๐ (อัตสำเนา).

^{๑๒}พิมพ์พันธ์ เตชะคุปต์, **หัวใจของการปฏิรูปการศึกษา ตามแนว พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙.

เป็นแนวทางที่ได้รับการพิสูจน์ว่าสามารถพัฒนา ผู้เรียนให้มีคุณลักษณะที่ต้องการอย่าง
ได้ผล^{๓๓}

กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนสำคัญที่สุด หมายถึง “การกำหนดจุดหมาย
สาระกิจกรรม แหล่งเรียนรู้ สื่อการเรียน และการวัดประเมินผล ที่มุ่งพัฒนา “คน” และ
“ชีวิต” ให้เกิดประสบการณ์การเรียนรู้เต็มตามความสามารถ สอดคล้องกับความถนัด ความ
สนใจ และความต้องการของผู้เรียน”^{๓๔}

๓.๕.๒ ตัวบ่งชี้ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ^{๓๕}

ศูนย์พัฒนาคุณภาพการเรียนการสอน (พ.ค.ร.) สำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาแห่งชาติ ได้พัฒนาตัวบ่งชี้การเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญขึ้น โดย
กำหนดตัวบ่งชี้การเรียนการสอนของผู้เรียน ๙ ข้อ และตัวบ่งชี้การสอนของครู ๑๐ ข้อ เป็น
เครื่องตรวจสอบว่าเมื่อใดก็ตามที่เกิดการเรียนหรือการสอนตามตัวบ่งชี้เหล่านี้ เมื่อนั้นได้เกิด
การเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญแล้ว ดังนี้

๑) ตัวบ่งชี้การเรียนของผู้เรียน

(๑) สอนโดยให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ตรงสัมพันธ์กับธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม

(๒) สอนโดยให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติจนค้นพบความถนัดและวิธีการของตนเอง

(๓) สอนโดยให้ผู้เรียนทำกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกลุ่ม

(๔) สอนโดยให้ผู้เรียนได้ฝึกคิดอย่างหลากหลาย และสร้างสรรค์จินตนาการ
ตลอดจนได้แสดงออกอย่างชัดเจนและมีเหตุผล

(๕) สอนโดยให้การเสริมแรงให้ผู้เรียนค้นหาคำตอบ แก้ปัญหาทั้งด้วยตนเอง
และร่วมด้วยช่วยกัน

^{๓๓} วัฒนาพร ระงับทุกข์, แผนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, หน้า ๔.

^{๓๔} คณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้, “แนวคิด ความหมาย และแนวทางการจัดกระบวนการ
เรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนสำคัญที่สุด” ใน ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย
คณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, หน้า ๒๐.

^{๓๕} วัฒนาพร ระงับทุกข์, แผนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, หน้า ๘-๑๐.

(๖) สอนโดยให้ผู้เรียนได้ฝึกค้นคว้า รวบรวมข้อมูล และสร้างสรรค์ความรู้ด้วยตนเอง

(๗) สอนโดยให้ผู้เรียนได้เลือกทำกิจกรรมตามความสามารถ ความถนัดและความสนใจของตนเอง

(๘) สอนโดยให้ผู้เรียนฝึกตนเองให้มีวินัยและมีความรับผิดชอบในการทำงาน

(๙) สอนโดยให้ผู้เรียนฝึกประเมินปรับปรุงตนเองและยอมรับผู้อื่น ตลอดจนสนใจใฝ่หาความรู้อย่างต่อเนื่อง

๒) ตัวบ่งชี้การสอนของคุณ

(๑) ครูเตรียมการสอนทั้งเนื้อหาและวิธีการ

(๒) ครูจัดสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศที่ปลูกเร้า จูงใจ และเสริมแรงให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้

(๓) ครูเอาใจใส่นักเรียนเป็นรายบุคคล และแสดงความเมตตาผู้เรียนอย่างทั่วถึง

(๔) ครูจัดกิจกรรมและสถานการณ์ให้ผู้เรียนได้แสดงออกและคิดอย่างสร้างสรรค์

(๕) ครูส่งเสริมให้ผู้เรียนฝึกคิด ฝึกทำและฝึกปรับปรุงตนเอง

(๖) ครูส่งเสริมกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกลุ่ม พร้อมทั้งสังเกตส่วนตัว และปรับปรุงส่วนน้อยของผู้เรียน

(๗) ครูใช้สื่อการสอนเพื่อฝึกการคิด การแก้ปัญหา และการค้นพบความรู้

(๘) ครูใช้แหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายและเชื่อมโยงประสบการณ์กับชีวิตจริง

(๙) ครูฝึกฝนกิจกรรมรายสัปดาห์และวินัยตามวิถีวัฒนธรรมไทย

(๑๐) ครูสังเกตและประเมินพัฒนาการของผู้เรียนอย่างต่อเนื่อง

๓.๕.๓ กระบวนการที่เอื้อต่อกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

กระบวนการต่างๆ ที่จะนำมาใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนนั้นมีจำนวนมาก แต่การที่จะใช้กระบวนการใดให้เหมาะสมกับการสอนเรื่องใดนั้นครูผู้สอนเป็นผู้กำหนด

โดยการศึกษาจุดประสงค์การเรียนรู้ของกลุ่มประสบการณ์ที่จะสอน สาระสำคัญของเนื้อหา และจุดประสงค์การเรียนรู้จากคำอธิบายรายวิชา/กลุ่มประสบการณ์ ประกอบกับธรรมชาติของวิชา/กลุ่มประสบการณ์ ระดับชั้น และวัยของผู้เรียน แล้วพิจารณาว่าจะใช้กระบวนการใดจึงจะทำให้การเรียนการสอนบรรลุผล ตามจุดประสงค์ที่กำหนดได้อย่างมีประสิทธิภาพ กระบวนการต่างๆ ที่สามารถเลือกใช้ได้ เช่น

๑) กระบวนการสร้างความตระหนัก

๑.๑) สัมผัส

๑.๒) วิจารณ์

๑.๓) สรุป

๒) กระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณ

๒.๑) สัมผัส

๒.๒) อธิบาย

๒.๓) รับฟัง

๒.๔) เชื่อมโยงความสัมพันธ์

๒.๕) วิจารณ์

๒.๖) สรุป

๓) กระบวนการปฏิบัติ

๓.๑) สัมผัส รับรู้

๓.๒) ทำตามแบบ

๓.๓) ทำเองโดยไม่มีแบบ

๓.๔) ฝึกให้ชำนาญ

๔) กระบวนการเรียนภาษา

๔.๑) เข้าใจสัญลักษณ์

๔.๒) ผูกโยงเป็นความคิดรวบยอด

๔.๓) สื่อความหมายได้ทางอ่าน เขียน

๔.๔) วัดความสามารถจำ/เข้าใจ/นำไปใช้/วิเคราะห์/สังเคราะห์/ประเมินค่า

๕) กระบวนการกลุ่ม

๕.๑) กำหนดเป้าหมายของงานร่วมกัน

- ๕.๒) กำหนดงานและลำดับขั้นตอนร่วมกัน
 - ๕.๓) แบ่งงานและลำดับขั้นตอนร่วมกัน
 - ๕.๔) ลงมือปฏิบัติงานตามหน้าที่อย่างรับผิดชอบ
 - ๕.๕) รับฟังการชี้แนะและการวิเคราะห์จากผู้อื่น เพื่อปรับปรุงงาน
 - ๕.๖) ขึ้นชมในผลงานร่วมกัน
- ๖) กระบวนการคณิตศาสตร์
- ๖.๑) วางแผนขั้นตอน
 - ๖.๒) ปฏิบัติตามขั้นตอน
 - ๖.๓) ตรวจสอบคำตอบ
- ๗) กระบวนการแก้ปัญหา
- ๗.๑) สังเกต
 - ๗.๒) วิเคราะห์
 - ๗.๓) สร้างทางเลือก
 - ๗.๔) ประเมินทางเลือก
 - ๗.๕) สรุป
- ๘) กระบวนการสร้างความคิดรวบยอด
- ๘.๑) สังเกต
 - ๘.๒) จำแนกความแตกต่าง
 - ๘.๓) หาลักษณะร่วม
 - ๘.๔) ระบุชื่อความคิดรวบยอด
 - ๘.๕) ทดสอบและนำไปใช้
- ๙) กระบวนการสร้างเจตคติ
- ๙.๑) สังเกต
 - ๙.๒) วิเคราะห์
 - ๙.๓) สรุป
- ๑๐) กระบวนการวิทยาศาสตร์
- ๑๐.๑) สังเกต กำหนดปัญหา
 - ๑๐.๒) คาดคะเน ตั้งสมมติฐาน

- ๑๐.๓) รวบรวมข้อมูล
- ๑๐.๔) วิเคราะห์ข้อมูล
- ๑๐.๕) สรุปผล
- ๑๑) กระบวนการสร้างค่านิยม
 - ๑๑.๑) สังเกต
 - ๑๑.๒) ประเมินเชิงเหตุผล
 - ๑๑.๓) กำหนดค่านิยม
 - ๑๑.๔) วางแผนปฏิบัติ
 - ๑๑.๕) ปฏิบัติด้วยความชื่นชม^{๓๖}

๓.๕.๔ ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

กระบวนการเรียนรู้เป็นแนวคิดใหม่เป็นแนวคิดพื้นฐานของกระบวนการเรียนการสอน ฉะนั้น “แก่นแท้ของการเรียนการสอน คือ การเรียนรู้ของผู้เรียน”^{๓๗} การเรียนรู้ทำให้เกิดสาระที่สมดุลในด้านความรู้ความคิดความสามารถและความดี การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่มีได้ทุกกาลเทศะและตลอดชีวิต ซึ่งเกิดขึ้นจากศรัทธา การสัมผัส และการสัมพันธ์

^{๓๖} สมจิตร์ คัล้ายปั้น, การเขียนแผนการสอนที่เน้นกระบวนการ, เอกสารลำดับที่ ๑๙/๒๕๓๙, (หน่วยศึกษานิเทศก์ : สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสิงห์บุรี, ๒๕๓๙), หน้า ๓-๖.

^{๓๗} กนกวรรณ โกมลิตพิงศ์, “พุทธวิธีการสอนกับการเรียนรู้แบบเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง”, สารนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๒๖.

สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติได้สรุปกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญว่า เป็นกิจกรรมที่จัดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ใน ๕ ลักษณะ ต่อไปนี้ คือ^{๓๘}

๑. เรียนรู้อย่างมีความสุข
๒. เรียนรู้แบบองค์รวม
๓. เรียนรู้จากการคิด การปฏิบัติจริง และการสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง
๔. เรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น
๕. เรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง

๑. การเรียนรู้อย่างมีความสุข

การเรียนรู้อย่างมีความสุข เป็นสภาพของการจัดการเรียนการสอนในบรรยากาศที่ผ่อนคลายเป็นอิสระ ยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล ความหลากหลายในวิธีการเรียนรู้ของผู้เรียนและเปิดโอกาสให้ผู้เรียนพัฒนาตนเองให้เต็มตามศักยภาพ การจัดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างมีความสุข จะทำให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาอย่างรอบด้านและรักการเรียนรู้ อันจะส่งผลต่อการเห็นความสำคัญของการเรียนรู้ และเรียนรู้สิ่งต่างๆ ตลอดชีวิต... กิจกรรมที่ก่อให้เกิดความสุขต้องมีอิสระในการคิดไม่มีกฎเกณฑ์ที่เคร่งครัดตายตัว^{๓๙} และผู้เรียนได้เรียนรู้ภายใต้บรรยากาศ ดังนี้

- ๑) ผู้เรียนได้รับการยอมรับว่าเป็นมนุษย์ที่มีหัวใจและสมอง และมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และมีสิทธิที่จะได้รับการปฏิบัติจากผู้ใหญ่อย่างมนุษย์คนหนึ่ง^{๔๐}

^{๓๘} สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, **ก้าวสู่มาตรฐานการเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** : แนวคิด แนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข และเป็นพลังในการสร้างสรรค์โลกให้งดงาม, หน้า ๑๘.

^{๓๙} สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, **ก้าวสู่มาตรฐานการเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** : แนวคิด แนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข และเป็นพลังในการสร้างสรรค์โลกให้งดงาม, หน้า ๒๐.

^{๔๐} กิตยวดี บุญซื่อ, “ทฤษฎีการเรียนรู้อย่างมีความสุข”, ใน **แคทส์รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย ชนาธิป พรกุล, หน้า ๓๑.

๒) ผู้เรียนได้เลือกเรียนรู้ตามความถนัด ความสนใจ และความสามารถที่แตกต่างกันอย่างเต็มศักยภาพ^{๔๐}

๓) ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ความสำเร็จอยู่เสมอจนเกิดความภาคภูมิใจในตนเอง และผู้เรียนได้ค้นพบตัวเอง^{๔๑}

๔) ครูผู้สอนให้ความเมตตาจริงใจและเอาใจใส่ผู้เรียนทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน^{๔๒}

๕) ครูผู้สอนมีความเก่ง มีศิลปะ ฉลาดและมีความเชี่ยวชาญในการวิเคราะห์ผู้เรียน และจัดกิจกรรมที่หลากหลายรองรับความรู้ความสามารถและความสนใจของผู้เรียน ที่มีแตกต่างกัน^{๔๓}

๖) ครูผู้สอนมีความรู้สึกที่ดีงามต่อผู้เรียน ทุ่มเทการทำงานเพื่อผู้เรียนตลอดไป แม้จะมีอุปสรรคใดๆ เกิดขึ้นก็ตาม^{๔๔}

๗) บทเรียนสนุก แปลกใหม่ จูงใจให้ติดตาม และเร้าใจให้อยากค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเองในสิ่งที่สนใจ^{๔๕}

๘) บทเรียนมีความหมาย และนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้จริง^{๔๖}

๒. การเรียนรู้แบบองค์รวม

^{๔๐} สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, **ก้าวสู่มาตรฐานการเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** : แนวคิด แนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข และเป็นพลังในการสร้างสรรค์โลกให้งดงาม, หน้า ๒๑.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๔๒} กิตยวดี บุญชื่อ, “ทฤษฎีการเรียนรู้ที่มีความสุข”, ใน **แคทส์รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย ชนาธิป พรกุล, หน้า ๓๑.

^{๔๓} สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, **ก้าวสู่มาตรฐานการเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** : แนวคิด แนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข และเป็นพลัง ในการสร้างสรรค์โลกให้งดงาม, หน้า ๒๑.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๔๕} กิตยวดี บุญชื่อ, “ทฤษฎีการเรียนรู้ที่มีความสุข”, ใน **แคทส์รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย ชนาธิป พรกุล, หน้า ๓๑.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

การเรียนรู้แบบองค์รวม เป็นการเรียนรู้สิ่งต่างๆ อย่างสัมพันธ์เชื่อมโยง ต่อเนื่อง กลมกลืนกันทั้งเรื่องใกล้ตัวในท้องถิ่น สิ่งแวดล้อมที่อาศัยอยู่ เรื่องของท้องถิ่น เรื่องของสากล การเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมโลก ซึ่งมีผลทำให้เกิดความเข้าใจเรื่องที่เรียนรู้อย่างชัดเจนลึกซึ้ง ครอบคลุม มีความหมาย^{๔๘} หรือทำให้เกิดความรู้ทั้ง ๓ ด้าน คือ พุทธิพิสัย ทักษะพิสัย และจิตพิสัย^{๔๙} จนสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต และแก้ปัญหาสภาพสังคมจริง ดังนั้น การจัดกิจกรรมการเรียนรู้จึงต้องจัดในลักษณะของการบูรณาการเนื้อหาวิชาต่างๆ เข้าด้วยกัน ซึ่งการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบบูรณาการแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ^{๕๐} คือ

ลักษณะที่หนึ่ง เป็นการบูรณาการภายในวิชา (Single subject Intergration) เป็นการนำเนื้อหาภายในวิชาเดียวไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชีวิตจริง และให้ผู้เรียนได้ประยุกต์ความรู้และทักษะไปใช้ในชีวิตจริงในบริบทที่มีความหมาย ซึ่งจะทำให้การเรียนของผู้เรียนมีความหมาย

ลักษณะที่สอง เป็นการบูรณาการระหว่างวิชาโดยการเชื่อมโยงหรือรวมศาสตร์ต่างๆ ตั้งแต่ ๒ สาขาขึ้นไปภายใต้หัวข้อเรื่อง (Theme) เดียวกันเป็นการเรียนรู้โดยใช้ความรู้ความเข้าใจและทักษะในศาสตร์หรือความรู้ในวิชาต่างๆ มากกว่า ๑ วิชาขึ้นไปเพื่อแก้ปัญหาหรือแสวงหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่ลึกซึ้งและใกล้เคียงกับชีวิตจริง แบ่งเป็น ๔ รูปแบบ คือ

๑) การสอนบูรณาการแบบสอดแทรก (Infusion) การสอนรูปแบบนี้ ครูผู้สอนในวิชาหนึ่งสอดแทรกเนื้อหาของวิชาอื่นๆ เข้าไปในการสอนของตน เป็นการวางแผนการสอนและสอนโดยครูเพียงคนเดียว

^{๔๘} สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, **ก้าวสู่มาตรฐานการเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** : แนวคิด แนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข และเป็นพลัง ในการสร้างสรรคโลกให้งดงาม, หน้า ๒๔.

^{๔๙} ชนาธิป พรกุล, **แคล์สรูปรูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๗-๕๘.

^{๕๐} อัญชลี สารรัตน์, “การศึกษาแบบบูรณาการ (Intergrative Education)”, **วารสารวิชาการ**, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๒ (ธันวาคม ๒๕๔๒) : หน้า ๒๗-๓๐.

๒) การสอนบูรณาการแบบคู่ขนาน (Parallel Instruction) การสอนตามรูปแบบนี้ครูตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปสอนวิชาต่างกันต่างคนต่างสอน แต่ต้องวางแผนการสอนร่วมกันโดยมุ่งสอนหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหาเดียวกัน (Theme/Concept/Problem) ระบุสิ่งที่ร่วมกันและตัดสินใจร่วมกันว่าจะสอนหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหานั้นๆ อย่างไรในวิชาของแต่ละคน งานหรือการบ้านที่มอบหมายให้ผู้เรียนทำ จะแตกต่างกันไปในแต่ละวิชา แต่ทั้งหมดจะต้องมีหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหาร่วมกัน

๓) การสอนบูรณาการแบบสหวิทยาการ (Multidiplinary Instruction) การสอนตามรูปแบบนี้คล้ายๆ กันกับการสอนบูรณาการแบบคู่ขนาน (Parallel Instruction) กล่าวคือครูตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปสอนต่างวิชากัน มุ่งสอนหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหาเดียวกันต่างซึ่งจะช่วยเชื่อมโยงสาขาวิชาต่างๆ เข้าด้วยกัน ครูทุกคนจะต้องวางแผนร่วมกันเพื่อที่จะระบุว่าสอนหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหานั้นๆ ในแต่ละวิชาอย่างไรและกำหนดว่าจะสร้างโครงการร่วมกัน (หรือกำหนดงานที่จะมอบให้ผู้เรียนทำร่วมกัน) และกำหนดว่าจะแบ่งโครงการนั้นออกเป็นโครงการย่อยๆ ให้ผู้เรียนปฏิบัติในแต่ละรายวิชาอย่างไร

๔) การสอนบูรณาการแบบข้ามวิชา หรือสอนเป็นคณะ (Transdisciplinary Instruction) การสอนตามรูปแบบนี้ ครูที่สอนวิชาต่างๆ จะร่วมกันสอนเป็นคณะหรือ เป็นทีมร่วมกันวางแผนปรึกษาหารือร่วมกันและกำหนดหัวเรื่อง/ความคิดรวบยอด/ปัญหาร่วมกัน และร่วมกันดำเนินการสอนผู้เรียนกลุ่มเดียวกัน

๓. การเรียนรู้จากการคิด การปฏิบัติจริง และการสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง

การคิดเป็นความสามารถของสมองในการประมวลข้อมูลความรู้ประสบการณ์ต่างๆ ที่มีอยู่ให้เป็นความรู้ใหม่วิธีการใหม่ เพื่อนำไปใช้ในสถานการณ์ต่างๆ อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับการวางแผนการตัดสินใจการแก้ปัญหาและการดำเนินการต่างๆ การคิดและการปฏิบัติจริง จะส่งผลต่อการเรียนรู้ได้น้อย ถ้าดำเนินการอย่างแยกส่วนในลักษณะของการคิดที่ไม่ได้นำไปสู่การปฏิบัติจริง หรือการปฏิบัติจริงโดยไม่ผ่านการคิดด้วยตนเองมาก่อน

แต่การคิดและการปฏิบัติจริงจะส่งผลต่อการเรียนรู้ ถ้าได้คิดและปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง สอดคล้อง มีการตรวจสอบกลับไปกลับมาอยู่เสมอ และปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมอยู่เสมอ ในการจัดการเรียนให้ได้ฝึกคิดและปฏิบัติจริงนี้ ถ้าหากได้ฝึกจากประสบการณ์ตรง ซึ่ง อาจจะเป็นแหล่งความรู้ สื่อ เหตุการณ์ และสิ่งต่างๆ อย่างครบถ้วนกระบวนการ คือ การ ได้ฝึกสังเกต การคิดอย่างรอบคอบ และการปฏิบัติอย่างจริงจังตามที่ได้คิดวางแผนไว้ จน สามารถสร้างองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง และมีการนำความรู้นั้นไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ทั้งเพื่อพัฒนาตนเองและท้องถิ่นแล้ว การเรียนรู้นั้นจะเกิดความหมายกับผู้เรียน และสามารถ นำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม^{๕๐} กระบวนการเรียนรู้จากการคิดและปฏิบัติจริง มีลักษณะดังนี้ คือ

๑) ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้จากการคิดอย่างเป็นลำดับขั้นตอน ที่เรียกว่า “ทักษะ การคิด”^{๕๑} เช่น การตั้งสมมติฐาน การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ และการวางแผน เป็นต้น หรือที่เรียกว่า “กระบวนการคิด”^{๕๒} เช่น การคิดอย่างมีวิจารณญาณ กระบวนการ แก้ปัญหา และกระบวนการคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นต้น

๒) ผู้เรียนเป็นผู้ได้ลงมือปฏิบัติให้มากที่สุด โดยครูเป็นเพียงผู้คอยชี้แนะ ส่งเสริม หรือกระตุ้นให้กิจกรรมที่ผู้เรียนดำเนินการเป็นไปตามความมุ่งหมาย^{๕๓}

๓) ผู้เรียนเป็นผู้ค้นพบคำตอบ หรือทำการสำเร็จด้วยตนเอง โดยครูพยายามลด บทบาทจากผู้บอกคำตอบมาเป็นผู้คอยกระตุ้นด้วยคำถามหรือปัญหาให้ผู้เรียนคิดแก้หรือหา แนวทางไปสู่ความสำเร็จในการทำกิจกรรมเอง^{๕๔}

^{๕๐} สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, **ก้าวสู่มาตรฐาน การเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** : แนวคิด แนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข และเป็นพลัง ในการสร้างสรรค์โลกให้งดงาม, หน้า ๒๖.

^{๕๑} ทิศนา ขัมมณี, “ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิด”, ใน **แคทส์รูปแบบการ จัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย ชนาธิป พรกุล, หน้า ๓๖.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๕๓} สมจิตร คัลยาณัน, **การเขียนแผนการสอนที่เน้นกระบวนการ**, หน้า ๒๖

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน.

๔) เน้นทักษะกระบวนการ มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในการทำงานเป็นกระบวนการและนำกระบวนการไปใช้จริง^{๕๖}

๕) ผู้เรียนประเมินผลและสรุปองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง และมีการนำความรู้นั้นไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม^{๕๗}

โดยมีจุดประสงค์เพื่อพัฒนาด้านพุทธิพิสัย คือพัฒนาด้านความรู้ ความจำ ความเข้าใจ ความสามารถในการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ พัฒนาด้านจิตพิสัย คือพัฒนาด้านเจตคติและค่านิยม และพัฒนาด้านทักษะพิสัย คือพัฒนาความสามารถในการปฏิบัติงานของผู้เรียน

๔. การเรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น

การเรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น เป็นการเรียนรู้จากการที่บุคคลได้ปฏิสัมพันธ์กัน โดยมีการจัดโอกาสที่ส่งเสริมให้มีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความรู้วัฒนธรรมอารมณ์และสังคมนร่วมกัน การเรียนรู้ร่วมกันทำให้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ความคิด จึงทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายมีการช่วยเหลือกัน เป็นการปลูกฝังคุณธรรมที่ดีงาม การทำงานร่วมกัน ทำให้พัฒนาทั้งทักษะทางสังคม และทักษะการทำงานที่ดีด้วย^{๕๘} การเรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่นมีหลายลักษณะ ดังนี้

๑) ผู้เรียนเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มอย่างเป็นทางการ ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป^{๕๙}

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๗} สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, **ก้าวสู่มาตรฐานการเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** : แนวคิด แนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข และเป็นพลัง ในการสร้างสรรค์โลกให้งามตา, หน้า ๒๖.

^{๕๘} สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, **ก้าวสู่มาตรฐานการเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** : แนวคิด แนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข และเป็นพลัง ในการสร้างสรรค์โลกให้งามตา, หน้า ๒๘.

^{๕๙} สุมนทนา พรหมบุญ, “ทฤษฎีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม”, ใน **แคทส์ รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย ชนาธิป พรกุล, หน้า ๓๓.

๒) ผู้เรียนเรียนรู้ร่วมกับบุคคลที่หลากหลายอาชีพ ต่างวัย เพื่อน และครอบครัว^{๖๐}

๓) ผู้เรียนเรียนแบบอย่างจากบุคคลที่เป็นต้นแบบ ทั้งแบบอย่างที่ดี และแบบอย่างที่ไม่ดี^{๖๑}

๔) ผู้เรียนช่วยเหลือและแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน^{๖๒}

๕) ผู้เรียนร่วมกันทบทวนเปรียบเทียบแนวคิดของตนในต้นบทเรียนและท้ายบทเรียน^{๖๓}

หลักการสำคัญของการเรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น คือ ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ผู้เรียนได้เรียนรู้จากกลุ่มมากที่สุด ผู้เรียนได้ค้นพบและสร้างความรู้ด้วยตนเอง โดยครูเป็นผู้จัดกระบวนการให้ผู้เรียนแสวงหาคำตอบ^{๖๔}

๕. การเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง

การเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง เป็นการรับรู้รูปแบบการเรียนรู้ และความถนัดของตนเอง เน้นการเรียนรู้กระบวนการว่า การเรียนรู้แต่ละครั้งเกิดขึ้นอย่างไร เรียนรู้ด้วยวิธีการอะไร มีขั้นตอนตั้งแต่เริ่มต้นจนจบอย่างไร โดยการเปิดโอกาสและจัดสถานการณ์ให้ผู้เรียนได้ศึกษาวิเคราะห์ประเมินผลและปรับปรุงกระบวนการเรียนรู้ของ

^{๖๐} สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, **ก้าวสู่มาตรฐานการเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** : แนวคิด แนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข และเป็นพลังในการสร้างสรรค์โลกให้งดงาม, หน้า ๒๙.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๖๔} สุภมณฑา พรหมบุญ, “ทฤษฎีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม”, ใน **แคทส์ รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย ชนาธิป พรกุล, หน้า ๓๓.

ตนเอง เพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิธีการเรียนรู้ให้เหมาะสม พร้อมจะนำไปใช้ในการเรียนรู้
ครั้งต่อไป^{๖๕} วิธีการในการเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเองจะเกิดขึ้นเมื่อ

๑) ผู้เรียนได้ศึกษาวิเคราะห์ ประเมินพฤติกรรมการเรียนรู้ของตนเองอยู่เสมอ
จนผู้เรียนเข้าใจตนเองอย่างชัดเจนว่าตนเองมีจุดเด่นและจุดด้อยอะไร และรู้ว่าการเรียนแต่
ละครั้งเกิดขึ้นได้อย่างไร เรียนรู้ด้วยวิธีการอะไร มีขั้นตอนตั้งแต่ต้นจนจบอย่างไร^{๖๖}

๒) ผู้เรียนได้คิดทบทวนอยู่เสมอๆ คิดย้อนกลับทั้งกระบวนการ จนเกิดการ
เรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการเรียนรู้ของตนเองด้วยตนเอง เพื่อการพัฒนาตนเองต่อไป^{๖๗}

๓) ครูผู้สอนกระตุ้นให้ผู้เรียนได้ฝึกทบทวนสิ่งที่ตนเองเรียนรู้อยู่เสมอว่า ตอนนี้
ทำหรือเรียนรู้อะไร ไปถึงไหนแล้ว มีอุปสรรคอะไรเกิดขึ้นบ้างและจะแก้ไขได้อย่างไร^{๖๘}

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญเป็นลักษณะของ
กิจกรรมการเรียนรู้ ไม่ใช่รูปแบบการสอน วิธีการสอน หรือเทคนิคการสอน ดังนั้น การ
เรียนการสอนในลักษณะนี้จึงต้องใช้รูปแบบการสอน วิธีการสอน และเทคนิคการสอนที่
เหมาะสมอย่างหลากหลายประกอบ โดยไม่สามารถยึดถือเฉพาะรูปแบบวิธีการหรือเทคนิค
การสอนอย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างสอดคล้องกับความถนัด ความสนใจ และความแตกต่าง
ระหว่างบุคคลของผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียน ค้นพบข้อความรู้และวิธีการปฏิบัติด้วยตนเองจาก
แหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายและสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

^{๖๕} สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, **ก้าวสู่มาตรฐาน
การเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** : แนวคิด แนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข และเป็นพลัง
ในการสร้างสรรค์โลกให้งดงาม, หน้า ๓๐.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

บทที่ ๔

ศึกษามผลการเปรียบเทียบหลักการสอนตามพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท กับหลักการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญกับ

จากการศึกษาวิเคราะห์ผู้วิจัยพบว่าพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทเป็นวิธีการที่พระพุทธรองค์ทรงใช้ในการสอนเวไนยชน ซึ่งมีหลากหลายรูปแบบตามความแตกต่างของผู้รับคำสอนหรือผู้เรียน ส่วนกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญก็ไม่ใช่รูปแบบวิธีการสอนที่มีลักษณะเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เป็นหลักการหรือแนวคิดที่ใช้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอน การศึกษาเปรียบเทียบครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ลักษณะของกิจกรรม การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญเป็นกรอบในการพิจารณาเปรียบเทียบความเหมือน และความแตกต่างของลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับลักษณะของ กิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยจะนำเสนอผลการศึกษาเป็น ๓ ส่วน ดังนี้

๔.๑ ลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท

๔.๒ ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

๔.๓ เปรียบเทียบลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

๔.๑ ลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท

๑. สอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียน พระพุทธรองค์ทรงทำการวิเคราะห์ผู้เรียนก่อนเสด็จไปสอนเสมอ เพราะผู้เรียนแต่ละคนมีความแตกต่างกันทั้งด้านภูมิปัญญา ด้านจริตนิสัย และด้านพื้นเพภูมิหลัง เช่น ทรงสอนชัมพูกาชีวก^๑ เป็นต้น

๒. สอนโดยปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียน พระพุทธรองค์จะทรงปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับความแตกต่างของผู้เรียน คือ ปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับภูมิ

^๑ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๒๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ปัญญา เช่น ทรงสอนอุกัณฐิติกฤษุ^๒ ปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับจริตนิสัย เช่น ทรงสอนนางรูปันธา^๓ และปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับพื้นเพภูมิหลัง เช่น ทรงสอนสังฆวิหริกรของพระสารีบุตร^๔ เป็นต้น

๓. สอนโดยคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน แทบทุกครั้งที่เสด็จไปสอน พระพุทธองค์จะทรงตรวจดูความพร้อมของผู้เรียนก่อนว่าผู้เรียนมีสติปัญญาพร้อมที่จะเรียนรู้หรือยัง เช่นทรงสอนนายันทโคบาล^๕ นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงรอจังหวะในการสอน เช่น ทรงสอนพระอริมานิกฤษุ^๖ เป็นต้น

๔. สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือกระทำด้วยตนเอง พระพุทธองค์ทรงสอนโดยให้ผู้เรียนได้คิดใคร่ครวญก่อนลงมือทำ เช่น ทรงสอนนายกุมภไสสก^๗ ทรงสอนโดยเน้นให้ผู้เรียนลงมือกระทำด้วยตน เช่นทรงสอนพระจุฬปันถก^๘ และทรงให้ผู้เรียนเผชิญสถานการณ์จริงด้วยตนเอง เช่นทรงสอนนางกิสาคโคตมี^๙ เป็นต้น

๕. สอนโดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม การเรียนรู้จะได้ผลดีและผู้เรียนจะเรียนอย่างมีความสุขนั้น ผู้เรียนจะต้องมีส่วนร่วมในการเลือกสิ่งที่ผู้เรียนสนใจ เช่นทรงสอนจุลกาลมहाกาล^{๑๐} และผู้เรียนมีอิสระในการแสดงความคิดเห็นหรือการถามปัญหา เช่นเรื่องปัญหาของพระอานนท์^{๑๑} และทรงสอนโดยให้ผู้เรียนเรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น เช่นทรงสอนพระภิกษุ ๕๐๐ ผู้ชวนชวายเป็นปฐวีถีถา^{๑๒} เป็นต้น

^๒ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๙๔-๑๙๗ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^๓ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๕๙-๑๖๖ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^๔ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๒๒-๑๒๔ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^๕ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๒๘ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^๖ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๕๖-๑๕๗ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^๗ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๐๗ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^๘ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๗-๑๑๘ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^๙ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๒๑๖-๒๒๒ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^{๑๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๙๒-๙๓ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^{๑๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๑๗-๑๑๘ ฉบับมหาวิทยาลัย.

^{๑๒} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑-๓ ฉบับมหาวิทยาลัย.

๖. สอนโดยให้ความสำคัญกับผู้เรียนเป็นรายบุคคล การสอนของพระพุทธองค์แต่ ละครั้งจะทรงคำนึงถึงบุคคลที่จะบรรลุธรรมมากกว่าคำนึงถึงคนจำนวนมากๆ บางครั้งเพื่อ การบรรลุธรรมของผู้เรียนเพียงคนเดียว แม้พระองค์ต้องเสด็จไปไกลถึง ๓๐ โยชน์ ก็เสด็จไป ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่ผู้เรียนมากกว่าพระองค์ เช่นทรงสอนธิดานายช่าง หูก^{๑๓} เป็นต้น

๗. สอนโดยเอาใจใส่ผู้เรียนที่มีปัญหาพิเศษ พระพุทธองค์ทรงให้ความเมตตา กับผู้เรียนทุกคนเสมอกันแม้ว่าผู้เรียนจะมีความด้อยทางสมองทางกายภาพหรือทางจิตก็ทรง ถือว่ามีสิทธิ์จะได้รับการศึกษาพัฒนาตนเองเหมือนคนทั่วไป เช่นทรงสอนนางปฏาจารา^{๑๔} เป็นต้น

๔.๒ ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับปรัชญา แนวคิด และหลักการในการ จัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ สามารถสรุปได้ว่าการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ คือกิจกรรมที่จัดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ในลักษณะต่อไปนี้

๑. เรียนรู้อย่างมีความสุข คือ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้เลือกทำ กิจกรรมตามความถนัด ความสนใจ และความแตกต่างของตนเอง^{๑๕} เป็นต้น

๒. เรียนรู้แบบองค์รวม คือ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้แบบ บูรณาการ เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างต่อเนื่องกลมกลืนกันโดยการนำเอา เนื้อหาความรู้ในสาขาวิชาต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเรื่องที่กำลังเรียนรู้มา ผสมผสานกัน เพื่อให้ผู้เรียนได้รับความรู้และประสบการณ์ที่สมบูรณ์ในเรื่องนั้นได้ง่ายยิ่งขึ้น

๓. เรียนรู้จากการคิดการปฏิบัติจริงและการสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง คือ การ จัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้ฝึกคิดอย่างหลากหลาย^{๑๖} ให้ผู้เรียนฝึกคิดอย่างเป็นลำดับ

^{๑๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๖๓-๖๙ ฉบับมหาวิทยาลัย

^{๑๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๒๐๖-๒๑๕ ฉบับมหาวิทยาลัย

^{๑๕} วัฒนาพร ระงับทุกข์, แผนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, (กรุงเทพฯ : ๒๕๔๒),

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

ขั้นตอน^{๑๗} และการลงมือปฏิบัติจริง จนสามารถสรุปองค์ความรู้ใหม่ด้วยตนเอง^{๑๘}

๔. เรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น คือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้ทำกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกลุ่ม^{๑๙} และทำกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกับบุคคลที่มีสถานภาพแตกต่างกันทั้งสติปัญญา อารมณ์ อาชีพ และสังคม^{๒๐} เป็นต้น

๕. เรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง คือ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้ศึกษาวิเคราะห์ตนเองจนรู้จุดเด่นและจุดด้อยของตนเอง^{๒๑} และสามารถเรียนรู้วิธีการเรียนรู้ของตนเอง^{๒๒} เป็นต้น

๔.๓ เปรียบเทียบลักษณะของพฤติกรรมการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

การศึกษาพฤติกรรมการสอนที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท กับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยพบว่ามีทั้งลักษณะการสอนที่เหมือนกันและแตกต่างกัน ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอเปรียบเทียบในรูปของตารางโดยจะยึดลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ๕ ประการ ดังกล่าวข้างต้นเป็นประเด็นในการเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

^{๑๗} ทิศนา ขัมมณี, “ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิด”, ใน แคทส์ รูปแบบ การจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย ชนาธิป พรกุล, หน้า ๓๖.

^{๑๘} สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, **ก้าวสู่มาตรฐานการเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** : แนวคิด แนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข และเป็นพลังในการสร้างสรรค์โลกให้งดงาม, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑), หน้า ๒๖.

^{๑๙} วัฒนาพร ระงับทุกข์, **แผนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง**, หน้า ๙.

^{๒๐} สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, **ก้าวสู่มาตรฐานการเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** : แนวคิด แนวทางในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุข และเป็นพลังในการสร้างสรรค์โลกให้งดงาม, หน้า ๒๙.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

**ตารางเปรียบเทียบเปรียบเทียบลักษณะของพฤติกรรมการสอนในอรรถกถาธรรมบท
กับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ**

พฤติกรรมการสอนในอรรถกถาธรรมบท	กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ	ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้
<ul style="list-style-type: none"> -สอนเหมาะกับภูมิปัญญาของผู้เรียน -สอนเหมาะกับจริตนิสัยของผู้เรียน -สอนเหมาะกับพื้นเพภูมิหลังของผู้เรียน -สอนโดยคำนึงถึงความแก่กล้าแห่งญาณของผู้เรียน -สอนโดยให้ความสนใจผู้เรียนเป็นรายบุคคล -สอนโดยเอาใจใส่ผู้เรียนที่มีปัญหาพิเศษ -สอนโดยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีเสรีภาพในการเลือกในสิ่งที่ผู้เรียนสนใจ -สอนโดยให้ผู้เรียนมีอิสระในการถามปัญหา -รอจังหวะในการสอน 	<ul style="list-style-type: none"> -สอนโดยให้การยอมรับว่าผู้เรียนแต่ละคนเป็นมนุษย์ที่มีหัวใจและสมองที่พัฒนาได้ -สอนโดยให้ผู้เรียนได้เลือกทำกิจกรรมตามตามถนัดความสนใจและความสามารถที่แตกต่างกันอย่างเต็มศักยภาพด้วยตนเอง -สอนโดยให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ความสำเร็จอยู่เสมอจนเกิดความภาคภูมิใจในตนเอง -สอนโดยให้ผู้เรียนได้ค้นพบตัวเอง -ครูผู้สอนให้ความเมตตา จริงใจ และเอาใจใส่ผู้เรียนทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน -ครูผู้สอนจัดกิจกรรมที่หลากหลายรองรับความถนัด ความสนใจ และความสามารถของผู้เรียนที่แตกต่างกัน -ครูผู้สอนทุ่มเททำงานเพื่อผู้เรียนแม้จะมีอุปสรรคใดๆ ก็ไม่ท้อ 	<p>๑. การเรียนรู้อย่างมีความสุข</p>
<ul style="list-style-type: none"> -เป็นการสอนเพื่อแก้ปัญหาในชีวิตจริงไม่ได้เน้นในเนื้อหาวิชาใดวิชาหนึ่ง 	<ul style="list-style-type: none"> -สอนโดยให้ผู้เรียนฝึกเชื่อมโยงความรู้ ความคิดย่อยๆ หรือบูรณาการหลากหลายวิชาเข้าด้วยกัน -สอนโดยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากเรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชีวิตจริงของผู้เรียน 	<p>๒. การเรียนรู้แบบองค์รวม</p>

พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท	กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ	ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้
<p>-สอนโดยให้ผู้เรียนคิดใคร่ครวญก่อนลงมือปฏิบัติจริง</p> <p>-สอนโดยให้ผู้เรียนเผชิญสถานการณ์จริง</p> <p>-สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือกระทำด้วยตนเอง</p> <p>-สอนโดยให้ผู้เรียนค้นพบและสรุปองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง</p> <p>-สอนโดยที่ผู้เรียนได้ความรู้ทางด้านทฤษฎี(ปริยัติ)การลงมือกระทำตามทฤษฎี(ปฏิบัติ)และบรรลุผลสำเร็จตามขั้นตอน(ปฏิเวธ) ขณะเดียวกัน</p>	<p>-สอนโดยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากทักษะการคิด ลักษณะการคิด หรือกระบวนการคิด</p> <p>-สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องด้วยตนเอง</p> <p>-สอนโดยให้ผู้เรียนสรุปองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง</p> <p>-ครูผู้สอนทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนได้สร้างความรู้ด้วยตนเอง</p>	<p>๓. การเรียนรู้จากการคิด การปฏิบัติจริง และสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง</p>
<p>-สอนโดยให้ผู้เรียนเรียนรู้ร่วมกัน เรียกว่าธรรมสากัจฉา (การสนทนาธรรม) การอยู่ร่วมกับกัลยาณมิตร การฟังธรรมตามกาล การให้ตรวจสอบความรู้ และพฤติกรรมของกันและกัน (ปวารณา)</p>	<p>-สอนโดยให้ผู้เรียนเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มอย่างเป็นทางการ ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป</p> <p>-สอนโดยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ร่วมกับบุคคลที่มีสถานภาพต่างกันทั้งอายุ อาชีพ การศึกษา และวัย เป็นต้น</p>	<p>๔. การเรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น</p>
<p>-สอนโดยให้ผู้เรียนเข้าใจตัวเองโดยเฉพาะจิตของตน แล้วหาทางแก้ไขด้วยตัวเอง ดังที่ตรัสว่า จงเตือนตนของตนด้วยตนเอง กระบวนการเรียนรู้จะดำเนินไปตั้งแต่ระดับต้น คือรู้จำ (สัจจานุรักษณ) รู้ตาม (สัจจานุโลม) และรู้แจ้ง เข้าถึงสัจจะ</p>	<p>-สอนโดยให้ผู้เรียนได้ศึกษาวิเคราะห์ ประเมินพฤติกรรมกระบวนการเรียนรู้ของตนเองอยู่เสมอจน ผู้เรียนเข้าใจตนเองอย่างชัดเจนว่า ตนเองมีจุดเด่นและจุดด้อยอะไรในการเรียนรู้เรื่องใด</p> <p>-สอนโดยให้ผู้เรียนได้คิดทบทวนอยู่เสมอๆ คิดย้อนกลับทั้งกระบวนการ จนเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการเรียนรู้ของตนเองว่า ความรู้ที่ได้มานั้น ได้มาอย่างไร จนเกิดการเรียนรู้ถึงวิธีการที่จะนำไปใช้ ในการพัฒนาตนเองในโอกาสต่อไป</p>	<p>๕. การเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง</p>

จากตารางเปรียบเทียบสามารถสรุปลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ทั้ง ๒ แบบ
ได้ดังนี้

๔.๓.๑ ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมือนกัน

จากตารางเปรียบเทียบทำให้มองเห็นว่าลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทสอดคล้องกับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ในกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ดังนี้

๑. พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท มีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่คำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียนทั้งด้านภูมิปัญญา จริตนิสัย และพื้นเพภูมิหลังหรือประสบการณ์เดิมของผู้เรียน และทรงเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีเสรีภาพเลือกเรียนในสิ่งที่ผู้เรียนสนใจ

ในขณะที่เดียวกันการเรียนรู้อย่างมีความสุข มีกิจกรรมการเรียนรู้ที่คำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียน เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เลือกเรียนตามความถนัด ความสนใจและความสามารถที่แตกต่างกันจนผู้เรียนค้นพบตัวเอง ซึ่งความสุขที่สำคัญคือการประสบความสำเร็จในการเรียนรู้

๒. พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท มีลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนสามารถแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันซึ่งมีความซับซ้อนได้ซึ่งต้องใช้ความรู้ความสามารถหลายแขนงวิชามาผสมผสานกัน มิใช่เป็นการสอนเพื่อพัฒนาความรู้ในวิชาใดวิชาหนึ่งโดยเฉพาะ

ในขณะที่เดียวกันการเรียนรู้แบบองค์รวม มีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนฝึกเชื่อมโยงองค์ความรู้ ความคิดย่อยๆ หรือบูรณาการวิชาที่หลากหลายเข้าด้วยกัน โดยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตจริงของผู้เรียน

๓. พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท มีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนได้คิดใคร่ครวญไตร่ตรองก่อนลงมือปฏิบัติจริง และเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เผชิญสถานการณ์จริงด้วยตนเอง จนผู้เรียนค้นพบและสรุปองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง

ในขณะที่เดียวกันการเรียนรู้จากการคิด การปฏิบัติจริง และสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง มีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากการคิดการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องจนถึงผู้เรียนสรุปองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง

๔. พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท มีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นส่งเสริมให้ผู้เรียนเรียนรู้ร่วมกัน เรียกว่า ธรรมสภาจฉา (การสนทนาธรรม) การอยู่ร่วมกับ กัลยาณมิตร การฟังธรรมตามกาล และการให้ตรวจสอบความรู้และพฤติกรรมของกันและกัน

ในขณะที่เดียวกันการเรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น มีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนได้แลกเปลี่ยน ความคิด ประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น ทั้งเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป และเรียนรู้จากบุคคลที่หลากหลายทั้งอาชีพ อายุ เพศ และวัย เป็นต้น

๕. พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท มีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนได้เข้าใจตัวเอง โดยเฉพาะจิตของตน แล้วหาทางแก้ไขด้วยตัวเอง

ในขณะที่เดียวกันการเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเองมีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้โดยให้ผู้เรียนศึกษาวิเคราะห์ ประเมินพฤติกรรมการเรียนรู้ของตนเองอยู่ตลอดเวลา และให้ผู้เรียนได้คิดทบทวนอยู่เสมอ จนเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการเรียนรู้ของตนเองว่าความรู้ที่ได้มานั้นได้มาอย่างไร และนำวิธีการที่ได้ไปใช้แสวงหาความรู้ในโอกาสต่อไป

๔.๓.๒ ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน

จากตารางเปรียบเทียบจะเห็นได้ว่าแม้หลักการสอนส่วนใหญ่จะสอดคล้องสัมพันธ์กันทั้ง ๒ รูปแบบ แต่ก็มีประเด็นที่แตกต่างกันอยู่บ้าง คือ

พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท มีหลักการสอนที่เน้นให้ผู้เรียนได้ศึกษาจนเข้าใจตนเองโดยเฉพาะจิตของตนแล้วหาทางแก้ไขด้วยตนเองมากกว่าที่จะเน้น เนื้อหาวิชาหรือวิธีการเรียนรู้อย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ

ในขณะที่การเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง จัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยให้ผู้เรียนได้ศึกษาวิเคราะห์และประเมินพฤติกรรมการเรียนรู้ของตนเองอยู่เสมอ เพื่อให้ผู้เรียนได้รู้จุดเด่นหรือจุดด้อยของตนเอง และผู้เรียนรู้ว่าความรู้ที่ได้มานั้นตนได้มาด้วยวิธีการอย่างไร และนำวิธีการที่ได้ไปใช้แสวงหาความรู้ใหม่ได้ในโอกาสต่อไป

ดังนั้นลักษณะของพฤติกรรมการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญนั้นมีความสอดคล้องคล้ายคลึงกันอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยเน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างมีความสุข เน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้แบบองค์รวม เน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการคิด การปฏิบัติจริง และสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง และการเน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ร่วมกับผู้อื่น มีความสอดคล้องกันที่เห็นได้อย่างเด่นชัด

ส่วนความแตกต่างนั้นเมื่ออยู่เพียงเล็กน้อยซึ่งเป็นความแตกต่างของรายละเอียดที่อยู่ภายในประเด็นของการเน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเองซึ่งลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้วิธีการเรียนรู้ของตนเองเพื่อประโยชน์ในการแสวงหาความรู้ในเนื้อหาวิชาเหล่านั้นหรือวิชาการอื่นๆ หรือพัฒนาวิธีการแสวงหาความรู้ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นในโอกาสต่อไป แต่ลักษณะของพฤติกรรมการสอนในอรรถกถาธรรมบทนั้นเน้นให้ผู้เรียนเข้าใจตนเองเพื่อการปรับปรุงแก้ไขตนเองมากกว่าที่จะเน้นให้ผู้เรียนเข้าใจในเนื้อหาวิชา ทั้งนี้เพราะมุ่งให้ได้รับประโยชน์ทางด้านจิตใจคือการเป็นกัลยาณชนจนถึงการบรรลุธรรมขั้นใดขั้นหนึ่งตามอุปนิสัยที่เคยอบรมสั่งสมมา

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเปรียบเทียบพฤติกรรมการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญนั้น สรุปสาระสำคัญในการศึกษาได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของพฤติกรรมการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑.๑ ลักษณะของพฤติกรรมการสอนในอรรถกถาธรรมบท

จากการศึกษาพฤติกรรมการสอนในอรรถกถาธรรมบทนั้น ผู้วิจัยพบว่ามีลักษณะหลากหลายรูปแบบ ซึ่งสามารถสรุปได้ ๗ ประการ ดังนี้

๑. สอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียนคือสอนโดยคำนึงถึงภูมิปัญญา จริตนิสัย และพื้นเพภูมิหลังหรือประสบการณ์เดิมของผู้เรียน
๒. สอนโดยปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียน คือสอนโดยปรับให้เหมาะสมกับภูมิปัญญา จริตนิสัย และพื้นเพภูมิหลังของผู้เรียน
๓. สอนโดยคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียนคือสอนโดยคำนึงถึงความแก่กล้าแห่งญาณของผู้เรียน และรอจังหวะในการสอน
๔. สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือกระทำด้วยตนเองคือสอนโดยให้ผู้เรียนคิดใคร่ครวญก่อนลงมือกระทำ ให้ผู้เรียนลงมือกระทำด้วยตนเอง และให้ผู้เรียนได้เผชิญสถานการณ์จริง
๕. สอนโดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม คือ สอนโดยให้ผู้เรียนมีเสรีภาพในการเลือกในสิ่งที่ผู้เรียนสนใจ และมีอิสระในการถามและแสดงความคิดเห็น และให้ผู้เรียนเรียนรู้กับบุคคลอื่น
๖. สอนโดยให้ความสนใจผู้เรียนเป็นรายบุคคล คือ สอนโดยให้ความสนใจผู้เรียนคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ

๗. สอนโดยเอาใจใส่ผู้เรียนที่มีปัญหาพิเศษ คือ สอนโดยให้การปลุกเร้าหรือ ชโลมใจของผู้เรียนที่มีปัญหาทางร่างกายและสติปัญญา

๕.๑.๒ ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

หมายถึง การเรียนการสอนที่ถือว่าผู้เรียนสำคัญที่สุด กิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ ที่จัดขึ้นก็เพื่อให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์สูงสุดให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพในการคิดสร้างสรรค์ และปฏิบัติด้วยตนเองตามความสามารถ ความสนใจ และความถนัดของผู้เรียน ภายใต้การ วางแผน การดูแล การแนะนำ และคำปรึกษาของครู เพื่อให้ผู้เรียนนำกระบวนการเรียนรู้ ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้ กิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้ ผู้เรียนได้เรียนรู้ในลักษณะต่อไปนี้

๑. เรียนรู้อย่างมีความสุข
๒. เรียนรู้แบบองค์รวม
๓. เรียนรู้จากการคิด การปฏิบัติจริง และการสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง
๔. เรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น
๕. เรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง

๕.๑.๓ ผลการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของพฤติกรรมการสอนในอรรถ กถาธรรมบทกับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

จากการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของพฤติกรรมการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับ ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญโดยพิจารณาลักษณะของกิจกรรมการ เรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ๕ ประการ เป็นกรอบในการเปรียบเทียบ ซึ่งได้แก่ (๑) เรียนรู้ อย่างมีความสุข (๒) เรียนรู้แบบองค์รวม (๓) เรียนรู้จากการคิด การปฏิบัติจริง และสรุป องค์ความรู้ด้วยตนเอง (๔) เรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่น และ (๕) เรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของ ตนเอง มีลักษณะที่สอดคล้องกันอย่างเด่นชัดใน ๔ ประเด็นแรก จนอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า เป็นการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักการเดียวกัน คือ

๑. เน้นความแตกต่างระหว่างบุคคล
๒. เน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการคิดปฏิบัติจริงและสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง
๓. เน้นให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์สูงสุดจากการเรียนรู้

ส่วนความแตกต่างที่พบคือ การเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง เน้นให้ผู้เรียนรู้จุดเด่นจุดด้อยของตนเอง และให้ผู้เรียนรู้ว่าความรู้ที่ได้มานั้นตนได้มาด้วยวิธีการใด ในขณะที่พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทเน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จนเข้าใจตนเอง โดยเฉพาะจิตของตนแล้วหาทางแก้ไขด้วยตนเองมากกว่า

๕.๒ อภิปรายผล

การศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์อนุฎีกา เอกสารงานวิจัยและบทความอินเตอร์เน็ตที่เกี่ยวข้องแล้วจึงนำข้อมูลที่ได้มาเปรียบเทียบกันว่ามีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้เหมือนหรือแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร

จากการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทเฉพาะที่มีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญพบว่ากิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญมีมาในสมัยกาลเช่นพุทธกิจประจำวันที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญที่ว่าเวลาจวนสว่างทรงตรวจพิจารณาสัตว์ที่สามารถและที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรมอันควรจะเสด็จไปโปรดหรือไม่ (ปัจจุเสว คเต กาลे ภพฺพภาภพฺเพ วิโลกน)° ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์จะทรงพิเคราะห์พิจารณาถึงความแตกต่างด้านภูมิปัญญา จริตนิสัย และพื้นเพภูมิหลังของผู้เรียนแต่ละคนก่อนลงมือสอนเสมอ และทรงเน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการคิดและการลงมือปฏิบัติจริงด้วยตนเอง เพื่อให้ผู้เรียนค้นพบองค์ความรู้และเข้าใจตนเอง ดังเช่นตรัสสอนภิกษุ ๕๐๐ รูปที่ว่า

ตุมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ อกฺขาตาโร ตถาคตา
ปฺปฺปนฺนา ปโมกฺขนฺติ ฌายิโน มาราพฺนฺนา^๒

พวกท่านพึงพยายามทำความเพียรเถิด

° พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๙-๑๙๐.

^๒ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๖/๖๔.

พระตถาคตทั้งหลายเป็นเพียงผู้ชี้บอกทางเท่านั้น
ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินตามทางนี้แล้ว
จักพ้นจากเครื่องพันธนาการของพญามาร.^๓

และจากการศึกษาลักษณะของกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ พบว่ามีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่ยอมรับความเป็นมนุษย์ที่มีหัวใจและสมองที่จะพัฒนาได้ของผู้เรียน คำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียน และเน้นให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการคิด การปฏิบัติจริง และสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง ซึ่งตรงกับแนวคิดทางการศึกษาของ จอห์น ดีวี่ (John Dewey) เรื่อง “การเรียนรู้โดยการกระทำ” หรือ “Learning by doing” (Dewey, 1963)^๔ เพื่อให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์สูงสุดจากการเรียน

ส่วนการเปรียบเทียบลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญพบว่า โดยภาพรวมแล้วมีลักษณะที่คล้ายคลึงสอดคล้องกัน คือ เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ และตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักการเดียวกัน คือ คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล เน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการคิด การปฏิบัติจริง และการสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง และมุ่งให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์สูงสุดจากการเรียนรู้ คือ การเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข^๕

แต่มีส่วนที่แตกต่างกันอยู่เล็กน้อย คือ พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท เน้นให้ผู้เรียนได้เข้าใจตนเอง โดยเฉพาะด้านจิตใจของตน เพื่อให้ผู้เรียนได้ปรับปรุงแก้ไขตนเองจนได้บรรลุธรรมขั้นใดขั้นหนึ่งตามอุปนิสัยสมบัติที่เคยอบรมสั่งสมมา ในขณะที่กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ของตนเอง เพื่อให้ผู้เรียนได้เทคนิคและวิธีการในการแสวงหาความรู้ใหม่ๆ ต่อไป

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พระธรรมบทจตุรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๕๖๓.

^๔ วีระเดช เตือนาม, เจาะแก่น “Child-Centered” : การจัดการเรียนการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง คืออะไร, (online) Accessed 14 January 2004. Available from <http://web1.dara.ac.th/dara/cornerteacher/page/childcentered.html/>

^๕ สมณททา พรหมบุญ, “ทฤษฎีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมทฤษฎีการเรียนรู้ที่มีความสุข”, ใน แคนท์ รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย ชนาธิป พรกุล, หน้า ๓๓.

ซึ่งสาเหตุของความแตกต่างนั้น อาจเนื่องมาจากสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อม ในยุคพุทธกาลกับยุคปัจจุบันที่มีความแตกต่างกัน ความซับซ้อนของสังคมแตกต่างกันทำให้ มีเป้าหมายในการจัดการศึกษาแตกต่างกัน หรืออาจเป็นไปได้ที่มึ่ความคิดเห็นว่าการพัฒนา ในด้านพุทธิพิสัยและทักษะพิสัย เป็นการพัฒนาที่ไม่มียุ่งยากซับซ้อน แตกต่างกับการพัฒนา ด้านจิตพิสัย ซึ่งมีความละเอียดอ่อน ยุ่งยาก ซับซ้อน จึงควรค่าแก่การบันทึกสืบทอดวิธีการ ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาเพื่อแก้ปัญหาของสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขเพราะถ้าพิจารณา จากปัญหาสังคมที่ปรากฏในปัจจุบันจะเห็นว่าปัญหาส่วนใหญ่เกิดจากความอ่อนด้อยใน คุณภาพของการพัฒนาด้านจิตใจ คนขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ขาดจิตสำนึกในเรื่อง ของคุณงามความดี

ดังนั้น ถ้ามีการศึกษาค้นคว้าเจาะลึกถึงพุทธิวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาด้านจิตพิสัยของ นักเรียนในยุคปัจจุบันก็จะเป็นไปได้สูงที่จะทำให้ได้กิจกรรมการเรียนการสอนที่มี ประสิทธิภาพสอดคล้องกับสังคมปัจจุบัน และปัญหาของสังคมไทยเรา

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๑. ควรนำพุทธิวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทมาทดลองใช้ในการจัดกิจกรรม การเรียนรู้เพื่อพัฒนาด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัยของผู้เรียน แล้วนำผลสัมฤทธิ์ ที่ได้เผยแพร่ให้ครูและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาได้นำไปใช้ต่อไป

๒. ควรนำกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญมาประยุกต์ใช้ในการจัด กิจกรรมการเรียนรู้ของพระภิกษุสามเณรต่อไป

๓. ควรนำกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญมาประยุกต์ในการเผยแพร่ พระพุทธศาสนาของพระภิกษุสามเณรต่อไป

๔. ควรศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวจริต ๖ ในคัมภีร์ อรรถกถาธรรมบทต่อไป

๕. ควรศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวทฤษฎีบัว ๔ เหล่า ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทต่อไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.

กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๓๕.

_____ .**อรรถกถาภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิบูลย์กิจ, ๒๕๔๐.

_____ .**ฎีกาภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ .**อนุฎีกาภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ .**พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พุทธโฆสโต. **ธมฺมปทฎกถา (ปจฺจิม ภาโค)**. ตีพิมพ์โดย วาเร มุฑาทิตา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

_____ .**ธมฺมปทฎกถา (ทุติโย ภาโค)**. อรรถวิสต์ตีเม วาเร มุฑาทิตา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ .**ธมฺมปทฎกถา (ตติโย ภาโค)**. อรรถวิสต์ตีเม วาเร มุฑาทิตา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

_____ .**ธมฺมปทฎกถา (จตุตฺถโย ภาโค)**. อรรถวิสต์ตีเม วาเร มุฑาทิตา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ .**ธมฺมปทฎกถา (ปญฺจิม ภาโค)**. อรรถวิสต์ตีเม วาเร มุฑาทิตา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .**ธมฺมปทฎกถา (อฎฺฐโจ ภาโค)**. อรรถวิสต์ตีเม วาเร มุฑาทิตา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____ .**ธรรมนูญรูกถา (สตุตโม่ ภาคโค)**. ทูวาวีสตุตีเม่ วาเร มุทุทิตา. กุรุงเทพะ :
มหามกุฏราชวิทยาลั้ย, ๒๕๔๑.

_____ .**ธรรมนูญรูกถา (อฏฐโม่ ภาคโค)**. เอกวีสตุตีเม่ วาเร มุทุทิตา. กุรุงเทพะ :
มหามกุฏราชวิทยาลั้ย, ๒๕๓๗.

ข. **ข้อมูลทุติยภูมิ**

(๑) **หนังสือ**

กรมการศาสนา. **ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑**. กุรุงเทพะ :
กระทรวงศีกษาธิการจัดพิมพ์, ๒๕๒๖.

กระทรวงศีกษาธิการ. สำนักงานโครงการพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศีกษา
แห่งชาติ. **ก้าวสู่มาตรฐานการเรียนรู้...สู่ทักษะชีวิต** แนวคิด แนวทาง
ในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข และเป็นพลังในการ
สร้างสรรคโลกใ้ห่งดงาม. กุรุงเทพะ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑.

กระทรวงศีกษาธิการ. คณะอนุกรรมการการปฏิรูปการเรียนรู้ ของคณะกรรมการการศีกษา
แห่งชาติ. **ปฏิรูปการเรียนรู้ผู้เรียนสำคัญที่สุด**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กุรุงเทพะ :
โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๓.

กระทรวงศีกษาธิการ. หน่วยศีกษานิเทศก์ กรมสามัญศีกษา. **การจัดประสบการณ์การ
เรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง**. กุรุงเทพะ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
๒๕๔๐.

คณะกรรมการแผนกตำรา. **พระธัมมปัทฐกถาแปล ภาค ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กุรุงเทพะ
: มหามกุฏราชวิทยาลั้ย, ๒๕๔๔.

_____ .**พระธัมมปัทฐกถาแปล ภาค ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กุรุงเทพะ :
มหามกุฏราชวิทยาลั้ย, ๒๕๔๒.

_____ .**พระธัมมปัทฐกถาแปล ภาค ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กุรุงเทพะ :
มหามกุฏราชวิทยาลั้ย, ๒๕๔๐.

_____ .**พระธัมมปัทฐกถาแปล ภาค ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กุรุงเทพะ :
มหามกุฏราชวิทยาลั้ย, ๒๕๔๓.

_____ .พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๕. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ .พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๖. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ .พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๗. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ .พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๘. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

จักรภัทร จิรัฏฐธรรม. **หลักการพูดของพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นคิด, ๒๕๔๔.

ชนาธิป พรกุล. **แคทส์รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง**.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ชาติ แจ่มนุช. **การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง**. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐.

ณัฐวุฒิ กิจรุ่งเรือง. **ผู้เรียนเป็นสำคัญและการเขียนแผนจัดการเรียนรู้ของครูมืออาชีพ**.

กรุงเทพฯ : สถาพรบุ๊คส์, ๒๕๔๕.

ทศนา แหมมณี. **ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มี**

ประสิทธิภาพ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

บุญมี แทนแก้ว และคณะ. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔.

พัฒน์ เพ็งผลา. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒๔.

พรณี ชูทัย เจนจิต. **จิตวิทยาการเรียนการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : บริษัท ต้นอ่อน

แกรมมี จำกัด, ๒๕๓๘.

พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์. **หัวใจของการปฏิรูปการศึกษา ตามแนว พ.ร.บ. การศึกษา**

แห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่

๑๐. กรุงเทพฯ : บริษัทสี่ดาววัน จำกัด, ๒๕๔๕.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . **พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒.

_____ .**ศาสนาและเยาวชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๙.

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม). **งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท
ยมกวรรค-ชราวรรค ๑๕๖ พระคาถา เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิทักษ์
อักษร, ๒๕๔๕.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ :
กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓.

_____ .(ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **การคณะสงฆ์ กับ พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ**.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาสุเทพ อคฺคเมธี. “พุทธวิถีในการสอนตามแนวธรรมบท”. ใน **เก็บเพชรจากคัมภีร์
พระไตรปิฎก** รวบรวมและจัดพิมพ์โดย กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระสารีบุตรเถระ ชาวลังกา. **พระคัมภีร์สารัตถทีปนี (แปล) ภาค ๑**. แปลโดย นายสิริ
เพ็ชรไชย ป.ธ. ๙. กรุงเทพฯ : หจก. ทิพยวิสุทธี, ๒๕๔๒.

พระสิริมงคลอาจารย์. **มงคลัตถทีปนี แปล ภาค ๑**. แปลโดย คณะกรรมการแผนกตำรา
มหามกุฏราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๔.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **วิทยานิพนธ์ปริทัศน์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. **ประมวลบทความการปฏิรูปการศึกษา สาขาวิชา
ศึกษาศาสตร์**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๔.

รังษี สุทนต์. “คัมภีร์เรียนภาษาบาลีและผู้รจนา” ใน **อบรมบาลีก่อนสอบ ภาค ๒ :
สำนักงานเจ้าคณะภาค ๒**. รวบรวมและจัดพิมพ์โดย พระมหาประสิทธิ์
พูนหมรสี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พระธรรมบทตุรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพฯ : หจก. อรุณการพิมพ์, ๒๕๓๘.

————— . **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.
วัฒนาพร ระวังทุกข์. **แผนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง**. กรุงเทพฯ : คอมพิวเตอร์
และรูปเล่มโดย วัฒนาพร ระวังทุกข์, ๒๕๔๒.

วรรณิ ลิ้มอักษร. **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๑.

สนิท ศรีสำแดง. **พุทธปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๔.

————— . **พุทธศาสนากับหลักการศึกษ**. กรุงเทพฯ : นีลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๔.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค ฉบับ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระ
พุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร)**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : บริษัท
ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก**. กรุงเทพฯ : เพชรรุ่งการพิมพ์
จำกัด, ๒๕๔๐.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี. **พระราชบัญญัติการศึกษา
แห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพฯ : บริษัทสยามสปอร์ต ซินดิเคท จำกัด,
๒๕๔๕.

สมจิตรร์ คล้ายปั้น. **การเขียนแผนการสอนที่เน้นกระบวนการ**. เอกสารลำดับที่ ๑๙/
๒๕๓๙. หน่วยศึกษานิเทศก์ : สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสิงห์บุรี,
๒๕๓๙.

อารี พันธุ์มณี. **จิตวิทยาการเรียนการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : บริษัท ต้นอ่อน
แกรมมี่ จำกัด, ๒๕๔๐.

(๒) เอกสารอื่น ๆ

(ก) วิทยานิพนธ์

กนกวรรณ โกมลิตพิงศ์. “พุทธวิธีการสอนกับการเรียนการสอนแบบเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง”. **สารนิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาทวี มหาปัญญา. “การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในธัมมปทัฏฐกถา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาสำเริง เลื่อมใส. “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัทคีตา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔.

พระมหาแหวนทอง ปุณฺณภาคโม. “วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระสูตร และพระวินัย”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระมหาอรุณ อรุณธมฺโม. “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

(ข) จุลสาร เอกสารอัดสำเนา

สมจิตร์ คล้ายปั้น. “รายงานการศึกษาผลการดำเนินงานตามโครงการพัฒนาการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยใช้กิจกรรมการอบรมที่เน้นกระบวนการ”. หน่วยงานศึกษานิเทศก์ : สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสิงห์บุรี. ๒๕๔๓. (อัดสำเนา).

อัญชลี สารรัตน์. “การศึกษาแบบบูรณาการ (Integrative Education)”, **วารสารวิชาการ.** ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๒ (ธันวาคม ๒๕๔๒) : หน้า ๒๗-๓๐.

(ค) บทความใน INTERNET

วีระเดช เขื่อนาม. เจาะแก่น “Child-Centered” : การจัดการเรียนการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง คืออะไร. (online) Accessed 14 January 2004. Available from <http://web1.dara.ac.th/dara/comerteacher/page/childcentered.html/>

อารี สัตถะหนวี และอุษณีย์ อนุรุทธ์วงศ์. **พหุปัญญา**. (online) Accessed 14 January 2004.

Available from http://www.Thaingifed.org/general/Text/Text_general/gT_20.htm

๒. ภาษาอังกฤษ

Engene Westow Burlingame. **Buddhist Legends**. Harard University Press, 1985.

Gardner H. **Frames of mind**. New York : Basic Books. Collins Publishers, 1983.

Michael J. Dunkin. (ed). **The International Encyclopedia of Teaching and Teacher Education**. U.K. : Peramon Books Ltd, 1988.

S. Radhakrishnan (ed). **The Dhammapada**. Delli : Oxford University. Press, 1996.

ภาคผนวก

ประวัติโดยพระพุทโธษาจารย์

ครั้นล่วงเวลาไปได้ ๙๕๖ ปี นับแต่กาลปริณิพพานแห่งพระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้า พระราชามีพระนามว่ามหานาม ทรงครองราชย์ในลังกาทวิป กล่าวกันว่าในชมพูทวีป (อินเดีย) สมัยนั้น มีพราหมณ์หนุ่มผู้หนึ่ง^๑ บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ตระกูลหนึ่ง ณ ที่ใกล้สถานที่ (พระพุทโธเจ้า) ตรัสรู้ ในรัชสมัยประเทศ พราหมณ์หนุ่มนั้นเชี่ยวชาญในศิลปะ ทั้งปวง รู้จบไตรเพท ท่องเที่ยวไปตลอดหมู่บ้าน นิคม ชนบท และราชธานีทั้งหลาย ในชมพูทวีป ณ ที่แห่งใดๆ มีสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้เป็นบัณฑิตอยู่อาศัย ก็ไป ณ สถานที่แห่งนั้นๆ แล้วสนทนาด้วยสมณะและพราหมณ์บัณฑิตพวกอื่น มิสามารถกล่าวแก้ปัญหาที่พราหมณ์หนุ่มนั้นถามได้ ด้วยอาการอย่างนี้ พราหมณ์หนุ่มนั้นจึงครอบงำไปตลอดทั้งสากลชมพูทวีปแล้วเดินทางมาถึงวิหารแห่งหนึ่ง

แต่ทว่าในวิหารนั้น มีพระภิกษุอยู่หลายร้อยรูป ท่านพระเวตตะ^๒ ผู้เป็นพระสังฆเถระของพระภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น เป็นพระมหาชีณาสพได้บรรลุปฎิบัติสัมภินา ๔ ผู้ทำลายวาทะของฝ่ายอื่น ครั้นนั้นแล พราหมณ์หนุ่มร้ายปตัญชลิมนต์ให้มีปริมนทล โดยสมบุรณ์บทยู่ตลอดคืน ครั้นพระเถระได้ยินเสียงพราหมณ์หนุ่มสาธยายอยู่ก็รู้ได้ว่า “พราหมณ์หนุ่มผู้นั้นมีปัญญามาก เราควรฝึกฝนพราหมณ์หนุ่มผู้นั้นไว้” จึงเรียกพราหมณ์หนุ่มนั้นมาหา แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “นี่แน่พราหมณ์ ใครหนอแล ร้องเหมือนเสียงฟ้าร้อง?” พราหมณ์หนุ่มถามว่า “ข้าแต่ท่านนักบวช ท่านรู้เสียงร้องของฟ้าทั้งหลายด้วยหรือ?” พระเถระตอบว่า “จ๊ะ ฉันรู้” แต่พราหมณ์หนุ่มนั้น โดยตนเองเป็นก็ไม่เห็นนัยของฐานะที่เป็นเงื่อนงำใน

^๑ มีอธิบายในคัมภีร์วังสมาลีว่าดังนี้ : บิดาของพราหมณ์หนุ่มนั้น มีนามว่า เกลี เป็นบุโรहितของพระราชามารดาของพราหมณ์หนุ่มนั้น มีนามว่า เกลินี เพราะว่า ในเวลาคลอดจากท้อง พวกพราหมณ์บริษัท มีทาสและกรรมกร เป็นต้น ของพราหมณ์นั้น ต่างเปล่งเสียงร้องกะกันและกันอย่างก็ก้อง เพราะฉะนั้น ญาติทั้งหลายจึงขนานนามว่า “โฆสะ” กล่าวกันว่า พราหมณ์หนุ่มนั้นบังเกิดในโฆสะคาม จึงมีนามว่า “โฆสะ” ด้วยเหตุนี้ ก็มี.

^๒ ว่าชื่อ ธรรมโฆสะ ก็มี

ไทรเพทซึ่งมีอิทธิพลเป็นอันดับ ๕ อยู่แล้ว อีกทั้งอาจารย์ของพราหมณ์หนุ่มนั้นก็ไม่ได้เห็นเช่นกัน พราหมณ์หนุ่มนั้นจึงถามพระเถระในฐานะตรงที่เป็นเพื่อนำเหล่านั้น แท้จริง พระเถระเป็นผู้รู้จบไทรเพทแม้โดยปรกติอยู่แล้ว แต่ ณ บัดนี้ท่านได้บรรลุปฏิสัมภทา ๔ อีกด้วย เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่มีความหนักใจในการวิชันาปัญหาเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงวิชันาปัญหาเหล่านั้นได้ทันทีทันใด แล้วกล่าวกะพราหมณ์หนุ่มว่า “ดูกรพราหมณ์ผู้เจริญ ฉันถูกท่านถามมากแล้ว บัดนี้จักขอลถามปัญหาของท่านสักข้อหนึ่ง ท่านจักพยากรณ์ปัญหาของฉันไหม ?” พราหมณ์หนุ่มตอบว่า “ได้ขอรับ ท่านนักบวช โปรดถามเถิด” พระเถระจึงถามปัญหานี้ใน(คัมภีร์ยมกตอน) จิตตยมกว่า “จิตของบุคคลใดบังเกิดขึ้น ยังไม่ดับจิตของบุคคลนั้น จักดับ จักไม่บังเกิดขึ้นอยู่ ยังไม่ดับ...?” พราหมณ์หนุ่มไม่สามารถจำเบื้องต้นและเบื้องปลาย จึงเรียนถามว่า “ข้าแต่ท่านนักบวช นี่มีชื่อว่าอะไร ?” พระเถระตอบว่า “ดูกรพราหมณ์ นี่มีนาม ว่า พระพุทฺธมนต์” พราหมณ์หนุ่มกล่าวว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ แต่ว่าท่านสามารถให้พระพุทฺธมนต์นี้ แก่ข้าพเจ้าได้ไหม ?” พระเถระตอบว่า “ดูกรพราหมณ์ เราสามารถให้ได้แก่บุคคลผู้ถือบวชอย่างที่เราถืออยู่แล้ว” ครั้นแล้วพราหมณ์หนุ่มก็ขอบรรพชาเพื่อต้องการได้พระพุทฺธมนต์ พระเถระจึงให้พราหมณ์หนุ่มนั้นบรรพชาแล้วให้อุปสมบทแล้วให้เล่าเรียน พระพุทฺธวณะคือพระไตรปิฎก พระภิกษุนั้นได้ปรากฏแล้วในโลกว่า “พระพุทฺธโฆสะ”

เมื่อพระพุทฺธโฆสะอยู่ในวิหารนั้น ได้รจนาปกรณ์ชื่อว่าญาโณทัยไว้ในวิหารแล้ว เริ่มจะรจนาคัมภีร์ชื่อว่าอัฐสุตตานิ อันเป็นคัมภีร์อรรถกถาของอภิธัมมสังคณีปกรณ์ และคัมภีร์อรรถกถาพระปริตต์ ครั้นพระเถระได้เห็นคัมภีร์อรรถกถานั้นแล้ว จึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ดูก่อนพุทฺธโฆสะผู้อาวุโสในชมพูทวีปนี้มีอยู่แต่เพียงบาลีพระไตรปิฎกเท่านั้น หากมีอรรถกถาของบาลีพระไตรปิฎกนั้นและเถรวาทอยู่ไม่ แต่คัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหลที่ขึ้นสู่สังคายนา ๓ ครั้งแล้ว ซึ่งพระเถระทั้งหลายมีท่านพระสารีบุตรเป็นต้นรจนาไว้ แล้วท่านพระมหินท์ตรวจตราถ้ามรรคแล้วรจนาไว้ด้วยภาษาสิงหล ยังเป็นไปอยู่ในทวีปสิงหล เธอเองจงไปในทวีปสิงหลตรวจตราดูคัมภีร์อรรถกถาทั้งปวงแล้วแปลกลับมาในภาษามคธ อรรถกถา (ที่แปลกลับมา) นั้น จักนำมาซึ่งประโยชน์แก่กุลแก่ชาวโลกทั้งปวง” ครั้นพระเถระกล่าวอย่างนั้น ท่านพระพุทฺธโฆสะก็ถึงปีติโสมนัส กราบลาพระอุปัชฌาย์และพระภิกษุสงฆ์แล้วเดินทางมาถึงท่าเรือโดยลำดับขึ้นเรือแล่นไปพบท่านพระพุทฺธทัตตเถระสวนทางมา ณ ท่ามกลาง

มหาสมุทรทำการสนทนาปราศรัยกันแล้วเดินทางต่อไปจนถึงท่าเรือในลังกา ในเวลานั้น พระราชาพระนามว่ามหานามเสวยราชย์ในลังกาทวิป ครั้งนั้นแล ท่านพระพุทโธโสสะไปพบ พระภิกษุสงฆ์ในมหาวิหาร ณ กรุงอนูราชปุระ แล้วไปยังสำนักของพระสังฆปาละเถระ^๓ ใน เรือนมหาปธานได้ฟังอรรถกถาในภาษาสิงหลและเถรวาททั้งหมดแล้ว ทำความ ตกลงใจว่า “นี่เป็นพระบรมพุทธิบายขององค์พระผู้เป็นเจ้าของพระธรรม” จึงไปยังที่ประชุมสงฆ์ในวิหาร นั้นแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ขอโอกาสโปรดให้คัมภีร์ทั้งหลายแก่กระผม เพื่อรจนาอรรถกถาพระไตรปิฎกด้วยเถิด”

ครั้งนั้นแล เพื่อทดสอบความสามารถของท่านพระพุทโธโสสะนั้น พระภิกษุสงฆ์ จึงมอบพระคาถาให้ ๒ พระคาถาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ขอท่านจงแสดงความสามารถใน ๒ พระคาถานี้ก่อน เราเห็นความสามารถของท่านแล้วจะมอบคัมภีร์ให้แม่ทั้งหมดเลย” ครั้งนั้น แล ท่านพระพุทโธโสสะตรวจดูบาลีพระไตรปิฎกและอรรถกถาของบาลีพระไตรปิฎกนั้นแล้ว ได้รวบรวมรจนาปกรณ์ชื่อว่า “วิสุทฺธิมคค” ขึ้นไว้ในครั้งนั้น เพื่อประกาศความเชี่ยวชาญ ของท่านพระพุทโธโสสะนั้นให้ปรากฏในประชาชน เทวดาได้ทำให้คัมภีร์ที่ท่านรจนาไว้แล้วนั้น หายไปเสีย ท่านพระพุทโธโสสะนั้นก็รจนาขึ้นอีกคัมภีร์หนึ่ง เทวดาก็ทำให้คัมภีร์เมื่อนั้นหายอีก ท่านก็รจนาขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๓ ขณะนั้นเทวดาก็ถวาย ๒ คัมภีร์เดิมคืนแก่ท่าน เวลานั้นจึงได้ มีวิสุทฺธิมคคปกรณ์เป็น ๓ คัมภีร์ ครั้นแล้ว ท่านพระพุทโธโสสะก็ถือเอาคัมภีร์ ทั้งสามฉบับนั้น ไปมอบถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ ในกาลนั้น พระภิกษุสงฆ์จึงให้อ่านทั้งสามคัมภีร์ (สอบทาน) ด้วยกันก็ได้มีความแตกต่างกันในคัมภีร์ทั้ง ๓ นั้น ทั้งโดยคณสุระ หรือโดยอักขระ หรือโดย บท หรือโดยพยัญชนะ หรือโดยอรรถ หรือโดยเบื้องต้นและเบื้องปลาย หรือโดยเถรวาทเป็น ต้น หรือโดยพระบาลีทั้งหลาย เล่ากันว่าเมื่อท่านพระพุทโธโสสะได้รจนาคัมภีร์ทั้ง ๓ จบลง ด้วยประการฉะนี้ เทวดาทั้งหลายได้ทำสาธุการ หนึ่งสมัยนั้นแล พระภิกษุสงฆ์หลายพันรูป ร่วมประชุมกันอยู่ในมหาวิหาร ได้เห็นความมหัศจรรย์นั้น ก็พากันยินดีชื่นชมให้สาธุการแล้ว โฆษณาขึ้นว่า “ท่านองค์นี้เป็นพระเมตไตรยโพธิสัตว์มาเกิดเป็นแน่”

ครั้งนั้นครั้นพระมหाराชได้ทรงสดับอุโฆษนั้นจึงแวดล้อมด้วยราชบริพารหมู่ใหญ่ เสด็จออกจากพระนครไปยังมหาวิหาร ทรงนมัสการพระสงฆ์แล้วทรงนมัสการพระพุทโธโสสะ

^๓ ในเวลานั้น ท่านได้เป็นพระสังฆราชอยู่ในนครอนูราชปุระ

ตรัสนิมนต์ว่า “ท่านผู้เจริญขอโอกาส นิมนต์รับภิกษาในเคหะของฉัน จนกว่า จะรจนาพระ
ธรรมจบ” ท่านรับนิมนต์โดยคุณภาพ ครั้งนั้นแล พระภิกษุสงฆ์ได้มอบคัมภีร์บาลี
พระไตรปิฎกพร้อมทั้งคัมภีร์อรรถกถาในภาษาสิงหลให้แก่ท่านพระพุทโธโสสะ ครั้นแล้วท่าน
พระพุทโธโสสะได้รับเอาคัมภีร์ทั้งหมดแล้วไปอยู่ในปราสาทแห่งหนึ่งชื่อว่าปธานชะระ ณ
ด้านทักษิณของมหาวิทยาลัยแล้วแปลอรรถกถาภาษาสิงหลทั้งหมด รจนาเป็นอรรถกถาแห่ง
พระไตรปิฎก ในภาษามคธซึ่งเป็นภาษาเดิม

ความจริง คัมภีร์อรรถกถาในภาษาสิงหล มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. อรรถกถาที่ขึ้นสู่การสังคายนาครั้งใหญ่ ซึ่งท่านพระมหินทเถระนำมาแล้ว
รจนาไว้ในภาษาสิงหล ชื่อว่า มหาอัฐสุกถา

๒. อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลาย ประชุมกันในเรือนแพ ซึ่งในภาษาสิงหลมีชื่อ
(เรียกเรือนแพว่า) ปัจจรีย แล้วรจนาไว้ ชื่อว่า ปัจจรียอัฐสุกถา

๓. อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลาย ประชุมกันในกุรุนทีเวฬุวิหาร ซึ่งมีอยู่แล้ว
รจนาไว้ ชื่อว่า กุรุนทีอัฐสุกถา

วาทะที่พระอาจารย์ทั้งหลายมีพระอาจารย์ชั้นพระเถระเป็นต้นในกาลก่อน
ถือเอานัยพระบาลีรจนาไว้ ชื่อว่า เถรวาท

แท้จริง ท่านพระพุทโธโสสะได้ปริวรรตอัฐสุกถากุรุนทีจากภาษาสิงหลก่อนแล้ว
ได้รจนาอรรถกถาวินัยปิฎกชื่อว่าสมันตปาสาทิกาด้วยภาษามคธซึ่งเป็นภาษาเดิมต่อจากนั้น
ในส่วนสุดตันตปิฎก ได้ปริวรรตมหาอัฐสุกถาจากภาษาสิงหล แล้วเรียบเรียงอรรถกถา
ที่ชนิกายไว้ชื่อว่าสุมังคลวิลาสินี, อีกทั้งได้เรียบเรียงอรรถกถามัชฌิมนิกายไว้ชื่อว่าปปัญจ
สูทนี, เรียบเรียงอรรถกถาสังยุตตนิคายไว้ชื่อว่าสารัตถ์ถปปกาสินี, และเรียบเรียงอรรถกถา
อังคุตตรนิกายไว้ชื่อว่ามโนรตปุรณี ในลำดับนั้นได้ปริวรรตปัจจรียอัฐสุกถา ในอภิธัมมปิฎก
จากภาษาสิงหลแล้วเรียบเรียงอรรถกถาธัมมสังคณีไว้ชื่อว่าอัฐสุกาสินี ด้วยภาษามคธซึ่ง
เป็นภาษาเดิม อีกทั้งเรียบเรียงอรรถกถาวิภังคปกรณ์ไว้ชื่อว่าสัมโมหวิโนทนี และเรียบเรียง
อรรถกถาของปกรณ์ทั้ง ๕ ชื่อว่าปรมัตถทีปนีไว้ด้วย

ท่านพระพุทโธโสสะ ได้ทำอรรถกถาภาษาสิงหลแม้ทั้งหมดให้เป็นอรรถกถาแห่ง
พระไตรปิฎกด้วยภาษามคธซึ่งเป็นภาษาเดิมอย่างนี้ด้วยประการดังกล่าวนี้แล อรรถกถา

(ในภาษามคธ) แม้นั้น ได้นำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวต่างประเทศทั้งหลายทั้งปวง เมื่อการแปลอรรถกถาพระไตรปิฎกสิ้นสุดลงได้เกิดแผ่นดินไหว

อรรถกถาพระไตรปิฎกที่ท่านพระพุทโธสมณะรจนาดังกล่าวมานี้จบลงโดยใช้เวลาเพียงปีเดียวเท่านั้น

ครั้งนั้นแล ท่านพุทโธสมณะ ครั้นทำกิจเสร็จแล้วปรารถนาจะไหว้พระศรีมหาโพธิจึงกราบลาพระภิกษุสงฆ์ แล้วกลับไปชมพุกุฎี ด้วยประการฉะนี้แล^๕

ดังนั้น พระพุทโธสมณะจึงเป็นพระมหาเถระที่ยอมรับกันในฐานะเป็นพระอรรถกถาจารย์องค์หนึ่ง ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการศึกษาสืบทอดพุทธวจนะพระไตรปิฎกได้อย่างน่านับถือองค์หนึ่ง

ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชั้นอรรถกถา

คัมภีร์ชั้นอรรถกถา

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า คัมภีร์ชั้นอรรถกถานั้น หมายถึงคัมภีร์ที่อธิบายพระบาลีพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกเฉพาะข้อความที่เข้าใจยาก ซึ่งเข้าใจโดยภาพรวมว่าเกิดขึ้นในช่วงเวลาประมาณ พ.ศ. ๙๐๐ แต่หลักฐานจากพระอรรถกถาจารย์ชาวอินเดียได้นามว่าพระธรรมपालเถระ มีผลงานในการรจนาคัมภีร์หลายเล่มอาทิอุทานอรรถกถา สำหรับอธิบายแก่พระสุตตันตปิฎก อุทาน เถรคาถาอรรถกถา เถรีคาถาอรรถกถา สำหรับอธิบายแก่พระสุตตันตปิฎก เถรคาถา เถรีคาถา ฯลฯ ท่านเป็นพระเถระ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในราว พ.ศ. ๑๖๐๐ ได้กล่าวว่า “อรรถกถาที่พระสังคีติกาจารย์ร้อยกรองไว้เมื่อคราวปฐมสังคายนาเป็นอรรถกถาที่มีมาแต่สมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่”^๕ แสดงให้เห็นว่าพระเถระที่ทรงจำพระไตรปิฎกหรือที่มีการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจะต้องมีการทรงจำอรรถกถาไปพร้อมๆ กันด้วย ในบางพระสูตรหรือบางหมวดหมู่ของคำสอน และเริ่มมีมาตั้งแต่ครั้ง

^๕ สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), **คัมภีร์วิสุทธิมรรค ฉบับ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร)**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๖) หน้า (๑๗)-(๒๒.)

^๕ อภ.อนุฎีกา. (บาลี) ๑/๑๓.

ปฐมสังคายนา ซึ่งพระเถระที่รวบรวมไว้ขณะที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ และหลักฐานในอรรถกถา महाปจจิริย ก็ยังได้กล่าวสนับสนุนว่า “ผู้ที่จักกล่าวสอนชาดก (เล่มที่ ๒๗-๒๘) ต้องเรียนชาดก พร้อมทั้งอรรถกถาด้วย (อรรถกถาชาดก ๑๐ เล่ม) ต่ำกว่านั้นใช้ไม่ได้ ธรรมเนียมควรจะเรียนพร้อมกับเรื่อง (ธัมมบทอรรถกถา ๘ เล่ม)”^๖

ต่อมา มีพระสาวกชาวลังกาทวีป ได้อธิบาย (รจนา) เพิ่มเติมที่ลังกาทวีปอีก และจารึกด้วยภาษาสิงหลลงในใบลาน ครั้นพระพุทธโฆสจารย์ได้เดินทางไปแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธที่ลังกาทวีป จึงได้มีการรวบรวมเป็นหมวดหมู่ เป็นคัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎกเป็นนิกายๆ ประมาณ ปี พ.ศ. ๙๐๐

คัมภีร์ชั้นอรรถกถานี้ แบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ได้แก่

๑. พุทธสังวัตถนิตอรรถกถา ได้แก่ อรรถกถาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไขความด้วยพระองค์เองนิยมเรียกอรรถกถาประเภทนี้ว่า ปกิณณกเทศนา ต่อมาภายหลังพระสงฆ์สาวกได้ถือเอาเป็นนิกายมรรค คือ ถือเป็นแบบอย่างในการอธิบายสืบทอดต่อๆ กันมาในรูปของการสังคายนา^๗ เป็นต้น

๒. อนุพุทธสังวัตถนิตอรรถกถา หรือ สาวกสังวัตถนิตอรรถกถา ได้แก่ อรรถกถาที่พระสาวกทั้งหลายมีพระอัครสาวกเป็นต้น หรือเรียกว่า “อนุพุทธะ” คือพระสาวกที่ตรัสรู้ตามพระพุทธองค์อธิบายไว้

นอกจากนี้แล้วยังมีการแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ อีก เช่น การแบ่งตามยุคและภาษา เป็นต้น เช่น อรรถกถาเก่า (โบราณอรรถกถา) หมายถึงอรรถกถาประเภทพุทธสังวัตถนิตอรรถกถา กับอนุพุทธสังวัตถนิตอรรถกถาซึ่งอธิบายไว้ด้วยภาษามคธ ต่อมาพระมหามหินทเถระผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราชได้นำอรรถกถาดังกล่าวมาจากชมพูทวีป (อินเดีย) มาเผยแพร่ที่เกาะสีหลหรือประเทศศรีลังกา ภายหลังพระเถระชาวลังกาได้แปลอรรถ

^๖ ชาตกภาณเกณ สอฎจกถั ชาตกั อุกคเหตุพพิ ๙ ตโต โอริ น วฎฎติ ๙ ธมมปทปิ สห วตถุณา อุกคเหตุ วฎฎติติ มหาปจจิริย วุตตติ ๙ (วินยฎฐกถา (สมนุตปาสาทิกา ๒) หน้า ๓๕๕) ธมมปทปิ สห วตถุณา อุกคเหตุ วฎฎติติ มหาปจจิริย วุตตตตตา ชาตกภาณเกณ สอฎจกถั ชาตกั อุกคเหตุวาปี ธมมปทปิ สห วตถุณา อุกคเหตุพพิ ๙ (วินยฎฐิกกา สมนุตปาสาทิกาวณณนา สารตถุทีปนี ๓/๑๘๓/๒๙๒)

^๗ วิ.สงคห. (บาลี) ๑/(๑๓).

กถานั้นเป็นภาษาสิงหลเพื่อหลีกเลี่ยงการกลืนจากลัทธินิกายอื่น^๕ และหมายเอามหาอรรถกถา หรือมูลอรรถกถา หรือที่นิยมเรียกว่าสิงหลอรรถกถา ซึ่งได้รับการแปลเป็นภาษาสิงหลในภายหลัง

ส่วน อภินวอรรถกถา หมายเอาอรรถกถาที่พระพุทธโฆษาจารย์รจนาไว้ และที่แปลจากมหาอรรถกถาและมูลอรรถกถา (แปลและเรียบเรียงจากอรรถกถาเก่า) ซึ่งบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหล ดังนั้น อรรถกถาจึงมิได้หมายถึงคัมภีร์ชั้นหลังๆ เท่านั้น แต่ยังหมายเอาทั้งพุทธาธิบาย อนุพุทธาธิบาย และที่ปราชญ์ผู้ชำนาญในพระไตรปิฎกได้อธิบายไว้ด้วย

ผลงานคัมภีร์อรรถกถาที่พระพุทธโฆษาจารย์รจนาไว้นั้น มีดังนี้

๑. วิสุทธิมรรค	อธิบายพระไตรปิฎกโดยย่อ
๒. สมันตปาสาทิกา	แก้พระวินัยปิฎก
๓. กังขาวิตรณอรรถกถา	แก้พระปาติโมกข์
๔. สุมังคลวิลาสินี	แก้พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย
๕. ปปัญจสุทนี	แก้พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย
๖. สวรรตถปกาสินี	แก้พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย
๗. มโนรทปฐณี	แก้พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรกาย
๘. ชุททกปาฐอรรถกถา	แก้พระสุตตันตปิฎก ชุททกปาฐะ
๙. ธีมมบทอรรถกถา	แก้พระสุตตันตปิฎก ธรรมบท
๑๐. สุตตนิบาตอรรถกถา	แก้พระสุตตันตปิฎก สุตตนิบาต
๑๑. ชาดกอรรถกถา	แก้พระสุตตันตปิฎก ชาดก
๑๒. อปทานอรรถกถา	แก้พระสุตตันตปิฎก อปทาน
๑๓. อัญญาสูทนี	แก้พระอภิธรรมปิฎก ธีมมสังคณี
๑๔. สัมโมหวิโนทนี	แก้พระอภิธรรมปิฎก วิมังค์
๑๕. ปปัญจปกรณ์	แก้พระอภิธรรมปิฎก ๕ ปกรณ์ที่เหลือ
๑๖. ญาโณทยะ	คัมภีร์แรกที่พระพุทธโฆษาจารย์แต่ง

^๕ สารตถ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๓๐.

ลักษณะของพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท (สำนวนเดิม)

(๑) เรื่องพระจักขุปาลเถระ

ความว่า “ธรรมดาพระพุทเจ้าทั้งหลาย เมื่อจะทรงแสดงธรรมทรงทอดพระเนตรอุปนิสัยแห่งคุณสมบัติมีสโรณะศีลและพรพพาเป็นต้นก่อนแล้วจึงทรงแสดงธรรมตามอำนาจอัธยาศัย” พระศาสดาได้ทอดพระเนตรอุปนิสัยของกุฎุมพิมหาปาละแล้ว ทรงแสดงธรรมเรื่องอนุบุพพิกถา คือ ทานกถา (พรพพนาทาน) สีลกถา (พรพพนาศีล) สัคคกถา (พรพพนาสวรค์) กามาที่นวกถา (พรพพนาโทษ ความต่ำทรามและความเศร้าหมองแห่งกามทั้งหลาย) และเนกขัมมกถา (พรพพนาอนิสงส์การออกไปจากกามทั้งหลาย)” ซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาที่มีเนื้อหาอธิบายลุ่มลึกลงไปตามลำดับ^{๑๐}

(๒) เรื่องมัญญุกุณฑล

ความว่า “ในเวลากำลังปัจจุสมัย (คือเวลาจวนสว่าง) วันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากพระมหากรุณาสมบัติ ทรงเล็งดูโลกด้วยพุทธจักขุเพื่อทอดพระเนตรเหล่าสัตว์ ผู้เป็นเผ่าพันธุ์อันพระองค์พอแนะนำได้ ซึ่งมีกุศลมูลอันหนาแน่นแล้ว มีความปรารถนาซึ่งได้ทำไว้แล้วในพระพุทเจ้าทั้งหลายแต่ปางก่อน ได้ทรงแผ่ขยายพระญาณไปในหมื่นจักรวาล มัญญุกุณฑลมีอาณาเขตแล้ว ณ ภายในข่ายพระญาณนั้น โดยอาการอันนอนที่ระเบียงข้างนอกอย่างนั้น”^{๑๑}

(๓) เรื่องโกสิยเศรษฐี

ความว่า “วันหนึ่ง เวลาจวนสว่าง พระศาสดาเสด็จออกจากสมบัติอันประกอบด้วยความกรุณาใหญ่ทรงตรวจดูหมู่สัตว์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พอแนะนำในการตรัสรู้ได้ใน

^๙ วิ.สงคห.๑/(๑๗).

^{๑๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑-๓๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๓๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

สกลโลกธาตุได้ทรงเห็นอุปนิสัย (ความโน้มเอียง) แห่งโศดาปัตติมลของเศรษฐีพร้อมทั้งภรรยา”^{๑๒}

(๔) เรื่องนางวิสาขา

ความว่า พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยของเศรษฐีบุตรนามว่าภักทียะ ผู้จุติจากเทวโลกแล้วเกิดในตระกูลเศรษฐีในภักทียนคร ทรงทำภักทิจในเรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐีแล้วก็เสด็จบายพระพักตร์ไปยังประตูด้านทิศอุดร^{๑๓}

(๕) เรื่องชวานา

ความว่า ในวันนั้นในเวลาใกล้รุ่ง พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกทรงเห็นชวานานั้น ผู้เข้าไปภายในข่ายคือพระญาณของพระองค์ พบสิ่งของที่โจรลักมาทิ้งไว้แล้วทรงใคร่ครวญอยู่ว่า “เหตุอะไรหนอแล? จักมี” ได้ทรงเห็นเหตุนี้ว่า “ชวานาคนนี้ จักไปเพื่อไปไถ่เอาแต่เข้าตรู, แม้พวกเจ้าของภณชะ ไปตามรอยเท้าของโจรทั้งหลายแล้ว เห็นถุงที่บรรจุทรัพย์พันหนึ่งในนาของชวานานั้นแล้วก็จักจับชวานานั้น, เว้นเราเสีย คนอื่นชื่อว่าเป็นพยานของชวานานั้นจักไม่มี, แม้อุปนิสัยแห่งโศดาปัตติมรรคของชวานานั้นก็มีอยู่ เราไปในที่นั้นย่อมนคร”^{๑๔}

(๖) เรื่องชัมพูกาชีวิต

ความว่า การตรวจดูสัตว์โลก ในเวลาใกล้รุ่ง เป็นพุททกิจแม้อันพระพุทเจ้าทั้งหลายไม่ทรงละโดยแท้ เพราะฉะนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่งวันหนึ่ง ชัมพูกาชีวิตนี้ปรากฏภายในข่ายคือพระญาณแล้ว. พระศาสดาทรงใคร่ครวญว่า “อะไรหนอแล จักมี?” ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาของเขาแล้ว ทรงทราบว่ “เราจักทำชัมพูกาชีวิตนั้น ให้เป็นต้นแล้ว กล่าวคาถาฯ หนึ่ง, ในกาลจบคาถาสัตว์ ๘ หมื่น ๔ พัน จักตรัสรู้ธรรม. อาศัยกุลบุตรนี้ มหาชนจักถึงความสวัสดิ” ดังนี้แล้ว^{๑๕}

^{๑๒} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๔๖ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๐๖ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๐๐-๒๐๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๑๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๒๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

(๗) เรื่องพระวนวาสีตีสสเถระ

ความว่า ในเวลาใกล้รุ่งวันนั้น แม่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงตรวจดูสัตว์โลก ทรงเห็นพวกอุปัฏฐากของวนวาสีตีสสสามเณร ผู้เข้าไปภายในข่ายคือพระญาณของพระองค์ ทรงใคร่ครวญอยู่ว่า “เหตุอะไรหนอแล จักมี” ทรงใคร่ครวญเนื้อความนี้ว่า “พวกอุปัฏฐากของวนวาสีตีสสสามเณร บางพวกโกรธ, บางพวกยินดี, ก็พวกที่โกรธสามเณรผู้เป็นบุตรของเราจักไปสู่รก, เราควรไปที่นั่นเถิด, เมื่อเราไป, คนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด จักทำเมตตาคิดในสามเณรแล้วพ้นจากทุกข์”^{๑๖}

(๘) เรื่องพระราธเถระ

ความว่า ภายหลังจากวันนั้น พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์นั้นแล้ว ทรงใคร่ครวญอยู่ว่า “เหตุอะไรหนอ ?” ดังนี้แล้ว ทรงทราบว่ “ราธพราหมณ์จักเป็นพระอรหันต์” ดังนี้^{๑๗}

(๙) เรื่องพระมหากัปปินเถระ

ความว่า ในวันนั้น แม่พระศาสดาเมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกในกาลใกล้รุ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้ามหากัปปินะพร้อมทั้งบริวาร ทรงดำริว่า “พระเจ้ามหากัปปินะนี้ได้ทรงสดับความที่รัตนะ ๓ อุบัติขึ้นแต่สำนักของพวกพ่อค้าแล้ว ทรงบูชาค่าของพ่อค้าเหล่านั้นด้วยทรัพย์ ๓ แสน ทรงสละราชสมบัติ อันอำมาตย์พันหนึ่งแวดล้อม ทรงประสงค์เพื่อจะผนวชอุทิศเรา จักเสด็จออกไปในวันพรุ่งนี้, ท้าวเธอพร้อมทั้งบริวารจักบรรลुพระอรหันต์พร้อมด้วย ปฏิสัมภีทาทั้งหลาย, เราจักทำการต้อนรับท้าวเธอ”...^{๑๘}

(๑๐) เรื่องบัณฑิตสามเณร

^{๑๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๗๖ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย .

^{๑๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย .

^{๑๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๒๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย .

ความว่า ก็วันนั้น พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลก ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นมหา
บุคคลเข้าไปในภายในข่ายคือพระญาณของพระองค์ทรงรำพึงว่า “จักมีเหตุอะไรหนอ ?”
ทรงดำริว่า “มหาบุคคลจะ คิดว่า ‘จักเลี้ยงภิกษุรูปหนึ่ง, จึงได้ทำงานจ้างกับภรรยาแล้วใน
วันวาน, เขาก็จักได้ภิกษุรูปไหนหนอ ?” ได้ยินว่า ธรรมดาพระพุทธานุเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงทำ
ความอนุเคราะห์ในพวกคนเข็ญใจ. เพราะเหตุนั้น พระศาสดาทรงทำสรีริกตั้งแต่เช้าตรู่แล้ว
เสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี ประทับนั่งด้วยทรงดำริว่า “จักสงเคราะห์มหาบุคคล” ^{๑๙}

(๑๑) เรื่องพระขทิวรณียเวตเถระ

ความว่า ในวันนั้น แม้พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลก ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็น
ภิกษุเหล่านั้นแล้ว ได้ทรงทราบวารจิตของภิกษุเหล่านั้นแล้ว ^{๒๐}

(๑๒) เรื่องนางลาชเทวธิดา

ความว่า ท่านพระมหากัสสปอยู่ในปีผลึกุหาเข้าฌานแล้วออกในวันที่ ๗
ตรวจดูที่เที่ยวไปเพื่อศึกษาด้วยทิพยจักขุ เห็นหญิงรักษานาข้าวสาธิตคนหนึ่งเดินตรงเข้าสาธิต
ทำข้าวตอกอยู่ พิจารณาว่า “หญิงนี้มีศรัทธาหรือไม่หนอ ?” รู้ว่า “มีศรัทธา” ใคร่ครวญว่า
“เธอจักอาจเพื่อทำการสงเคราะห์ แก่เราหรือไม่หนอ ?” รู้ว่า “กุลธิดาเป็นหญิงแก่ล้นเกล้า
จักทำการสงเคราะห์เรา, ก็แลครั้นทำแล้ว จักได้สมบัติเป็นอันมาก” จึงครองจีวรถือบาตร
ได้ยืนอยู่ที่ใกล้นาข้าวสาธิต ^{๒๑}

(๑๓) เรื่องนายพรานกุกกุฎุมิตร

ความว่า ภายหลังจากวันหนึ่ง พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง
ทรงเห็นนายพรานกุกกุฎุมิตรกับบุตรและสะไภ้ เข้าไปภายในข่ายคือพระญาณของพระองค์
ทรงใคร่ครวญว่า “นั่นเหตุอะไรหนอแล ?” ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งโสดาปัตติมรรคของชน
เหล่านั้นแล้ว ทรงถือบาตรและจีวรได้เสด็จไปที่ดักบ่วงของนายพรานนั้นแต่เช้าตรู่ ^{๒๒}

^{๑๙} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๔๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๒๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๒๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย .

^{๒๑} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๙๙ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๒๒} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๓๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

(๑๔) เรื่องธิดานายช่างหูก

ความว่า พระศาสดาประทับอยู่ที่พระเชตวัน ทรงตรวจดูโลกในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นนางกุมาริกานั้นเข้าไปในข่ายคือพระญาณของพระองค์ ทรงใคร่ครวญว่า “เหตุอะไรหนอ ? จักมี” ทรงทราบว่ “นางกุมาริกานั้นเจริญมรณสติแล้วสิ้น ๓ ปี ตั้งแต่วันที่ฟังธรรมเทศนาของเรา, บัดนี้ เราไปในที่นั้นแล้วถามปัญหา ๔ ข้อกะนางกุมาริกานี้ ในเวลาจบคาถานางกุมาริกานั้นจักตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล, เพราะอาศัยนางกุมาริกานั้น เทศนาจักมีประโยชน์แม่แก่มหาชน”...^{๒๓}

(๑๕) เรื่องมารธิดา

ความว่า ในเวลาใกล้รุ่ง พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกทรงเห็นมาคันทิยพราหมณ์นั้นเข้าไปภายในแห่งข่ายคือพระญาณของพระองค์ จึงใคร่ครวญว่า “จักมีเหตุอะไรหนอ ?” ได้ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งมรรคและผลทั้ง ๓ ของพราหมณ์และนางพราหมณี^{๒๔}

(๑๖) เรื่องนาคราชชื่อเอรภักต

ความว่า วันหนึ่งเวลาใกล้รุ่ง ทรงตรวจดูโลก ทำเอรภักตนาคราชให้เป็นต้น ทรงเห็นมาณพชื่อว่าอุตตระผู้เข้าไปภายในข่ายคือพระญาณของพระองค์ ทรงใคร่ครวญดูว่า “จักมีเหตุอะไร ?” ได้ทรงเห็นแล้วว่า “วันนี้ เป็นวันที่เอรภักตนาคราชทำธิดาไว้บนพังพานแล้วให้พ่อน, อุตตระมาณพนี้เรียนเอาเพลงขับแก้ที่เราให้แล้วจักเป็นโสดาบัน เรียนเอาเพลงขับนั้นไปสู่สำนักของนาคราช, นาคราชนั้นฟังเพลงขับแก้แล้ว ทราบว่า ‘พระพุทเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้ว’ จักมาสู่สำนักของเรา, เมื่อนาคราชนั้นมาแล้ว, เราจักกล่าวคาถาในสมาคมอันใหญ่ ในกาลจบคาถา สัตว์ประมาณ ๘ หมื่น ๔ พัน จักตรัสรู้ธรรม”^{๒๕}

(๑๗) เรื่องปุโรหิตชื่ออัคคิทัต

^{๒๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๖๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๒๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๙๖-๙๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๒๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๔๖-๑๔๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ความว่า ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงตรวจดูสัตว์โลกทรงเห็นอัคคีทัตพราหมณ์พร้อมด้วยเหล่าอันเตวาลิกผู้เข้าไปภายในข่ายคือพระญาณของพระองค์แล้ว ทรงทราบบว่า “ชนเหล่านี้แม้ทั้งหมดเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์” ^{๒๖}

(๑๘) เรื่องบุตรเศรษฐีชื่ออุคคเสน

ความว่า ในวันนั้น พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลก ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นอุคคเสนนั้นเข้าไปในข่ายคือพระญาณของพระองค์ จึงทรงใคร่ครวญอยู่ว่า “เหตุอะไรหนอ ? จักมี” ได้ทราบบว่า “พຸ່งนี้ บุตรเศรษฐีจักย่นบนปลายไม้แป้น ด้วยหวังว่า ‘จักแสดงศิลปะ’ มหาชนจักประชุมกันเพื่อดูเขา, เราจักแสดงคาถาประกอบด้วย ๔ บทในสมามคมนั้น การบรรลุมรรคจักมีแก่สัตว์ ๘ หมื่น ๔ พัน เพราะฟังธรรมนั้น, แม้อุคคเสนก็จักตั้งอยู่ในพระอรหันต์...” ^{๒๗}

(๑๙) เรื่องพระนางสามาวดี

ความว่า “ธรรมดา พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ทรงคำนึงถึงความอาฆาต ย่อมทรงแสดงธรรม ด้วยสามารถแห่งบุคคลผู้ควรบรรลุมรรคผลเท่านั้น” ^{๒๘}

(๒๐) เรื่องนายนั้นทโคบาล

ความว่า “พระศาสดา ทรงรอความแก่กล้าแห่งญาณของเขาอยู่ ไม่เสด็จไปแล้ว ครั้นทรงทราบความที่เขาเป็นผู้มีญาณแก่กล้าแล้ว วันหนึ่งอันภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อมแล้วเสด็จจาริกไป ทรงแวะจากหนทางประทับนั่งแล้ว ที่โคนต้นไม้แห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งใกล้สถานที่อยู่ของเขา...ในวันที่ ๗ พระศาสดาทรงกระทำอนุโมทนาเสร็จแล้ว ตรัสอนุพุพพิกถาต่างโดยทานกถาเป็นต้น ในเวลาจบกถา นายโคบาลก็ชื่อนั้นทะ ตั้งอยู่ในไสดาปัตติผล...” ^{๒๙}

(๒๑) เรื่องพระวักกลิเถระ

^{๒๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๖๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๒๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๓๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๒๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๒๙} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๒๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระศาสดา ทรงรอความแก่กล้าแห่งญาณของท่านอยู่ จึงไม่ตรัสอะไร (ต่อ) ทรงทราบว่า “บัดนี้ ญาณของเธอถึงความแก่กล้าแล้ว” จึงตรัสโอวาทว่า “วักกलि ประโยชน์อะไรของเธอด้วยการเฝ้าดูกายเฝ้านี้, วักกलि คนใดแล เห็นธรรม, คนนั้น (ชื่อว่า) เห็นเรา (ผู้ตถาคต); คนใดเห็นเรา (ผู้ตถาคต), คนนั้น (ชื่อว่า) เห็นธรรม.”^{๓๐}

(๒๒) เรื่องบัณฑิตสามเณร

ความว่า แม้พระศาสดา ในวันนั้นเสวยแต่เช้าทีเดียว เสด็จไปวิหารทรงใคร่ครวญว่า “บัณฑิตสามเณรให้บาตรและจีวรแก่พระอุปัชฌาย์แล้วกลับไป ด้วยตั้งใจว่า ‘จักทำสมณธรรม; กิจแห่งบรรพชิตของเธอจักสำเร็จหรือไม่?’” ทรงทราบว่าสามเณรบรรลุผล ๓ อย่างแล้ว จึงทรงพิจารณาว่า “อุปนิสัยแห่งพระอรหันต์จะมีหรือไม่มี?” ทรงเห็นว่า “มี” แล้วทรงใคร่ครวญว่า “เธอจักอาจเพื่อบรรลุพระอรหันต์ก่อนภัตตรที่เดียว หรือจักไม่อาจ?” ได้ทรงทราบว่า “จักอาจ” ลำดับนั้น พระองค์ได้มีความปริวิตกอย่างนี้ว่า “สารีบุตร ถีอภัตตรเพื่อสามเณรรับมา, เธอจะพึงทำอันตรายแก่สามเณรนั้นก็ได้, เราจักนั่งถือเอาอารักขาที่ชุ่มประดู, ที่นั้นจักถามปัญหา ๔ ข้อกะเธอ, เมื่อเธอแก้อยู่, สามเณรจักบรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา” ดังนี้แล้วจึงเสด็จไปจากวิหารนั้นประทับยืนอยู่ที่ชุ่มประดู ตรัสถามปัญหา ๔ ข้อกะพระเถระผู้มาถึงแล้ว. พระเถระแก้ปัญหาที่พระศาสดาตรัสแล้ว...^{๓๑}

(๒๓) เรื่องพระภิกษุสองสหาย

ความว่า

“หากว่า นรชนกล่าวพระพุทฺพพจน์อันมีประโยชน์

เกื้อกูลแม้มาก แต่เป็นผู้ประมาทแล้ว

ไม่ทำตามพระพุทฺพพจน์นั้นไซ้, เขาย่อม

ไม่เป็นผู้มีส่วนแห่งสามัญผล(ผลคือคุณเครื่องเป็นสมณะ)เหมือนคนเลี้ยงโค

นับโคทั้งหลายของชนเหล่าอื่น ย่อมเป็นผู้ไม่มี

ส่วนแห่งปัญจโครส^{๓๒} ฉะนั้น

^{๓๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๒๓-๑๒๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย .

^{๓๑} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๕๔-๕๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย .

^{๓๒} ปัญจโครส ได้แก่ รสอันเกิดแต่โค ๕ อย่าง คือ นมสด, นมส้ม, เปรี้ยว, เนยใส และเนยข้น.

หากว่า นรชนกล่าวพระพุทธพจน์อันมีประโยชน์เกื้อกูลแก่น้อย
แต่เป็นผู้ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมไซ้,
เขาละราคะ โทสะ และโมหะแล้วรู้ชอบ
มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว หมดความยึดถือในโลกนี้หรือ
ในโลกหน้า, เขาย่อมเป็นผู้ส่วนแห่งสามัญผล”^{๓๓}
(๒๔) เรื่องพระจูฬปันถกเถระ

ความว่า พระศาสดา ตรัสว่า “จูฬปันถก เธอชื่อว่าบรรพชาในสำนักของเรา
แม้ถูกพี่ชายขบไล่ ทำไมจึงไม่มาสู่สำนักของเรา ? มาเถิด เธอจะต้องการอะไรด้วยความ
เป็นคฤหัสถ์ เธอต้องอยู่ (ต่อไป) ในสำนักของเรา” ดังนี้แล้ว เอาฝ่าพระหัตถ์อันมีพื้นวิจิตร
ไปด้วยจักรลูปเธอที่ศีรษะแล้ว พาไปให้หนึ่งที่หน้ามุขพระคันธกุฎี ประทานท่อนผ้าที่สะอาด
ซึ่งทรงบันดาลขึ้นด้วยฤทธิ์ ด้วยตรัสสั่งว่า “จูฬปันถก เธอจงผินหน้าไปทางทิศตะวันออก
ลูปผ้าท่อนนี้ บริกรรมว่า ‘รโหโรณิ รโหโรณิ’ (ผ้าเช็ดธุลีฯ) อยู่ที่นี่แหละ...ฝ่าพระจูฬปันถก
นั่งแลดูพระอาทิตย์ พลังลูปผ้าท่อนนั้นบริกรรมว่า ‘รโหโรณิ รโหโรณิ.’ เมื่อท่านลูปท่อน
ผ้านั้นอยู่ ท่อนผ้าได้เศร้าหมองแล้ว ลำดับนั้นจึงคิดว่า “ท่อนผ้านี้สะอาดแท้ๆ แต่อาศัย
อัธภาพนี้จึงจะปกติเดิมเสีย กลายเป็นของเศร้าหมองอย่างนี้ไปได้ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง
หนอ ? (ครั้นแล้ว) เริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อม เจริญวิปัสสนา.”^{๓๔}

(๒๕) เรื่องฉัตตปาณินอุบาสก

ความว่า พระศาสดา ทรงสดับถ้อยคำของพระเถระแล้วตรัสว่า “อานนท์
ธรรมดาธรรมที่เรา (ผู้ตถาคต) กล่าวแล้ว ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ฟัง ไม่เรียน ไม่ท่อง ไม่แสดง
โดยเคารพ ดูว่าดอกไม้สมบุรณ์ด้วยสี (แต่) ไม่มีกลิ่น (หอม) ฉะนั้น, แต่ย่อมมีผลมาก
มีอานิสงส์มากแก่ผู้ทำกิจทั้งหลายมีการฟังโดยเคารพเป็นต้น”^{๓๕}

^{๓๓} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒๑๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๓๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๗-๑๑๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๓๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๖๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

(๒๖) เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป

ความว่า ภิกษุสนทนากันถึงหนทางที่ตนเที่ยวไปแล้วว่า “ทางแห่งบ้านโน้นจากบ้านโน้นสม่าเสมอ, ทางแห่งบ้านโน้น (จากบ้านโน้น) ไม่สม่าเสมอ, มีกรวด, ไม่มีกรวด.”

พระศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ของภิกษุเหล่านั้นตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางที่พวกเธอพูดถึงนี้เป็นทางภายนอก ธรรมดาภิกษุทำกรรมในอริยมรรคจึงควร, (ด้วยว่า) ภิกษุเมื่อทำอย่างนั้น ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้” ดังนี้แล้ว ได้ทรงภาสิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

พวกท่านพึงพยายามทำความเพียรเถิด
พระตถาคตทั้งหลายเป็นเพียงผู้ชี้บอกทางเท่านั้น
ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินตามทางนี้แล้ว
จักพ้นจากเครื่องพันธนาการของพญามาร.^{๓๖}

(๒๗) เรื่องพระเอภุทธานเถระ

ความว่า พระศาสดาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เรียกผู้เรียนมากหรือพูดมากว่า ‘เป็นผู้ทรงธรรม’ ส่วนผู้ใดเรียนคาถาแม้คาถาเดียวแล้ว แหงตลอดสัจจะทั้งหลาย, ผู้นี้ชื่อว่า เป็นผู้ทรงธรรม” ดังนี้แล้ว... ส่วนผู้ใดฟังธรรมแม้มีประมาณน้อยอาศัยธรรมะ อาศัยอรรถะ เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม กำหนดรู้สัจจะมีทุกข์เป็นต้น ชื่อว่าย่อมเห็นสัจจธรรม ๔ ด้วยนามกาย, ผู้นั้นแล ชื่อว่าเป็นผู้ทรงธรรม.^{๓๗}

(๒๘) เรื่องพระนังคณภูเถระ

พระศาสดา ตรัสว่า “เออ ภิกษุทั้งหลาย นังคณภูบุตรของเร เตือนตนด้วยตนเองแล แล้วจึงถึงที่สุดแห่งกิจของบรรพชิต” ดังนี้แล้วเมื่อจะทรงแสดงธรรมได้ทรงภาสิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“เรอจงเตือนตนด้วยตน, จงพิจารณาดูตนนั้นด้วยตน,

^{๓๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๙๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

^{๓๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๗๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ภิกษุ เธอนั้น มีสติ ปกครองตนได้แล้ว จักอยู่สบาย,
ตนแหละ เป็นนาถะ (ที่พึง) ของตน, ตนแหละ เป็นคฤ
ของตน ; เพราะฉะนั้น เธอจงสงวนตนให้เหมือนอย่าง
พ่อค้าม้า สงวนม้าตัวเจริญฉะนั้น.” ^{๓๘}

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระมหาทรรศน์ คุณทสุลี (โพนดวงกรณ) อายุ ๒๘ ปี พรรษา ๘
วัน เดือน ปีเกิด	วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๘
ภูมิลำเนา	บ้านเลขที่ ๒๐ หมู่ ๒ ตำบลบ้านค้อ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม
บิดา มารดา	นายวาน โพนดวงกรณ นางใส โพนดวงกรณ
บรรพชา	วันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ ณ วัดป่าสุทธาวาส ตำบลบ้านค้อ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม โดยมีพระอธิการลาย สิริติโก เป็นพระอุปัชฌาย์
อุปสมบท	วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๙ ณ พระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม ถนนบำรุงเมือง แขวงราชบพิธ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร โดยมี พระวิสุทธาภิบัติ เป็นพระอุปัชฌาย์
การศึกษา	
พ.ศ. ๒๕๓๒	จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ จากโรงเรียนบ้านค้อ ตำบลบ้านค้อ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม
พ.ศ. ๒๕๓๔	สอบได้นักธรรมชั้นเอก จากสำนักเรียนวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๓๙	สอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค จากสำนักเรียนวัดสุทัศนเทพ วราราม กรุงเทพมหานคร

^{๓๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๑๙-๑๒๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย .

พ.ศ. ๒๕๔๒

สำเร็จการศึกษาพุทธศาสตรบัณฑิต (วิชาเอกการสอนสังคม)

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๔๔

พ.ศ. ๒๕๔๒

เข้าศึกษาต่อปริญญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๑๒

ที่อยู่ปัจจุบัน

คณะ ๙ วัดสุทัศนเทพวราราม ถนนบำรุงเมือง แขวงราชบพิธ

เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐ โทร. ๐๒-๒๒๕-๖๔๗๙.